מורה דרך

מאוצר ספרי
מרדכי עמרם הירש

מנחה הוא שלוחה מח' מקור חיים

מורה דרך

בארץ ישראל וסוריה

לתועלת העולים לראות אותה, להאחז בה ולכל הכמהים לדעת ידיעה ברורה ונאמנה מתכונת וקורות ארץ אבותינו ויושביה, מצבם ומצב המושבות אשר נוסדו בה.

מאת

אברהם משה לונץ.

ירושלם

תרנ"א, אלף ותתכ"ג לגלותנו.

בדפוס ובהוצאת המחבר.

rare

exlibris of one of the famous Chief rabbis of Hamburg (formerly Prag)

הקדמה.

תנועת העליה עוררה בקרבנו החפץ לגשת אל המלאכה הכבדה הזאת, לחבר ספר אשר יורה דרך להעולים לראות את ארה"ק או להאחז בה, וכן אמנם היה במחשבתנו תחלה לאצור בו רק תכונת הארץ בקצור, ואיזה ידיעות והערות מועילות למען ידעו הבאים את אשר לפניהם. אולם כאשר החלונו לעבוד על הרי ישראל ולעבור בארץ לארכה ולרחבה, ראינו כי כמעט כל שרידי עתיקות הארץ, זכרונותיה וקורותיהם, מכוסים בעפר הנשיה, אשר העלה עליהם הזמן, לא יכולנו לעבור על פניהם בטרם נשדד ונחפור את רגביהם לברר וללבן את המסורות והזכרונות הנכונות מאלה אשר רוח ההמון הולידם. ולכן

סרנו ממחשבתנו הראשונה ועמלנו בכל כחנו לאסוף בספרנו את תכונת וקורות ההרים והעמקים, הימים והנחלים, הערים והכפרים ומצב יושביהם השונים; מסורת קברי אבותינו ונביאינו הקדושים, וקברי התנאים והאמוראים אשר בארץ, ותארי בניניהם וציוניהם, דבר לא נעדר, הכל לפי החקירה החדשה, כיד הידיעה הטובה עלינו. ועתה יהיה ספרנו כלי חפץ ותועלת לא רק להעולים לארה״ק, כי אם גם לכל החפצים לדעת ידיעה ברורה וקצרה ממצב ותכונת ארץ אבותינו ויושביה. ונקוה כי גם עתה, אחרי אשר נסגרו שערי הארץ בפני אחינו בני רו״פ, ימהרו להביא את הספר הזה לביתם, למען יראו למצער בחזון (עד העת אשר יפתחו שערי הארץ שנית לפניהם) את הארץ אשר אליה כלתה ונכספה נפשם.

והיה כאשר נראה כי ספרנו זה הפיק רצון מאת הקוראים, ומצא מסלות בבתי אחינו בכל

ארצות פזוריהם, נמהר לשית עליו נוספות מכל חבל עבר הירדן מזרחה, כל ארץ סוריה והערים האחדות אשר לא באו בהכרך הזה — בכרך מיוחד, אשר יהיה כחלק שני להספר הזה. ואתה ה׳ היה עוזר לנו.

המחבר.

תוכן הענינים.

לוח קורות ארה״ק מזמן גלות בבל עד היום.

חורבן הבית הראשון וקץ מלכות יהודה	3160
עולי גולה הראשונים עם זרובבל ויהושע	3209
הנחת הבית השני	3230
עולי גולה השניים עם עזרא	3231
חזוק חומת העיר ע״י נחמיה	3245
ביאת ארץ ישראל תחת ידי אנטיוכוס	3591
התעוררות רוח גבורה בלב החשמונאי מתתיהו בן יוחנן	3592
המלוכה נתנה לשמעון החשמונאי לו ולזרעו אחריו	3620
מלוכת הורדוס	3723
לכידת ארץ הגליל ע״י אספסינוס	3827
חורבן הבית השני על ידי טיטוס	3828
לכידת ירושלם על ידי בר כוכבא	3890
קץ ממשלת בר כוכבא והשבתת שם ירושלם ע״י הצורר אדריאן	3895
לכידת ארה״ק וסוריא על ידי כוזרוס השני מלך פרס	4376
לכידת ירושלם דמשק ואנטיכיא מאת הערבים	4396
לכידת ירושלם על ידי נושאי הצלב הראשונים	4859
נצחון סלח־אדין (אצל הטון) וכבישת ארה״ק	4947
עלית 300 מרבני צרפת ובריטניה להאחז בארה״ק ולהגדיל ישיבה	4971
לכידת סיריא וארץ ישראל על ידי המונגולין אשר רדפו במאד את אחינו והשביתו כל עדה מירושלם	5020
התיסדות ישוב ירושלם מחדש ע״י הרמב״ן (ט׳ אלול)	5027
התיסדות ישוב צפת מחדש	5250
חזוק ישוב עי״ק ירושלם על ידי מגורשי ספרד	5252
שולטן סלימן בנה חומות עיה״ק טבריא	5300
הביהכ״נ האחד אשר בירושלם נסגר ע״י המופטי (ראש דת האיסלם)	5346
רדיפה נוראה ליהודי ירושלם ע״י איבן פרוך מושל העיר	5388
הריסת עי״ק טבריא	5420
חזוק ישוב האשכנזים ע״י עלית ר״י החסיד	5450
שרפת בהכ״נ האשכנזים ופלטת בני העדה הזאת מהעיר (ה׳ מרחשון)	5481
בנין טבריה מחדש והתחדשות ישוב היהודים בהשתדלות הר״ח אבולאפיא	5502
רעש הארץ החריב עיה״ק צפת כולה	5518
מגפה גדולה בכל ארץ הגליל	5572
התחדשות ישוב האשכנזים בירושלם ע״י תלמידי הגר״א אשר מהעת הזאת לא נתבטל עוד	5572

לכידת סוריא וארץ ישראל ע"י מהמד עלי פחת מצרים 5592
הדרוזים והפלחים מרדו בהממשלה וירדפו וישללו את היהודים 5594
בהכ"נ וחצר האשכנזים הושב לידם בפקודת פחת מצרים 5596
התישבות הקונזול הראשון לממשלת בריטניא בעי"ק ירושלם 5599
ארץ ישראל וסוריא שבו תחת ממשלת השולטן 5600
הקמת הדפוס הראשון בירושלם ע"י ר"י ב"ק 5601
בנין בית החולים של שרי בית רוטשילדי 5614
התיסדות בית הספר עליזע הערץ פ' לעמעל 5615
אבן היסוד לבתי משכנות שאננים (הבתים הראשונים הבנוים מחוץ
לעיר, ע"י השר מונטיפיורי מעזבון יהודה טורא) 5616
בנין בהכ"נ הגדולה של האשכנזים "בית יעקב" בהורבת ריה"ח 5624
התיסדות בית הספר לבנות עוולין דע רוטשילד 5624
מחלת החלי־רע הפילה חללים רבים בארה"ק 5625
התיסדות בית הספר לעבודת האדמה באחוזת "מקוה ישראל" אשר
להברת כי"ח אצל יפו 5630
בנין בהכ"נ "תפארת ישראל" לעדת החסידים 5632
הבתים הראשונים שנבנו מחוץ לעיר מאת יושבי ירושלם בעצמם
בתשלומים לפרקים (היא הברת מאה שערים) 5635
קנית אדמת פתח תקוה לראשונה ע"י בני ירושלם 5639
התיסדות בית היתומים לנדיבי אשכנז בירושלם 3639
התיסדות בה"ס לחכי"ח בירושלם 5642
התיסדות המושבה ראשון לציון 5642
התיסדות המושבה זכרון יעקב מלפנים סמרין 5642
התיסדות המושבה ראש פנה 5642
התיסדות המושבה מזכרת בתיה היא עקרון 5643
התיסדות המושבה יסוד המעלה 5643
ביאת המושבות תחת חסות הנדיב 5644
התיסדות המושבה גדרה ע"י החלוצים בני ביל"ו 5645
התחדשות ישוב רמלה 5648
התיסדות בה"ס בצפת ע"י הנדיב 5649
אבן הפנה לבנין מסילת הברזל מיפו לירושלם 5650
עלית השיירה הראשונה בני רו"ם לארה"ק 5650
התיסדות המושבה רחובות 5651
רשיום ארוגנו השולטן יר"ה להבאת מים העירה 5651

ערי ארץ ישראל

אשר בהם מושב פחה או ממלא מקומו (קאים מקאם).

חברון (אַלְחַלִיל).

חיפה.

טבריא (טַבַּרִיָּה).

יפו.

ירושלם (אלְקדש) מושב הפחה.

לוד.

עזה (גזה).

עין גנים (ג׳ינין)[1].

עכו מושב הפחה.

צור.

צידון (צידה).

צפת (צַפַד).

רַמְלֶה.

שכם מושב הפחה המפקח על כל חבל עבר הירדן.

בעבר הירדן:

קיר מואב (אַלְכַּרַךְ).

רמות גלעד (אַצַלְתְּ).

בשתי הערים האחרונות, וכן בעין גנים, ובצור לא נתאחזו עוד אחינו.

---

1 גימל עם קו בראשו יבטא הקורא כמו ז׳ רפה או אות J בשפת צרפת.

ימי השוק בארץ ישראל.

ג'ינין (עין גנים) בין שכם וטבריא, בכל יום השלישי.

חברון בכל יום הששי.

חיפה בכל יום הששי.

ירושלם בכל יום הששי, שוק לבהמות, אצל שער ציון, אשר בו יובאו מארבעים עד שמונים פרים ופרות.

יפו בכל יום הששי.

לוד בכל יום השני, שוק לבהמות אשר בו יובאו מלבד פרים ופרות: כבשים ועזים, גם גמלים חמורים, סוסים ופרדים, וכמאתים פרים ופרות יובאו בכל יום השוק.

מג'דל (מגדל) בכל יום הששי, ובו יובאו מלבד בהמות גסות ודקות גם בגדים וכלים, והוא אחד השוקים היותר גדולים בארץ.

עזה (גזה) בכל יום הששי.

עכו בכל יום הששי.

צפת בכל יום הששי שוק לתבואה, (יום השוק הזה נזכר עוד במכתב הנוסע האלמוני משנת רפ"ב הנדפס בסוף ספר שבחי ירושלם).

רמלה בכל יום הרביעי רק לבהמות.

שכם (נבֻלוס) בכל יום הששי.

שוק אל חאן סמוך לטבריא בכל יום השני, השוק הזה הוא אחד השוקים היותר גדולים אשר בארץ, ומלבד כל מיני הבהמות יובאו בו גם בגדים ושאר חפצים.

המדה והמשקל (ללח וליבש).

1 דִרְהֵם (דרכמא) = 3 גראם.

1 אֻקִיָה = 75 דרהם = 1/2 פונט = 242 גראם.

1 רוטל = 12 אקיה = 6 פונט = 2, 904 קלוגרם.

1 קנטר — 100 רוטל — 15 פוד — 4 ,290 קלוגרם.

1 גַ'רָה { למדת שמן הזית. — 81 אקיה — 19, 46 ליטר
למדת שמן השומשמים — 65 אקיה — 15,62 ליטר }

1 תמניה מדת התבואה — 8 רוטל — 1/5 1 פוד — 23, 232 קלוגראם (בהכפרים ימדדו את התבואה אם בסַאָה — 1/4 תמניה, או בהמִדה (כֶּל) — 4 תמניה).

1 דְרַע (אמה) — 67 סנטימטר.

1 אמת הבנין והקרקע — 75 סנטימטר.

1 דונם (מדת הקרקע) — 1600 אמות מרובעות.

המטבעות.

בארץ ישראל וכן בכל ארץ תוגרמה תעבורנה מלבד מטבעות המדינה, גם מטבעות זהב וכסף של שאר הארצות, וביחוד מטבעות צרפת, אנגליה ורוסיא.

מטבעות המדינה הם:

1 פַּרָה [2] (פרוטה) — 1/4 קופ' — 1/2 סנטים.

1 מֶטַלִיק. 20 פרה, כסף.

1 גרוש, כסף — 40 פרה. 2 גרויש כסף [3].

---

2 כעת כמעט חדל להיות לה מהלכים והיא יקרת המציאות.

3 שלשת המטבעות האחרונות יקרי המציאות ולכן עלה מחירם מעט.

1 בשליק, כסף סגים, וממנו נמצא גם חצאים.
1 מג'ידי [4] וממנו נמצא גם חצאים ורביעים.
1 לירא זהב, וגם ממנו נמצא חצאים ורביעים.

2 לירא
2 1/2 לירא
5 לירא

} שלשה אלה אינם עוברים לסוחר, ורק בבתי הבנק והשולחנים ימצאו, והמבקש אותם יאלץ להעלות מעט על מחירם.

והנה מפאת סבות שונות עלה בשוק המסחר ערך המטבעות האלו על הערך הטבוע עליהם, וגם הערך הזה איננו שוה בכל ערי הארץ ושלשה ערכים ראשים להמטבעות בארצנו, הערך הטבוע מאת הממשלה (ובערך הזה יקובלו בבתי פקודת הממשלה) [5], וערך הנהוג בבארות, ירושלם וערי הגליל, וערך הנהוג ביפו וסביבותיה. ולמען ידע הנוסע את שלשת הערכים הישונים לכל המטבעות הישונות, הננו נותנים פה לוח מיוחד למחיר מטבעות מדינתנו, ומטבעות ושטרות של שאר האו"צ. הערך הראשון מסומן בהלוח באות **א** והשני באות **ב** והשלישי באות **ג**, ומלבד שלשת הערכים הראשים האלו, ישנם עוד ערים בארצנו אשר ערך המטבעות שונה מהם, ואצל כל עיר מהערים האלו נודיע את ערך המטבעות ביחוד.

---

4 על שם שולטן עבד אלמג'יד.

5 גם הערך הזה איננו קביע, ויש בתי פקידת מכס ומס (ובכללם גם בית פקודת הפוסט האטומנית וחברת הטבאק רג'יע) אשר לא יקבלו את המג'ידי רק בסך 19 גרוש (1 גרוש פחות מהמטבוע עליו) וכן יש בתי פקידות אשר יקבלו את הלירא זהב בסך 105 גרוש (5 גרוש יותר מהמטבוע עליו) הכל לפי ערך עלית וירידת הזהב.

לוח ערכי המטבעות בחשבון הפרו' והגרוש.

	א	ב	ג
מטליק	10	12	14
בשליק	2 20	3	3 15
מג'ידי	20	23	26
לירא טורקית	100	124	141
פראנק צרפת ואטליה		5 10	6
נפוליון זהב (20 פראנק)	90	109	124
20 קופ' כסף		3	3 10
רובל כסף		15	17
5 רובל זהב (½ אמפריאל)	90	109	124
20 מארק זהב	110	130	147
פלורין כסף		11 30	13 10
מַריה טֶהרזיען טַהלֶר (שוּשָׁה)		21 20	24
אדום זהב (דוקאט)	52	62 20	70
שיללינג כסף		6 20	7 20
2 רופיה (הודו הבריטנית)		9	10
לירא שטרלינג	115	137	156
דולר ספרדי (רֵיַל עמוד)		25	28 20
5 דולר זהב (אמעריקא)	109	130	140
נייר: רובל		15 30	18
" 5 מרק		33	37
" פלורין		11 30	13
" דולר (אמעריקא)		27 10	30 20

מחיר כל מאכל ושאר צרכי האדם.

המחיר אשר קצבנו פה הוא המחיר הבינוני הנהוג בירושלם, בארות, חיפה ויפו (בעיר האחרונה מחיר הירקות ופרי העץ הוא כמעט החצי מהקצוב) בשנה בינונית, ובעת מציאותם בשוק, אולם כעבור הזמן הזה יקר מחירו לפי ערך מזג השנה ומצב הדרכים, ולכן מורגלים יושבי ארה"ק החיים על הצמצום להכין למו רוב צרכי הבית בסוף ימי הקיץ. אך בערי הגליל וכן בשאר ערי יהודה כעזה, שכם חברון וכו', מחיר כל דבר כמעט שליש מהמחיר הקצוב.

דברים הנמכרים במשקל

		פ'	גרוש			פ'	גרוש
אבטיח	הרוטל	20	1	בשר כבש כשר	הרוטל		18
אבטיח הצהוב	"		2	בשר שור כשר	"		20
אגוזים	"		8	גבינה	"		30 — 18
אגסים	"		3	דבש דבורים	"		18
אפרסקים	"		5	דבש תמרים	"		12
ארז הלבן	"		5	דורא כל סאה (8 רוטל)			11
ארז האדום	"		7	דלעת	"	20	1
בית־אנג'אן	"		3	זיתים חדשים	"		2
במיא	"		2	זיתים כבושים	"		4
בצל	"	20	2	חטים כל סאה (8 רוטל)			18
ברית	"		10	חלב	"		6

		פ׳ גרוש
חמאה	הרוטל	24
חמץ (בן יין)	″	5
טומאט	″	1 20—3
יין	″	9
יין שרף	″	12
לוזים	″	8
לפת	″	1 20
לפת האדום	″	3 — 4
לפת הצהוב	″	2 — 3
מורסן	″	3
מלח	″	2
מלפפונות	″	2
נפט	″	4 20
סוכר	″	9 20
סיד כל קנטר	″	30
סלת	″	4 — 5
עדשים	″	6
ענבים	″	1 20 - 3
ערמונים	″	6
עצים להסקה הקנטר		29
עצים משא חמור		9
עצים משא גמל		18
פילין	הרוטל	5—6

		פ׳ גרוש
פחמים	הרוטל	1 20
פחמים משא גמל (ערך 50 רוטל)		50 — 60
צמוקים	″	4 — 6
קהוה	″	40
קמח מין בינוני	″	3 — 4
שום	″	3
שומן	″	18—24
שזיפים לחים	″	4
שזיפים יבשים	″	12
שמן זית	″	12
שמן שומשמין	″	15—18
שפירט	″	15
שעורים הסאה (8 רוטל)		12
שקדים	″	8
תאנים לחים	″	1 20
תאנים יבשים	″	3
תמרים	″	7
תפוחים	″	3 — 6

הנמכרים במנין.

אוז כל אחת	20
אתרוג גדול לטיגון	1 20

	פ׳ גר״ש
אתרוג לברכה	6 — 124
בצים כל מאה	12 — 25
בר און [6]	10
יונים כל זוג	3
כרוב	1 20
קרא	1
למונים	5—10
מים משא חמור [7]	1 20
מים משא אדם [8]	1 10
רמונים	10
תפוחי זהב	5 — 10
תרנגולת	6 — 10
תרנגול הודי	23

בהמות וחיות.

גמל	1200
חמור	400

	פ׳ גר״ש
כבש	75
עגל	90
שור אשר לא יוצלח עוד לחרישה	372

שכירות בתים [9].

בפנים העיר, בעד חדר בינוני שבעה על שמנה אמות עם בית תבשיל קטן וחלק בהאוצר והבור המשותף לכל בני החצר לשנה	650
מחוץ לעיר	550

בגדים.

אזור בד מרוקם בחוטי משי	20
מעיל בד כאשר ילבשו בני ארץ הקדם	31

---

6 מיני העופות האלו יבואו על השוק אך לעתים רחוקות מפני מחסור הנחלים והאגמים בסביבות הערים והכפרים.

7 שתי נודות המכילים יחד ערך 50 ליטר.

8 נוד אחד גדול המכיל ערך 80 ליטר.

9 בשכירת הבתים יעלה וירד המחיר לפי ערך כמית המים אשר יכיל הבור הכללי, השכר האמור הוא לפי המצב הבינוני של רוב בורות העיר אשר מימיהם יכלו בהחל חדש אב, ובהבתים אשר מחוץ לעיר יכלה המים בחצי אלול, ויש אשר יהיה להם מים די והותר לכל השנה.

	פ׳ גרוש
מעיל מצמר הגמלים לימות החורף (אַבָּיֶה)	92
מנעלים אדומים כאשר ילבשו ילדי הארץ	12
מנעלי אירופא	60 — 70
מנעלי עץ כאשר תנעלנה נשי הארץ בבתיהן	3 — 5
מצנפת אדומה	9 — 15

שאר מיני בגדים המובא מאירופא במקח השוה.

שכר העובד והפועל.

שכר איש גדול ליום	8
שכר נער	4
שכר פועל העושה מלאכתו אצל האומן לשבוע	40—70

סדרי הפוסט והתלגרף.

שני בתי פקודות פוסט בעירנו, הטורקית והאוסטרית, מקום הראשונה ברחוב אֶלְבַּטְרַאק, סמוך לבית מועצות ציר אמריקא, ומקום האחרונה ברבע הארמינים, ובשניהם נוהג כל חוקי הפוסט הכולל.

מחיר כל מכתב במשקל 15 גרם 1 פיאסטער סאח, ובעד הכתבתו (ריקומאנדירט) ג״כ 1 פיאסטער, ומחיר הפוסטכַּרט 20 פרוטות, בעד דברים נדפסים ודוגמאות כל 50 גרם 10 פרוטות סאח.

הפוסט תבוא לפ״ז מאירופא ואמריקא בכל יום השבת, ופעם לשבועים תבוא גם ביום השלישי, והפוסט הטורקית תבוא מלבד בשני הימים האמורים,

גם ביום הרביעי בכל שבוע, וכו ביום יבואו המכתבים מארץ רוסיא (בהאניה הרוסית) לידי בית מועצות ציר רוסיא, והמכתבים אשר לאחינו ימסרו לידי אחד משמשי העדה, איש נאמן בשליחותו, והוא יחלקם לבעליהם. מאמריקא, בריטאניה וצרפת יבואו המכתבים כמעט רק בהפוסט הטורקית, ומארצות אשכנז, אוסטריא רומיניה וכו' יבואו המכתבים כמעט רק על ידי הפוסט האוסטרית.

מארץ אוסטריא ואונגארן וכן מכל ערי החוף בתוגרמה אשר יש בהנה פוסט אוסטרית, יקובל שטרי המחאה של הפוסט עד סך 1200 פֿראנק, וכן תקבל בית פקודת הפוסט פה כסף עד הסך הנז' להגיע להארץ והערים הנזכרות. אולם השולח מחו"ל מכתב כסף (בטוח על הסך המונח בו), לא ישולח המכתב לידי בעליו פה רק ישאר בבית סוכנות האניות ביפו, ורק אחרי אשר ישלח בעל המכתב בחזרה את ההודעה חתומה בחתימת ידו כי קבל את הכסף, אז יומסר הכסף לידי בא כחו ביפו, ועי"ז יעלה על מכתבים כאלו הוצאה לא מעטה, ולפעמים תעלה ההוצאה כערך הכסף האצור בהמכתב, וכן לא יקבלו הפוסטין מפה מכתבי כסף בטוחים, ומשלחיהן נאלצים לשלחם לאחד הסוכנים ביפו, והוא ימסרם בבית הפוסט, והדין הזה נוהג גם במשלוח וביאת פוסטפֿקטים.

הפוסט תלך מפה ביום א' ב' ד' ה' בשבוע אחד, ובשבוע שאחריו רק ביום ב' וד' וכן חוזר חלילה.

מפה ליפו, ומיפו לירושלם תלך הפוסט הטורקית בכל יום ומחיר כל מכתב הוא 1 פיאסטער. לעזה תלך דרך יפו, וליתר ערי ארה"ק אך פעם אחת בשבוע ורק הטורקית.

בתי פקודות שני הפוסטין פתוחים בכל יום לקבל מכתבים, ולמסור המכתבים שבאו לבעליהם, אולם ביום הליכת הפוסט לא יקבלו מכתבים הנכתבים בספר הפוסט רק עד הצהרים, ולמען ידעו הקוראים את סדר הליכת הפוסט ברור יום יום הננו נותנים פה:

לוח הליכת הפוסט בכל יום [10] מימי השבוע.

יום ראשון,	אירופא, דרך בארות, מערסינע, זמירנע וקונסטנטנופל דמשק, ארם צובא.
יום שני,	אירופא, דרך בארות, מערסינע, זמירנע וקונסטנטנופל דמשק, ארם צובא.
יום שלשי,	(פעם בשבועים רק הטורקית) מצרים, אירופא.
יום רביעי,	מצרים, אירופא. קונסטנטנופל.
יום חמשי,	בארות, דמשק, ארם צובא מערסינע.
יום הששי,	יפו.
יום השבת,	חיפה, טבריא, עכו, צפת, צַלְתְ (רמת גלעד), שכם.

10 הפוסט ההולכת מפה תבוא ליפו ביום המחרת, והפוסט הבאה לפה תבוא ליפו ביום שלפניו, ולכן ליושבי יפו הליכת הפוסט יום אחד מאוחר, וביאת הפוסט תמיד יום אחד קודם מהימים הרשומים פה.

התלגרף.

בית פקודת התלגרף הוא בבית הפוסט הטורקית, תלגרמים בשפות אירופא לא יקובלו רק עד השעה הרביעית אחרי הצהרים, ובשפת ערבית כל היום ושתי שעות מהלילה. מחיר התלגרמים הוא בערך זה: בארץ סוריא 20 פרוטות סאח המלה, וביתר ערי ארץ תוגרמה 1 פיאסטער המלה, ובהוספת שכר חמש מלים ובחוץ למדינה יפרד המחיר לפי סדר הארצות בערך זה, מבלי כל הוספה על מספר המלים.

מחיר הדעפעשין לכל ארצות התבל.

מדינות אירופא (בעד כל מלה בעלת 15 אותיות או 5 מספרים.)	פראנק	שאר חלקי התבל (בעד כל מלה בעלת 10 אותיות או 3 מספרים.)	פראנק
אוסטריא והונגריא	0, 46	אויסטרליה	11, 44
אטליה	0, 48	אמריקה הבריטית	2, 45
אלג׳ריה	0, 67	בושהיר	1, 20
אשכנז	0, 55	ברזיליה	8, 32 ½
בולגריה	0, 38	הודו הבריטית	3, 23
בלגיה	0, 60	זעלאנד החדשה	12, 89
בוסניה והרצוגווינה	0, 38	חינה	8, 89
בריטניה	0, 76	יַוָוא	6, 89
גבּרלטא	0, 69	יפּן	13, 89
דנמרק	0, 60	מַלַאקא	6, 14

	פראנק		פראנק
הולאנד	0, 60	מינעסוטא ארצות הברית	3
טריפולי המערבית	0, 96	מאניטובא	3, 10
יון	0, 38	מיסיפי	2, 75
איי ארץ יון	0, 42	מַקָאָ (הודו הפורטוג')	9, 39
לוקסמבורג	0, 60	מצרים מערכה א'	1
מלטא	0, 69	מצרים מערכה ב'	1, 25
מרוקא	0, 83	מצרים מערכה ג'	1, 50
מונטוניגרא	0, 38	סומטרא	6, 89
נרועגיה	0, 72	סינגפור	6, 33
סרביה	0, 38	פענאנג (אי)	5, 39
פורטוגאל	0, 69	פרס	1, 35
צרפת	0, 56	ציילאן	3, 48
רומניא	0, 43	קולומביא הבריטית	3, 40
רוסיא	0, 72	קולומביא (נוף)	2, 65
שוועדיה	0, 69	קורע (חצי אי בין הים	
שווייץ	0, 51	הצהוב וים חינא)	15, 89
שפניה	0, 65	קושנשין	5, 39
תונס	0, 67	תמן, חג'אז	3, 50

נמוסי הערבים

ומנהגיהם בדתו ובחברת האדם.

הערבים מאמינים בדת ה א ס ל א ם, ספר תורתם הוא ה מ ק ר א אַ ל ק ו רַ א ן, מחוקק דתם הוא מֻ חַ מַּ ד ופתגמם הוא: לַא אִלְלַהַ אִלַּא אַלְלַה מֻחַמַּד רַסוּל אַלְלַהִ, (אין אלהים מבלעדי האל, מחמד שליח האל).

חמש פעמים ביום יתפללו: בעלות השחר, בצהרים, בנטות צללי ערב, בשקיעת החמה, ובשעה השניה בלילה, בהעתות הללו יקרא חזן הכנסיה מעל ראש מגדל בית תפלתם הפתגם הנז׳, ועוד איזה פסוקים מספר הקוראן, ומודיע להעם כי עת התפלה הגיעה, ואז בכל מקום אשר המחמדני ימצא בביתו, בחנותו וגם ברחוב יפרוש אדרתו על פני הארץ, ובנשאו כפיו השמימה יכרע וישתחוה פעמים אחדות על פני הארץ ויתפלל תפלה קצרה.

בהשתחויתם ישתחוו לפאת דרום מול מֶ כַּ ה, ואת מנעליהם יחלצו באולם בית התפלה, ואצל כל בית מסגד ימצא כיור מים אשר בו ירחצו, לפני בואם לבית התפלה, ידיהם ורגליהם, וכן גם בהתפללם בבתיהם ירחצו ידיהם ורגליהם.

יום ה ש ש י הוא יום ה ק ד ו ש להם, אשר בו יתאספו לבית תפלתם, אך לא ישבתו בו ממלאכה.

בכל ימי חדש רַ מַ דַ א ן יצומו מעלות השחר עד שקיעת החמה, לא יאכלו, לא ישתו, ואף לא יעשנו, כל

בתי הקהוה סגורים על מסגר, ובלילה יפתחו, והיה להם בחדש הזה הלילה לשעשועים והיום לשֵנה, וגם בתי המשפט פתוחים רק שעות אחדות ביום. בכל ימי הצום יורו בכלי תותח מעל מגדל העיר, שלש פעמים ביום, שעה לפני עלות השחר לעורר את אלה אשר נמו שנתם, כי יקומו לאכול סעודת ההפסקה, ובעלות השחר להודיע להעם כי שעת הצום החלה, ובהערב השמש לאות כי עת ההפטרה הגיע, ובכלות ימי הצום יחֹגו חג שלשת ימים הוא חג רַמַדאן, ובמלאות שבעים יום להחג הזה יחֹגו עוד חג ארבעה ימים הוא חג הָקרבַּן, בו ישחוט כל מושלמני שה לקרבן, ומלבד שני החגים האלה אין להם כל חג ומועד. גם בימי החגים הנזכרים, ובימי גנוסיא של מחוקק דתם והשולטן יר״ה, יורו בכלי תותח מעל המגדל בכל חמש זמני התפלה.

את הדשיהם ימנו למהלך הלבנה, ושנת עבור אין להם, ולכן אין קצב וקביעות לסדר חדשיהם, עד כי חדש הצום, הגיהם וראש שנתם יהזרו אחורנית בשני חדשים בכל חמש שנים, ובמשך שלשים שנה יהזור הלילה כל חדש מחדשיהם, את שנים עשרה חדשי השנה.

מנין השנים ימנו להה׳גִ׳רַה, לאמר לבריחת מחמד ממכה למדינה, והשנה הזאת שנת תרנ״א היא שנת 1308 למספרם. החֹדש מוחראם הוא ראש השנה לשנת האזרחים והוא גם שנת „שכירות הבתים״ לכל

יושבי הארץ, אך ראש השנה לחכירות מסי ומכסי הממשלה ושאר ענינים הנוהגים בבתי הפקודות, הוא חדש מארץ לחשבון הנוצרים היונים.

את שעות היום יתחילו למנות עם שקיעת החמה, והיום הולך אחרי הלילה, ובכלות השעה השתים עשרה יתחילו למנות עוד הפעם שתים עשרה שעות, אשר תכלנה תמיד עם הערב השמש, וע״ז שעת הצהרים איננה שוה בכל עתותי השנה, באמצע הקיץ הוא בסוף השעה החמשית, ובאמצע החורף בסוף השעה השביעית. ולפי הסדר הזה על כל איש להסב את השעה אשר לו, בכל ב׳ או ג׳ ימים (ערך שני דקים) אם לפנים או לאחור.

את בניהם ימלו לשבעה או שמונה שנים וחג גדול יחגו הורי הנער בו ביום, ולכן ההורים אשר אין ידם משגת, יתאחדו יחד לחג חג מילת בניהם ביום אחד, להקל ההוצאה. הנער הנמל יובל על סוס או גמל מקושט בעדי עדים, ולפניו תוף וחליל, מזמרים ומריעים, ואחריו הולך הגלב, הוא המוהל, אבותיו וכל בני משפחתו עד בית התפלה הגדול העומד על מקום המקדש.

הרשות בידי כל מושלמני לישא עד ארבעה נשים, וכן מותר להם לגרש נשותיהם, וסדר הגרושין הוא באמירה לבד.

האיש יקנה את האשה מידי אבותיה במוהר (כסף הנדוניא) ובמתן (להכלה) כאשר ישיתו עליו, ואם החתן בן משפחה כבודה לא יראה את פני ארוסתו

עד יום החתונה, ודבר השדוכים יצא לפעולה ע"י שדכנים.

נשי הערבים לא יתראו לאיש זר, ובבוא איש לשער החצר, ודפק על הדלת למען תדענה הנשים להחבא בהרמונן, וגם מטבעו יקנא הערבי במאד את אשתו, והרשות בידו להמית כל איש זר אשר ימצא לבדו עם אשתו בחדר מבלי חקור ודרוש, והנשים בצאתן יעטפו את כל גופן בסדין ואת פניהן במטפחת דקה, אשר נכחו הנן רואות ואינן נראות, ואך בנות הכפרים מותרות ללכת בפנים מגולות.

נשי בני ארץ הקדם תכחלנה את גבות עיניהן בפוך ותשרקנה את צפרני אצבעותיהן בשרק (צבע אדום), וכן תערנה את ראשיהן בחרוזי מטבעות, העשירות בשל זהב, ובנות הכפרים במטבעות כסף סגים גדולים, במספר רב.

בני ארץ הקדם אוהבים את הנקיות במדה מרובה בבתיהם פנימה, אך על הנקיות מחוץ לבתיהם לא ישימו לב, כותלי הבתים והרצפה ירחצו למשעי, ובבואם הביתה, יחלצו את מנעליהם. כלי בית אין למו, ורק מסביב לקירות הבית בנוים אצטבאות נמוכים רבודים במרבדים אשר עליהם ישבו ורגליהם מתחת לברכיהם.

המושלמנים לא יאכלו רק בשר שחוטה הנשחט מאחד מצאצאי ה א ב ו ת, לאמר יהודי או ישמעאלי, והשוחט מחויב לעמוד בעת השחיטה מול מֶכָּה (קִבְלָה[11])

11 עיין ש"ע יו"ד הלכות שחיטה סימן ד' סעיף ז'.

ולברך לפניה בְּאִסֵם אַלְלַהַ אִלְאַכְּבַּאר (בשם האל הכביר). ולכן כל הבשר הנשחט בבית המטבחים ישחטו שוחטי היהודים, ואת הכשרות יקחו להם, והטרפות יקחו קצבי הישמעאלים. בשר בהמות גסות לא יאכלו רק היותר עניים בהישמעאלים, וכן בשר הגמל, אך בשר החזיר פגול הוא להם, וגם את שמו ישקצו.

מכניסי אורחים הם הערבים מטבעם, וגם מפאת חוקי דתם, ובכל כפר וכפר נמצא בית מיוחד להכנסת אורחים ומיד בבוא אורח, יכריז זקן הכפר ביאתו, ומאסף למענו מכל מאכל אשר יאכל, ואם ארח הגון הוא ישחטו למענו שה או עז, וזקני הכפר ונכבדיו יבואו אליו לשאול בשלומו.

כל יין ושכר אסור להמושלמני לשתות, ורק משקה הקהוה תשיב את רוחו ותעודדהו בקיץ ובחורף, ביום ובלילה, ותגביה את רוח דמיונו, ולעומת זה מורגל הוא לעשן טַבַּק הרבה, וביחוד הטומבאק הפרסי, אשר יעלה את עשנו דרך קנה ארוך מאד התקוע ביחד את שפופרת הטומבאק בבקבוק מלא מים (נַפַּס או נַרְגִילָה), להחליש מעט חריפות העשן, וגם הנשים תעשננה את הנרגילה בבתיהן.

שני אלה, הקהוה והנרגילה, רצוים ומקובלים מאד בארץ הקדם לקבלת אורחים. את הקהוה יגישו בכוסות קטנות, והאורח לא יסרב מלשתות הקהוה המוגשת לו, אחרי אשר ישים את ידו הימנית על לבו ועל מצחו לאות תודה, ובכלותו לשתות לא יניח את הכוס מידו עדי ביא המשרת לקבלהו מידו.

אוהבים הם הערבים לדבר בשפת חלקות, ומקבלים את כל אדם בסבר פנים יפות.

אות שאלת השלום הנהוג בארץ הקדם הוא לתת את ידו הימנית על לבו ועל מצחו, ולכרוע מעט, כן בבואו וכן בצאתו מהבית, ובשאול איש אירופי את שלום המושלמני יזהר מלשאלהו על שלום אשתו, כי כאשר הזכרנו קנאי הוא המושלמני במאד, וחרפה תשבר לבו אם איש זר יהין לשאל ולדעת את שלום אשת בריתו.

מאמינים הם באמונת הבל, בעין הרע, בשדים ובכשפים, ולכן יראה הנוסע לפעמים שום או ראש בהמה וכדומה תלוי על בנינים חדשים לסגולה מעין הרע.

ירושלם קדשה מאד בעיני המושלמנים, והיא השניה למֶכַּה עיר מולדת מחוקק דתם׳ והרבה מנזיריהם וחסידיהם ינהרו אליה להתפלל בבית תפלת אֶלסַחְרַה הבנוי על מקום המקדש׳ ושאר בתי התפלה הבנוים על קברי האבות׳ מלכי בית דוד ועוד.

גם נוצרים רבים׳ בני כל הכתות השונות אשר להדת הזאת יגורו בארץ׳ ועל ילידי הארץ ימנו, ויש כפרים רבים אשר יושביהם אך נוצרים, ובכל מנהגי החברה ומשפטיה, סדר ומשפט אחד להם ולהישמעאלים אזרחי הארץ. אך בנמוסי הדת ומנהגיה ינהגו על פי מנהגי דתם.

דינים אחדים מחוקי ממשלתנו יר"ה.

ממשלתנו הרוממה לא תפלה בין איש לאיש, ולא תבכר את פני בן דתה על פני בני דתות האחרות, ושווי זכיות שלמה שוררת בה. — כל עדה תוכל למלאות אחרי חוקי דתה ומנהגיה בגלוי, ולבנות לה בתי כנסיות ובתי ספר באין מפריע.

על כל עדה החוסה בצל ממשלתנו לבחור לה ראש ורב לנהל את כל עניני העדה בגשמיות וברוחניות, והממשלה תכירהו ותאשרהו במאמר מלך מיוחד ותאציל מהודה עליו.

הרב לעדת היהודים יקרא בשם הכבוד חכם־בָּאשִׁי, ובכל עת אשר תבחר לה העדה רב חדש, יקבל מאמר המלך, המאשר ומקים את כהונתו, ותעדהו בפתיל כסף (לצנוף במצנפתו) ומעיל מרוקם בחוטי כסף; ושני סריסים אשר מטות עם גולות כסף בראשם ילכו לפניו בכל עת צאתו ובואו, והוא עומד במעלה אחת עם ראש כנסית הנוצרים, (פאטריארך), וכן החוב על כל עדה לבחור איש אחד היודע ומכיר את כל בני העדה לשתדלן (מְחְתַּר), אשר יצא ואשר יבוא לפניהם, הוא יגבה את כסף המסים ויביאם לאוצר הממשלה, ועליו לראות כי בני עדתו ימלאו את כל חובות הממשלה המוטלים עליהם, ועל חתימתו וערבותו תסמוך הממשלה בנתינת כתבי תעודה לנוסעים, תעודות ההולדה, שטרי מקנה וכדומה.

בכל בתי מועצות הממשלה והעיר יבחרו חברים

מבני העדות השונות.

חיל צבאה תקח אך מבני המחמדים, והיהודים והנוצרים ישלמו במקום עבודת הצבא מס שתי מג׳ידות לשנה לכל בן זכר.

מלבד מס הצבא יש עוד שני מסים המוטלים על יושבי הארץ בעלי מסחר, והם: א) מס המוטל על מוכרי יין ויין שרף, וטבאק, הראשונים ישלמו בעד כתב הרשיום עשרים למאה משכר החנות לשנה, והאחרונים לירא טורקית לשנה (לאוצר חברת הרעג׳י). ב) מס המוטל על קוני ענבים בעת הבציר לעשות מהם יין למכירה, והוא 19 גרוש סַח מכל מאה קלוגראם; ובשלחם אח״כ יינם לחו״ל יושב למו חצי המכס אשר שלמו בחזרה, ורשות לכל איש פרטי העושה יין לצורך ביתו, לקחת 2 קנטר ענבים מבלי כל מכס, ורק עליו לשלם מג׳ידי וחצי לכל קנטר בעד היין שרף אשר יוצא מהחרצנים והזגים. שאר מיני המסים מוטלים על תוצאות האדמה, הבהמה, הקרקעות והבתים (וַרְקָה), החפצים הנכנסים והיוצאים, כאשר נבארם:

א) מס התבואה והבהמה (עֶשֶׂר). כל אכר מחויב לתת מעשר מתבואת שדהו, ומפרי עציו, וכן מהבהמות אשר יולדו לו בהשנה הזאת, מכס להממשלה. הממשלה תחכר את המס הזה בהכרזה, והאכר לא יוכל להכנים את תבואותיו הגרנה בטרם קבל החוכר את חלקו. וזה כשנתים הגדילה הממשלה את המס הזה בשנים וחצי למאה לכלכלת בתי הספר הנוסדים בהכפרים.

ב) מ ס ה ק ר ק ע ו ת ו ה ב ת י ם (וֶרְקה). המס הזה חל בין על אדמת בור ובין על אדמה זרועה אשר בעליה ירימו מתבואתה מס המעשר, והוא נערך לפי ערך שווי הקרקע או הבית, ועל פי האופנים האלו:

הבתים אשר שוים הוא פחות מעשרים אלף גרוש סאח, על בעליהם לשלם חמשה אחוז מאלף אם עומדים הם לשכירות, וארבעה לאלף אם בעליהם בעצמם יגורו בהם. הבתים אשר מחירם מעשרים אלף גרוש ולמעלה, העומדים לשכירות עשרה אחוז מאלף, ואשר בעליהם יגורו בהם שמונה לאלף.

שלש ערים בארץ תוגרמא פטורות ממס הבתים והקרקעות, ואלו הן: ירושלם, מדינה ומַכָּה, והפטור הזה נוהג רק בהבתים אשר בפנים החומה.

ג) מס החפצים ה נ כ נ ס י ם ו ה י ו צ א י ם. מהחפצים היוצאים משלמים אך אחד למאה, ומהחפצים הנכנסים (ולפי החוק גם חפצים ישנים) משלמים שמונה למאה לפי הערכה אשר יעריכום פקידי המס, אולם הרשות בידי בעל החפצים לתת את המס בחלק מחפציו, ועל יין שרף משלמים מלבד המכס הנזכר גם 37 1/2 סנטים לכל ליטר. ורק החפצים הבאים לבתי החסד והספר אשר להעדות השונות, פטורים ממכס בחסדי ממשלתנו יר"ה. וכן לצירי הממשלות השונות הזכות לקבל חפצים ולשלחם החוצה מבלי מכס.

על פי החוק לא יוכל כל איש להכנס תחת חסות

ממשלתנו יר"ה בלתי אחר ישבו חמש שנים רצופות, אחרי היותו בר דעת, באחת מערי תוגרמא. אולם הממשלה תקבל לפעמים גרים תחת חסותה אף אם לא נתקים בהם החוק הנז', לפנים משורת הדין.

כל בני הארצות השונות יכולים להאחז בארץ, והרשות בידם לרכוש להם אחוזות אדמה ובתי חומה, ולסחור אותה באין מפריע, והמה עומדים תחת חסות צירי ממשלת ארצם, ולכן לא חל עליהם גם מס הצבא. כל ריב ומשפט אשר יהיה בין שני אנשים בני ארץ אחת על פי חוקי ממשלתם יחרץ משפטם, ואם יהיה ריב בין בן ארץ אחרת ואחד האזרחים, אז ידונו הדין על פי חוקי ארץ תוגרמא יר"ה, אך ממשלת תוגרמא לא תוכל להזמינו לדין, והשוטר התוגרמי לא יוכל לבוא כלל לביתו מבלי רשות ציר ממשלתו, ובעת המשפט יבוא המתורגמן אשר לבית מעצות ממשלתו לעמוד לימינו. אולם בכל הדינים והסכסוכים הנוגעים בקרקעות ובתים, תורה אחת ומשפט אחד לגר ולאזרח הארץ.

דיני האחוזות והבנינים.

שני מיני אחוזה נוהגים בארץ:

א) אַרד מֻלְךְ, או אדמת הבעלים, לאמר אדמה אשר בעלה שלם מחירה בכסף מלא, אדמה כזאת היא רכוש הבעליב, ואין בכח הממשלה להפקיע אותה ממנו אף אם יבור אותה זמן רב, ובעלה יכול לבנות עליה ולשנות

פניה כחפצו מבלי שאול את פי הממשלה, ואדמה כזאת היא רק אדמת הערים והכפרים וסביבותיהם.

ב) אַרְד מִירִי או אדמת הממשלה, לאמר אשר בעלה לא קנה אותה בדמים רק החזיק בה או נתן לו מאת הממשלה בזמן מן הזמנים. אדמה כזאת אם הבירה בעלה עשר שנים רצופות תשוב להממשלה, וכן לא יוכלו לבנות בה בתים במרחק יותר מחצי קלומטר מעיר או כפר בנוי, מבלי רשיום מיוחד מעיר הבירה.

קיום המכר תצא לפעולה בדרך זה: המוכר קרקעות או בתים יגיש מכתב בקשה לכבוד הפחה כי חפצו למכור את אחוזתו, והפחה שולח את מכתב הבקשה להמג'לֶש אלטבא (בית פקודת נכסי הממשלה) והם מעינים בשטרי המקנה של המוכר, אם לא יש עליהם כל ערעור, ואם המוכר שלם כל המסים המוטלים על הנכסים, ואם אינם ממושכנים או הקדש, ואם הכל על נכון, אז יבואו המוכר והקונה בעצמם או באי כחם (בשטר הרשאה עשוי כחק) לבית פקודת האִידָרַה ובפני הפחה, המופטי (כהן הדת) והקאדי (שופט), יודה המוכר כי בחפצו ורצונו הטוב הוא מוכר את אחוזתו להקונה בסך המבואר, וכבר קבל את הכסף, או הקונה משלם לו את הכסף לפני השופטים, וההודעה הזאת (מְצַדַקַה) תכתב בספר והיא גמר המכר, ואח"כ ישלחו כל הכתבים שנית לבית פקודת הנכסים הנ"ז, ומשם ינתן להקונה שטר מקנה (קושאן) אשר בו מבואר מדת האחוזה ומצריה, ועל הקונה לשלם אחד למאה ממחיר

אחוזתו מאדמת מולך, וחמשה למאה מאדמת מירי, (בהאחרונה רק על פי שומת שמאי הממשלה) מס להממשלה.

על פי חוק קדום הנהוג בארץ תוגרמא, ישימו פקידי הנכסים את לבם רק להמצרים, לא אל המדה המבואר בשטר המקנה, ולכן הקונה אחוזה יתבונן היטב על המצרים המבוארים בשטר המקנה של המוכר, ועל פיהם יחשוב את מדת נחלתו, ופקידי הנכסים נזקקין לבעל האחוזה לשלוח מהנדס הממשלה למדוד את אחוזתו לפי מצריה, ועל פי המדידה הזאת ישנו את מדת האחוזה בשטרי המקנה.

דיני בר מצר נוהג גם עד היום בארץ, וכל איש יכול להביא את שכנו הקרוב אליו מלמכור את אחוזתו לאיש זר, ומשך שנה אחרי מכר האחוזה יוכל הבר מצר לבטל את המכירה, ולכן טוב כי הקונה אחוזות, יקבל מאת שכניו בני המצר שטר, כי מוחלים הם על זכותם, או יעלה מחיר האחוזה בשטר המקנה, למען יהיה בטוח כי בני המצר לא יערערו עוד.

באדמת מירי הרשות לכל איש להחזיק אדמה חרבה אשר לא החזיק בה איש עד היום, ולכן האיש הקונה אדמה, ואצל אחד ממצריו נמצא אדמה נטושה יוכל להחזיק בה, אף מבלי שאול את פי זקני הכפר והממשלה, ואחרי אשר יעבוד אתה שנה או שנתים, יתנו לו פקידי המלכות שטר מקנה כי אחוזתו היא,

ועליו לשלם רק את מס הקרקעית.

כל בעל אחוזה, אשר לו שטר מקנה מאת הממשלה מובטח הוא באחוזתו כי איש אחר לא יוכל לזרעה או להשתמש בה מבלי רשותו, ואם בא איש וזרע את אדמת רעהו תבואה או ירקות וצמחו, הרשות בידי בעל האדמה לאמר להזורע שלא ברשות, עקור תבואתך וצא, וכן מחויב כל איש לשמור את בהמתו לבלי תלך לרעות בין הכרמים ושדי התבואה של רעהו, מעת צמיחת התבואה עד כלות הקציר, והאיש אשר לא ישמור את בעירו מחויב לשלם לבעל השדה את נזקו כאשר ישית עליו.

בבית הפקודה הנ"ז יוכל כל איש למשכן את ביתו ולעשותה אפותיקי לבעל חובו, ברבית עד % 9 על משך זמן ידוע, ואם בכלות הזמן לא שלם את חובו ימכר הבית, אחרי עבור שלשים יום מיום ההכרזה, לכל המרבה במחירה, לשלם לבעל החוב את הקרן והרבית, רק מיתומים לא יוכל לתבוע רבית.

גם דיני הקדשות נוהג בארץ, וכל איש יוכל להקדיש את ביתו לכל מפעל חסד אשר ירצה, ויכתב בבית פקודת ההקדשות, כי האחוזה הזאת היא הקדש (וָקְף) בעד עדה או חברה פלונית, ואז לא יוכל עוד לא הוא ולא יורשיו למכור את האחוזה הזאת לעולם.

שפת ערבית.

השפה הערבית קרובה מאד לשפת עברית, ועוד יותר לשפת ארמית במלותיה, סגנונה ובנטית השמות והפעלים, וככל שפות המזרח נכתבת ונקראת מימין לשמאל, ואך שלש תנואות לה, פתח, שרוק וחיריק, וברוב ספרי הספרות והמ"ע השמיטו את הנקודות. כ"ח אותיות לה, ובכל זאת תחסר להם אות הג' והפ', במקום הראשון ישתמשו באות הכ', ובמקום השני באות הפ'; ולעומת זה יש להם אותיות דומים אשר מבטאם ישתנה רק בעמק ההברה ודקותה, ורק ילידי הארץ יוכלו לחקותה, כמו אות חא וכא, זאל זֶין וזא, דאל ודאד, רא ורֶין, תמונת האותיות לוקחו משפת סורית, ובהתחברם יחד ישתנה תמונתם, ולכן תכבד מאד הקריאה במאמרים וספרים נכתבים, הרבה יותר מבספרי הדפוס. — עשירה היא במאד במלים בודדים, נרדפים ומשותפים, ובכללים רבים בדקדוקה, אך עשרה זה גרם לה כי ההמון שכח את כלליה וחלק ממלותיה, וישתמש באופן היותר קל ונוח להמבטא והזכרון, עד כי שפת ההמון עלה כלו קמשונים והבדל גדול שורר בין שפת הספרות ובינו, וההמוני לא יבין כמעט את עמק שפת הספרים ונֹעם נאומם. ואנחנו נתן פה לפני הנוסע כשמונה מאות מלים, ומאמרים שלמים, למען יתרגל בהם בטרם יעמדו רגליו על אדמת אבותיו, ולא תהיה שפת ילידי הארץ מוזרה לו.

אותיות האלפא ביתא וסמני המספר, שמותיהם ותמונתם.

א	אלִף	ا
בּ	בָּא	ب
תּ	תָּא	ت
ת	תָא	ث
ג'	גִ'ים	ج
ח	חָא	ح
כ	כָא	خ
ד	דָאל	د
ז̇	ז̇אל	ذ
ר	רָא	ر
ז	זֵין	ز
שׂ	שִׂין (שמאלית)	س
שׁ	שִׁין (ימנית)	ش
צ	סָאד	ص
צ̇	דָאד	ض
ט	טָא	ط
ט̇	זָא	ظ
ע	עֵין	ع
ע̇	רֵין	غ
פ̇	פָא	ف
ק	קָאף	ق
כּ	כָּאף	ك
ל	לָאם	ل
מ	מִים	م
נ	נוּן	ن
ה	הָא	ه
ו	וָאו	و
י	יָא	ي

0		·
1	וַאחַד	١
2	תְנֵין	٢
3	תַאלַתֶה	٣
4	אַרְבַּעַה	٤
5	חַמְסֶה	٥
6	סִתֶּה	٦
7	סַבְעֶה	٧
8	תַמַנִי	٨
9	תִסְעַה	٩
10	עַשַׁרַה	١٠
11	אַחְדַעַשׁ	
12	תְנַעַשׁ	
13	תַלַתַּעַשׁ	
14	אַרְבַּתַּעַשׁ	
	וכו' עד	
20	עֶשְׁרִין	

21	וַאחֶד־אוּ־עֶשְׁרִין
	וכו' עד
30	תַלַאתִין
40	אַרְבְּעִין
50	חַמְסִין
60	סִתִּין
70	סַבְּעִין
80	תַמַאנִין
90	תִסְעִין
100	מִיאֶה
101	מִיאֶה־אוּ־וַחַד
200	מִיתֵין
300	תַלַאתְ מִיאֶה
400	אַרְבַּע מִיאֶה
500	חַמְס מִיאֶה
600	סִתְּ מִיאֶה
700	סַבְעַה מִיאֶה
800	תַמַן מִיאֶה
900	תִסְעַה מִיאֶה
1000	אַלְף
1/2	נֻץ

1/3	תֻּלְתְּ	1/7	סֻבְּעָה
1/4	רֻבְּעַ	1/8	תֻּמְן
1/5	חֻמְס	1/9	תֻּסְעָה
1/6	סֻדְס	1/10	עֻשְׂר

שאילת השלום ודבורי הכבוד.

הפוגש את רעהו בדרך אומר לו :

סַלַּאם עַלֵיכֻּם (שלום עליכם) או נְהַארַךְ סַעִיד (יומך סעוד).

והוא משיב :

עַלֵיכֻּם אַלְסַלַּאם (עליכם השלום) או נְהַארַךְ סַעִיד וַאֻמְבַּארַךְ.

והעובר על רעהו בעת עבודתו אומר :

סַאח בֶּדַנוּ (בריאות לגוף)

והוא משיב :

וּבֶּדַנוּ סַלְמוּ (וגופך שלום)

הפוגש את רעהו או דבא לביתו לפני הצהרים אומר :

סַבַּאח בִּלְכֵיר (בקר טוב)

ולרבים :

סַבַּאחכֻּם בִּלְכֵיר.

והוא משיב :

מִיאֶת סַבַּאח (מאה בוקר, טוב)

ולאחר הצהרים ובלילה אומר :

מַסִיכֻּם בִּלְכֵיר (ערבכם בטוב)

והוא משיב:

מְאֶית מַסָא (מאה ערב — בטוב).

ובלילה בהפרדו מרעהו אומר:

לֵילְתַךְ סַעִידֶה (לילך סעוד)

הבא לרעהו בעת האכל או בפגשו בצאתו מבית המרחץ או הספר אומר:

נַעִימַאן (נעימה — לך)

והוא משיב:

אַלְלַה יִנְעַם עַלֵיךְ (האל ינעם עליך)

כאשר יבוא איש לבית רעהו אומר לו:

אַהְלַן וַסַהְלַן אִתְפַּדַל (ביתינו לפניך, הכבד)

וכן כאשר יגש לפני האורחים קהוה ומטעמים יאמר המגיש

ג"כ אִתְפַּדַלוּ, והאורח משיב (בתתו ידו על חזהו ועל מצחו):

כַּתֶּר כֵירַךְ (רבה טובתך)

ומקבל התודה משיב:

אוּיכֵירַךְ (וגם טיבתך, — רבה)

איך שלומך, כֵּיף חַאלַךְ.

תודות לאל טוב, אַלְחַמְד לַאלְלַה טַאיֵב.

והאורח בקימו לצאת אומר:

חַאטְרְכּוּם (ברשותכם)

ובעה"ב משיב לו:

מַע אַלְסַלַאמֶה (עם השלום)

כבודך, חַדְרַתַּךְ.

אדון חַאוַג'ה. | אדוני סִידִי | גברת סִית.

השנה ועתותיה.

שנה	סַנֶה	לילה	לֵיל
אביב	רַבִּיע	בֹּקר	סְבָּאח
קיץ	סֵיף	יום הראשון	יָם אַלְחַאד
חרף	כַּרִיף	יום השני	יָם אַלְתְּנֵין
סתיו	שִׁיתַא	יום השלשי	יָם אַלְתַּאלַתֶּה
חדש	שַׁהֶר	יום הרביעי	יָם אַלְאַרְבַּעַה
שבוע	גְ'מְעַה	יום החמשי	יָם אַלְחַמִּיס
יום	יָם	יום הששי	יָם אַלְגְ'מְעַה
צהרים	דְהָר	יום השבת	יָם אַלְסַבְּת
ערב	מַגְרֶב או עַסֶר		

חדשי השנה.

	להמחמדנים	להנוצרים
תשרי	מְחַרַם	תִּשְׁרִין אַלְאַוַּל
חשון	סַפַר	תִּשְׁרִין אַלְתַּאנִי
כסליו	רַבִּיע אַוַל	כַּנוּן אַלְאַוַּל
טבת	רַבִּיע תַּאנִי	כַּנוּן אַלְתַּאנִי
שבט	גְ'מַאדִי אַוַל	שְׁבַּט
אדר	גְ'מַאדִי תַּאנִי	אַדַר
ניסן	רַגַ'ב	נִיסַן

איר	שַׁעְבַּאן	אַיַּר
סיון	רַמַדַאן	חַזִירַאן
תמוז	שַׁוַאל	תַּמוּז
אב	זִי אַלְקַעְדַה	אַבּ
אלול	זִי אַלְחִגַ'ה	אֵילוּל
פסח	עִיד אַלְפִּטְר.	
שבועות	עִיד אַלַעַנְצַרַה.	
ראש השנה	רַאס אַלְסֶנַה	
יום כפור	עִיד אַלְגַ'אג' (חג התרנגולים).	
סוכות	עִיד אַלַעַרִישׁ.	
פורים	עִיד אַלְכַּפַר.	

צבא השמים, הארץ וחלקיה.

שמים	סַמַא
שמש	שַׁמְשׁ
לבנה	קַמַר
כוכבים	כַּוַאכֶּבּ
רעם	רַעְד
ברק	בַּרַק
מטר	מַטַר
רוח	הַוַה, או רִיחַ
שלג	תַּלְג'
ברד	בַּרַד
אור	נוּר
חושך	עַתְמֶה
מזרח	שַׁרְק
מערב	גַ'ארְבּ
צפון	שַׁמַאל

דרום	קִבְּלֶה או גְ׳נוּבּ
קר	בַּרְד
חם	שָׁאבּ
צל	זִ׳ל
ארץ	אַרְד׳
ים	בַּחְר
הר	גֵ׳בַּל
בקעה	בַּקְעַה או וַאד
מדבר	בַּרִיֶּה
חול	רַמְל
עיר	בַּלַד או מַדִינֶה
דרך	טַארִיק
ארץ רוסיא	בְּלַאד אִלְמַסְקוֹבּ
אוסטריה	בְּלַאד אִלְנֶמְסַא
אשכנז	בְּלַאד אַלְמַנְיַא
אנגליה	בְּלַאד אִלְאִנְגְלִיז
צרפת	בְּלַאד פְרַאנְסַה
הודו	בְּלַאד אִלְהִנְד
פרס	בְּלַאד אִלְעַגַ׳ם
מצרים	בְּלַאד מַסְר
יון	בְּלַאד אִלְרוּם

שמות הגוף, והזמנים.

אני	אַנַא
אתה	אַנְתַּה
הוא	הֻוַא
היא	הִיַא
אנחנו	נֶחְנַא
אתם	אַנְתֻּם
אתן	אַנְתֻּן
הם	הֻם
הן	הֻנֶּה
עבר	מַאדִי
הוה	חַאל
עתיד	אֶסְתֶּקְבַּאל
נפרד	מֻפְרַד
זוגי	מֻתַנַּה
רבים	גַ׳מְע

אברי הגוף והמשפחה.

אדם	רַגֻ׳ל, או אִנְסַאן
ראש	רַאס
שער	שַׁעַר
עין	עַיְן

עינים	עְיוּן
פה	תּוּם
פנים	וֻג'ה
לשון	לִסַאן
שנים	אַסְנַאן
יד	אִיד
אצבע	אֻסְבַּע
צפרנים	אַזַאפִיר
חזה	סַדְר
לב	_קַלְבּ
בטן	בַּטְן
גב	דַהְר
רגל	אִגְ'ר
דם	דַם
אבר	_עַדוּ
אב	אַבּ
אם	אֻם
בן	אִבְּן
בת	בִּנְת
אח	אַח
אחות	אֻחְת
דוד	_עַם

דודה	_עַמֶּה
קרוב	_קַרִיבּ
חתן	_עם
חותנת	_עַמֶּה
חם	חַם
חמות	חַמַאת
אב זקן	גִ'יד
אם זקנה	סִית
חתן	_עַרִיס
כלה	_עַרוּסֶה
בעל	זֻוג'
אשה	מַרַה
ילד	וַלַד
נער	סַבִּי
צעיר	שַׁבּ
זקן	אֻכְתְּיַאר

החי והצומח.

כבש	כַּבְשׁ
עז	_עַנְזֶה
תיש	תֵּיס

שור	תָאר
פרה	בַּ‍ַקַרַה
בקר	בַּ‍ַקַר
חמור	חְמַאר
סוס	פַּרַס
פרד	בַּרֶל
גמל	גַ׳מַל
כלב	כַּלְבְּ
חתול	קֻטַּה
שועל	תַעלַבְּ
חזיר	חַנְזִיר
זאב	זִיבּ
צבי	זַבִּי
צבוע	דַבְּעָ
נחש	חַיֶּה
עקרב	_עַקְרַבְּ
תרנגול	דִיק
תרנגולת	גַ׳אגֶ׳ה
תרנגול הודי	גַ׳אג׳ הִנְדִי
אוז	וַז
צפור	עַסְפּוּר
נישר	נְסֶר

ארבה	גַ׳רַאד
דג	סַמַך
עלוקה	_עַלַק
אילן	סַגַ׳ר
עשב	עֻשְׁבּ
חשש	חַשִׁיש
תבן	תִּבֶּן
חטה	חַנְטְה, או _קַמְח
שעורה	שְׁעִיר
דורה	דוּרַה
פול	פּוּל
עדשה	_עַדַם
ארז	רוּז
מלפפונות	חְיַאר
פקועה	פַּקּוּס
אבטיח	בַּטִּיח
אבטיח הצהוב	בַּטִּיח אַסְפַּר
צנון	פִּיגֶ׳ל
לפת	לִפְת
לפת האדם	שְׁמַנְדַר
דלעת	כּוּסַה
כרוב	_קַנַבִּיט

תרובתור	מַלְפוּף
גפן	דַאלְיֶה
צמוקים	זְבִיבְּ
תאנים	תְּין
רמון	רְמַּאן
זיתים	זֵיתּוּן
תפוחים	תְּפַּאח
אגסים	אִנְגַ'אס
אפרסקים	חָאח
חבושים	סַפַּרְגִ'יל
חרובים	חַרוּבּ
תמרים	תַּמֶר
אתרוג	תְּרֻנְגְ'
תפוח הזהב	פּורְטֻקאן
לימון	לִימוּן
טהע	טְשַׁאי
קהוה	קַהְוֶה
טבאק	טוּטוּן

פעלים היותר דרושים.

פעל	פַּעַלְ
אכל	אַכַּלְ
שתיתי	שְׁרַבְּתְּ
הלכנו	מְשֵׁינָא
כתבתם	כְּתַבְּתְּם
לך	אְמְשִׁי או רוח
קרא	אְקְרָא
חשבו	אְחְסְבוּ
אזכר	אְתְפַּכַּר
ישבתי	קְעַדֶתְּ
עמדתי	וְקַפֶּתְּ
ארוץ	אֶרְכַּד
נסע	נְסַאפֶר
ישן	נַאֶים
בנוי	מַבְנִי
רכבי	אְרְכַּבִי
השליכו	אְרְמוּ
פתחו	אֶפְתַּחוּ
הכהו	אֶדְרָבּוּ
קראתי	נַאדֵיתְּ
אחפור	אַחַפַּר
אשחק	אַלְעַבְּ
אחתך	אַקְטַע
אתאבק	אַתְקַאטַל

יחרשו	יִחְרְטוּ
זרעת	זַרַעְתְ
נטעתי	רַרַסְתְ
קצרו	אֱחְסָדוּ
דושו	דוּסוּ

נטית פעל אחד לדוגמא.

ע ב ר

נסתר	כַּתַבַ
לשנים	כַּתַבַא
נסתרים	כַּתַבוּ
נסתרת	כַּתַבַּתְ
לשתים	כַּתַבַתַא
נסתרות	כַּתַבְנַ
נכח	כַּתַבְתַּ
לשנים	כַּתַבְתְמַא
נכחים	כַּתַבְתֶּם
נכחת	כַּתַבְתְ
לשתים	כַּתַבְתְמַא
נכחות	כַּתַבְתֶנַ
מדבר בעדו	כַּתַבְתְ
מדברים בעדם	כַּתַבְנַא

ע ת י ד

נסתר	יַכְתְּבְ
לשנים	יַכְתְבַאנְ
נסתרים	יַכְתְבוּנַ
נסתרת	תַכְתְּבְ
לשתים	תַכְתְבַאנְ
נסתרות	יַכְתְּבְנַ
נכח	תַכְתְּבְ
לשנים	תַכְתְבַאנְ
נכחים	תַכְתְבוּנַ
נכחת	תַכְתְּבִינַ
לשתים	תַכְתְבַנִי
נכחות	תַכְתְּבְנַא
מדבר בעדו	אַכְתְּבְ
מדברים בעדם	נַכְתְּבְ

צ ו ו י

נוכח	אֻכְּתֻבּ
לשנים	אֻכְּתֻבַּא
נוכחים	אֻכְּתֻבּוּ
נוכחת	אֻכְּתֻבִּי
לשתים	אֻכְּתֻבַּא
נוכחות	אֻכְּתֻבְּנַא

נטית שם אחד לדוגמא.

בית	בֵּית
בתים	בְּיוּת
ביתי	בֵּיתִי
ביתך	בֵּיתַךְ
ביתו	בֵּיתוּ
ביתנו	בֵּיתְנַא
ביתכם	בֵּיתְכֻּם
ביתכן	בֵּיתְכֻּן

הבית, חלקיו וכליו.
כלי מלאכה שונים.

כותל	חֵיט
חלון	טַאקַה
זכוכית	קְזַאז
אבן	חַגַ׳ר
שיד	שִׁיד
חמר	טִין
גג	סֶטַח
קורה	קַבְּסִיֶה
ארגז	חְזַאנֶה
גדר	גְ׳דַאר
יסוד	אַסַאס
בור	בִּיר
חפירה	גֻ׳ארַה
בית תבשיל	מַטְבַּךְ
בית הכסא	שִׁשְׁמֶה
אוצר	מַחְזַן
דלת	בַּאבּ
מנעול	זַרְפִיל
מפתח	מֻפְתַּח
שלחן	סֻפְרַה
כסא	כֻּרְסֶה
מטה	פַרְשֶׁה
כרים	מְכַדַאת
כסת	לְחַאף

מנורה	קַנְדִיל או לַאמְפַּה
נר	שְׁרַאג׳
פנס	פַּאנוּס
ארון	סַנְדוּק
דיו	חִבֶּר
בית הדיו	מַחְבַּרַה או דַוַאיֶה
נייר	וַרַק
עט	קַלַם
עט עופרת	קַלַם־רְסַאס
כיס	כִּיס
סכין	סִכִּין
מחצלת	חַסִירֶה
מראה	מְרַאיֶה
מזלג	שָׁאֶקָה
כף	כַּף
קדרה	קִדְרֶה
צלוחית	קַנִינֶה
צפחת	לִבְּרִיק
כד	גַ׳רַה
דלי	דַלו
חבל	חַבֶּל
מטאטא	מֶכְּנְסֶה

מעדר	פַּאס
מחרשה	מַחְרַתַּה
מגל	מַנְגַ׳ל
מגרפה	מֶגְ׳רַפֶה
מקבת	דַבּוּס
מסמר	מֶסְמַאר
משך	מֶנְשַׁאר
לוח	לָאחַה
סולם	סֻלַּם
מדרגה	דַרַגֶ׳ה

מתכות, צבעים ואומנים.

זהב	דַהַבּ
כסף	פַּדַּה
נחשת	נְחַאס
נחשת קלל	נְחַאס אַסְפַר
ברזל	חַדִיד
פח	תַּנַק
עופרת	רְסַאס
בדיל	קַזְדִיר
כסף חי	זֵיבַּאק

גפרית	קִבְּרִיתְ
צבע	בּוֹיַא או סַבְּרְ
אדום	אַחְמַר
לבן	אַבְּיַד
שחור	אַסְמַר
ירוק	אַכְּדַר
צהוב	אַסְפַר
תכלת	אַזְרַק
אש	נַאר
נגר	נַגַ׳אר
חרש ברזל	חַדַאד
צורף זהב	סַאיֶר
חרש נחשת	נַחַאס
רודד פחים	תַנַקְגִ׳י
חיט	חַיַאט
רצען	קֻנְדַרְגִ׳י
אושכפי	אִשְׁכַּאפִּי
סבל	חַמַאל או עַתַאל
חמר	מֻקַארִי
עגלון	עַרַבַּגִ׳י
מתורגמן	תּוּרְגְ׳מַאן
מורה	מְעַלֵם
שופט	קַאדִי
רופא	חַכִּים או טַבִּיבְּ
רפואה	דַוַא

מיני מאכל ומשקה.

סולת	סְמִיד
קמח	טְחִין
לחם	כֻּבֶּז
מים	מוֹיֶה
מלח	מַלֶח
בשר	לַחְמֶה
שמן	זֶיתְ
שמן שומשמין	סִירֶעג׳
חלב	חַלִיבְּ
חמאה	זִיבְּדֶה
גבינה	גִ׳בְּנֶה
חלב חמוץ	לַבַּן
יין	אִנְבִּיד
יין שרף	עַרַק
דבש	עַסַל
שכר	בִּירַא

טעם	טַעַם
מתוק	חִלְו
מר	מֻר
חמוץ	חַמָּאד
חמוצי	לֵפַאן
רע	עַאטֶל
רעב	ג׳וּעַאן
צמא	עַטְשַׁאן
שבע	שַׁבְּעַאן

מלבושי האדם.

כובע האדום	תַּרְבּוּשׁ
מצנפת (סביב הכובע)	לַאפֶּה
מגבעת האירופים	בְּרְנֶטַה
מעיל העליון	בַּאלְטוֹ
מעיל התחתון התורקי	קֻמְבַּאז
מעיל הקצר שעל החזה	סַדְרִיֶה
אזור	זֻנַּאר
מכנסים אירופים	פַּנְטַלוֹן
מכנסים של בני הקדם	שַׁרְוַאל
חוט	כֵּיט

בתי רגלים	גֻ׳רְבַּאן
בתי ידים	כְּפוּף
מנעלים	סֻרְמַאיֶה
שעה	סַאעַה
טבעת או חותם	כַּאתֶם
בתי עינים	נַדַּארַאתְ
מחסה לשמש וגשם	שַׁמְשִׁיֶה

מלים שונים.

מתי	אֶמְתַה
היום	אִלְיָם
אתמול	אִמְבַּארֶח
שלשום	אַוַּל אֶמְבַּארֶח
למחר	בֻּקְרַה
למחרתו	בַּעַד בֻּקְרַה
בבקר השכם	בַּדֶּרִי
מעט	שְׁוָאִי
עוד מעט	בַּעַד שְׁוָאִי
אחרי כן	בַּעְדֶין
כן	נַעַם
טוב	טַיֶּב

לא	לַא
לא טוב	מוּש טַיֶּבּ
פה	הָאן
שם	הַנַאךְ:
רק	בַּס
שים דעתך	דִיר בַּאלַךְ:
ממולך	קֻדַאמַךְ:
רחוק	בְּעִיד
קרוב	קְרִיבּ
למעלה	פָאק
למטה	תַּחְתְּ
כמה	כַּם
בכמה	בַּכַּם או קְדְאֵיש
זה	הַאדַה
אין דבר	מַאעְלֵיש
אבק שרפה	בַּארוּד
פעם	מַרְרַה
פעמים	מַרְתֵּין
תן כחפצך	חָט חַלַאסַךְ
חנם	בַּלַאש
למען	מִנְשַׁאן
למעני	מִנְשַׁאנִי
למענך	מִנְשַׁאנַךְ:
למענכם	מִנְשַׁאנְכֹּם
למען רצונך	מִנְשַׁאן חַטְּרַךְ:
יש	פִּי
אין	מַא פִּיש
דבר	שֵׁי
הלאה	יַלְלַה
מה לך ?	מַא לַךְ:
מדוע ?	מִנְשַׁנְאֵיש
בא	תַּעַאל
מה שמך	כִּיף אִסְמַךְ:
תן לי	אַעְטִינִי
מתת	בַּכְשִׁיש
הוא ראך	הוּא שַׁאפַךְ:
בפנים	ג'וּא
בחוץ	בַּרַא
אני חפץ	אַנַא בַּרִיד או בִּידִּי
התחפצו ?	הַל תְּרִידוּ
שלם	מַבְסוּט
חלה	מַרִיד או עַיַאן
אני מפחד	אַנַא חַאיִף
אין פחד	מַאפִּיש חָאף

יקר	רַאלִי
חפצים	חַוַאֶיג׳
צר	דַיֵּק
רחב	וַאסֶע
חדש	גְ׳דִיד
ישן	עַתִיק
לח	טַרִי
יבש	יַאבֵּס

מרחץ	חַמַּאם
בית מכס	גְּמְרֻק
בית ספר	מַדְרַסֶה
בית המשפט	סַרַאיֶה
מכתב	מַכְּתוּב
גנב	סַרְאק
זד	חַרַאמִי

שיחות אחדות.

היש לך מקום במרכבתך ? — עֶנְדַק מַטְרַח פִּי ־קַרְרָאסְתַךְ ?

כן אדוני — נַעַם ־יַא סִידִי.

בכמה ? — בַּכַּם.

בטג׳ידי ורבע, — בְּמַג׳ידִי ־וְרֻבְּעַ.

לא, זה הרבה, שלשה רביעי מג׳ידי אתן לך,

לַא, הַדַה כַּתִיר, בַּאעַתִיק תְלַאתְ רְבַּאע.

לא אדוני, זה לא יוכל היות, היום יש נוסעים רבים,

לַא ־יַא סִידִי הַדַא מַא בְּסִיר. אַלְיָאם פִּי כְּתִיר זֻוַאר.

טוב, מג׳ידי אתן לך, אבל מתי תלך ?

טַיֶּב, מַג׳ידִי בַּאעַטִיק, ־לַכֶּן אֶמְתַה בְּתְרוּח.

למחר בבקר, — בֻּקְרַה אֶלְסֻבָּאח.

(הנוסע להעגלון) תן לי ערבון, — אַעתִינִי ־עַרַבָּאן.

קח רבע מאג׳ידי,	חָאד רֻבְּע מַגִ׳ידִי.
ואיפה תשכן ?	פֶינַאךְ סַאכֵּן.
בבית המלון...,	פִי אֶלְלוּקַאנְדַה...
קח את החפצים,	חָאד אֶלְחַוַאיִג׳.

חפצים רבים לך אדוני, ועליך להוסיף לי עוד חצי מאג׳ידי

חַוַאיִג׳ כַּתִיר אֶלַךְ יַא סִידִי, לַאזֶם תְזִיד לִי כַּמַאן נוּס מַגִ׳ידִי.

לא, מראש הגדתי לך, ואם לא תחפוץ אלך ואראה לי מרכבה אחרת,

לַא, כֻּלְתְ לַךְ מִן אַוַּל, וְאִזַא מַא בִּדַּךְ אַרוּח וַאשׁוּף לִי רֶיר קַרַאסַה.

טוב, אין דבר עלה (על המרכבה), טאיב מַאעֶלֵישׁ אֶטְלַע.

מתי נבוא לרמלה ?	אֶמְתַה נִגִ׳י לַרַמְלֶה.
בעוד חצי שעה,	בַּעַד נוּס סֶעַה.
כמה נעמוד שם ?	כַּם נֻוקֶף הַנַאךְ.
שעה וחצי,	סֶעַה וַאנוּס.
הא לך סיגארה	חָאד לַךְ סִיגַארַה.

הטוטון הזה טוב מאד מאיפה לקחת אותו ?

הַדַה אֶלְטוּטוּן כְּתִיר טַיֶּב, מִן פֵּין אַכַדְתוּ ?

הבאתיו עמי ממצרים,	גִ׳יבְתוּ מַעִי מִן מַצֶר.
כמה שלמת בעדו מכס ?	כַּם דַפַעְתְ מִנְשַׁאנוּ גֻמְרֻךְ ?

חמשה ועשרים גרוש בעד כל קילא,

חַמְסֶה וַעֶשְׁרִין גִירְשׁ עַלַא כֻּל קִילָא.

הנה באב אלואד לפנינו   הַי בַּאבּ אִלְוַאד קֻדַּמְנַא.

רד אדוני ועלה לבית המלון

אִנְזֶיל יַא סִידִי וַאֶטְלַע פִּי אִלְלוּקַאנְדַה.

שלום עליכם אדוני, מאיפה הנכם ?

סַלַאם עַלֵיכֻּם יַא סַאדַאתְנַא מִן פֵין אֶנְתֻּם.

מירושלם   מִן אִלְקֻדְש.

באיזה שעה נסעתם מירושלם, אֶמְתַה סַפַּרְתֻּם מִן אִלְקֻדְשׁ ?

תמול לעת ערב   אֶמְבַּרֶח בִּלְעַשִׁיֶה.

מאיפה הנך אדוני ?   מִן פֵין אֶנְתַּא יַא סִידִי.

אנכי מארץ רוסיא   אַנַא מִן בְּלַאד אִלְמַסְקַאבּ.

האם באת לשכן בירושלם   הַל גִ׳יתְ תִסְכֻּן פִּי אִלְקֻדְש.

לא, רק לתור את הארץ באתי, ואחרי שבועים אשיב לארצי

לַא, בַּאס לַלְזִיַארַה גִ׳יתְ, וַבַּעַד ג׳וּמְעַתֵין אֶרְגַ׳ע אִלַא בַּלַדִי.

נער ! הבא שתי כוסות קהוה וכוס טהע

יַא וָלַד גִ׳יבּ פִּינְגַ׳אנֶין קַהְוֶה וַפִּנְגַ׳אן טְשַאי.

הדרך לירושלם טוב ?   אִלְטַארִיק אִלַא אִלְקֻדְש טַיֶּבּ.

כן לפני שני חדשים תקנו אותו   נַעַם קַבֶּל שַהְרֶין עַדַּלוּהַ.

בעל הקהוה ! כמה עלי לשלם ?   יַא קַהְוֶהגִ׳י כַּדְאֶיש עַלֵי.

ארבעה גרוש   אַרְבַּע גְרוּש.

הנה לך פרנק והמותר תן לי   הַי לַךְ פְּרַנק וַאִלְבַּאקִי אַעְטִינִי.

ברשותכם — חַאטְרְכֻּם.   עם השלום — מַע אִלְסַלַאמֶה.

ידיעות ואזהרות מועילות.

העת היותר טובה לתור את ארץ ישראל וסוריא היא, אם מאמצע אדר עד סוף אייר, או מראש תשרי עד סוף חשון, אשר אז מזג האויר ממוצע ונעים, וגם אם ירדו גשמים לא ימשך זמן ירידתם. וזמן ארבעה שבועות דרוש לתור את הארץ.

הנוסע לא ישכח לקים את תעודת מסעו אצל ציר ממשלת תוגרמא אשר בעירו או בעיר החוף, כי פקידי ערי החוף אשר בארץ תוגרמא הופקדו לקחת מאת כל איש הבא את תעודת מסעו והמה ישלחוהו, אחרי אשר ישימו עינם בו, אל בית פקודת ציר ממשלתו. וכן תהיה תמיד תעודת מסעו מוכנת בצלחתו, וביחוד לפני עלותו וצאתו מהאניה, לבל יצטרך לחפש אחריה בעמדו על החוף בין המון אנשים שונים הרצים ודוחקים איש את אחיו.

הנוסע לתור את הארץ לא ירבה לקחת עמו יותר משני חליפות בגדים וחפצים מעטים אחרי אשר בכל הערים הגדולות יוכל להשיג בגדים וחפצים. כחפצו במחיר לא יקר, אולם הנוסע להאחז בארץ יביא עמו את כל בגדיו וחפציו אשר לא ישברו או יתקלקלו בדרך.

המשלם מכס באחת מערי החוף, לא ישכח לקחת מבית הפקודה שטר קבלה (רְפְּתִיֶה) למען יפטר מלשלם מכס בבואו לעיר חוף אחרת, וטוב יעשה הנוסע אם יהיה בעצמו בעת בקור חפציו.

בכל ארץ ישראל וסוריא אין עוד מסלת ברזל, וגם מסלות סלולות למעבר עגלות, אך מעט ימצאו בה. — מיפו לירושלם עוסקים כעת בבנין מסלת ברזל, ומלאכתה תושלם במשך השנה הזאת. הדרך היותר טוב בכל הארץ הוא מבארות לדמשק, דרך הלבנון, אשר עליה תלך מרכבה רצוא ושוב (אומניבוז) מדי יום ביומו, אולם גם מיפו לירושלם, וממנה לחברון תלכנה מרכבות בכל יום. כעת התחילו לעשות מסלה מירושלם להירדן ומחברון לעזה, ומלאכתן תגמר במשך שנתים. — בשאר הדרכים אשר בארץ יאלץ הנוסע לרכוב על סוסים, פרדים וחמורים, אולם הסוסים (וכן הפרדים והחמורים) בארץ הזאת מורגלים ללכת על סלעים וצורי מכשול, לעלות הרים ולרדת עמקים והנוסע יוכל לשבת במנוחה על גב סוסו, פרדתו או חמורו, מבלי כל מגור ופחד.

מזג האויר בכלל טוב, בימי הקיץ לא ירדו כלל גשמים, וגם עב קל לא יקדיר את פני הרקיע, בירחי אייר ותמוז יגיע החום עד מעלת 25° Réaumure. ימי החורף הם אך ימי הגשמים, הגשם הראשון (יורה) יבוא על הרוב באמצע חשון, וירד ימים אחדים רצופים, ואחרי שנים שלשה שבועות ירד עוד הפעם, וכן הלאה עד תום ימי החורף. הגשם האחרון (מלקוש) ירד בסוף ירח אדר ובהתחלת ירח ניסן, והוא ירד בזעף ובשטף יותר מהראשון אך זמן ירדתו לא ימשך. בחלק הארץ אשר במערב הירדן, ירד השלג אך פעם או פעמים במשך ימי החורף וגם

לא שנה שנה, והוא ימס מהר מחום השמש, אך קרה לא יראה כלל בארץ. בימי הגשם והשלג ירד החום עד R. 4⁰ מעל האפס, אך בעבר הירדן מזרחה לא ירד שלג כלל.

מצב הבריאות גם הוא בדרך כלל לא רע, בכל זאת ישמור הנוסע את עצמו במאד מהתקררות וביחוד בבקר (מיד אחרי עלות השחר) ובערב, כי בעתות האלו ישתנה האויר מהר מקֹר לחֹם ומחם לקר. — הקדחת החולפת מצויה מאד בארץ, על הרוב תבוא: מהתקררות או מאכילת פרות, אשר לא בשלו כל צרכם. ולכן יזהר הנוסע בכלל מלאכל פרות הרבה כי בעקבותם תבוא גם מחלת השלשול. האמצע היותר בדוק ומקובל מפי כל הרופאים למחלת הקדחת היא אבק החינין, והאיש אשר אחזתהו קדחת חולפת יוכל לקחת את האבק הנזכר גם מבלי דרוש ברופאים. כמות החינין הדרוש לגרש את הקדחת הוא שני גרם, וכמות של רבע הגרם יוכל ליקח בכל פעם, ארבעה פעמים ביום, ורק ביום אשר הקדחת לא תבעתהו. — דלקת העינים תשרור בארץ במדה מרובה ולכן ישא הנוסע על עיניו בתי עינים שחורים ואת ראשו יכסה במגבעת קארק או למצער יצנוף על מגבעתו מצנפת לבנה כאשר יצנפו ילידי הארץ. — הנוסע לא ישכח לקחת עמו, בצאתו מאחת הערים בארה"ק לתור את הארץ, אבק חינין, סמים לחזק הקבה. אבק הסודה ומלח למון. — בכל הערים הגדולות נמצאים רופאים מוסמכים, אשר יוכל לישאול בעצתם עם תתקף עליו מחלתו.

המסע.

בארבעה דרכים יוכל כל איש לבוא לארה"ק, דרך אודיסא, טריעסט, מרסעל, ובריגדיזי. לאחינו בני רו"פ הדרך הראשון הוא היותר קרוב, והוצאותיו יותר מעטות, לאחינו בני אוסטריא ואונגריא חוף טריעסט הוא היותר קרוב, וחוף מרסעל הוא היותר קרוב לאחינו בצרפת, אנגליא ואמעריקא. חוף ברינדיזי הוא היותר קרוב לאה"ק, ובחמשה ימים יוכל כל איש לבוא ממנו ליפו, אך הוצאות הנסיעה דרך ברינדיזי, תגדלנה במאד, ומאשר כי רוב הבאים לארה"ק הם אחינו בני רו"פ, לכן נבאר לראשונה סדר הנסיעה [12] דרך חוף:

אודיסא.

בעיר כלת עמים הזאת נמצאים בתי מלון ואכסניא רבים, מהודרים ופשוטים, ביחוד ברחוב היהודים, ומיד בבוא הנוסע אל תחנת מסלת הברזל יקפוהו משרתי הבתים ויביאו כל אחד לבית מלון או אכסניא כחפצו.

הנוסעים אשר לקחו עמם רק כסף הוצאות המסע יחליפו את כספם בהעיר הזאת על שקלי זהב של ארץ צרפת, ואלה אשר כסף רב עמם ויפחדו להוליך עמהם מטבעות זהב, יחלפו את כספם בשטרי המחאה של פראנקים — על פאריז ומרסעל — בני אלף עד שלשת

---

12 סדר מהלך האניות דרך טריעסט ומרסעל ימצא הנוסע בסוף הספר.

אלפים פראנק, ובאופן זה לא יפסדו מחלוף כספם מאומה, אך בעת ירידת שטרי המחאה, יביאו עמם שטרי מדינתם ויחלפום פה, ובשני האופנים לא ישכח הנוסע להחליף ערך עשרה רו"כ במטבעות הפראנק הצרפתי, חצאיו ורביעיו על ההוצאות הקטנות, אך יזהר לבלי קחת פראנקים של ארצות רומניא, יון ובולגריא, אשר בהם יפסיד הרבה, ומטבעות נחשת של מדינת רוסיא לא יקח מאומה.

האניה הרוסית תעזב את חוף אודיסא בכל יום השבת בשעה 4 אחרי הצהרים, ותבוא ליפו ביום האחד עשר ליציאתה הוא יום השלשי בבקר, ובכל יום או יומים תעמוד אצל אחד החופים יום תמים או למצער שעות אחדות — כאשר נבאר אצל כל חוף — ובני העיר יביאו על האניה לחם ופרות למכור, ולכן לא יכין לו הנוסע לחם ושאר מיני מאכל אשר יתיבשו או יתקלקלו בדרך רק על שנים שלשה ימים.

שכר המסע באניה הרוסית הוא 21,60 רו"כ, ושכר הליכה וחזרה 28 רו"כ, (ושטר החזרה לא יבוטל עד מלאות שנה תמימה). בעד ילדים עד שתים עשרה שנה ישלמו החצי, וכל בעל שטר מסע שלם יוכל לקחת עמו 1 פוד חפצים חפשי, ובעד המותר ישלם 20 קופ' לכל פוד.

שכר המסע באנית אוסטריא 18 רו"כ, ובעד חפצים לא ישולם מאומה, ובכ"ז יותר טוב לילידי רו"פ לנסוע באניה הרוסית, אשר יבינו שפת רב החובל והמלחים,

וחובלי ומלחי האניה האוסטרית ידברו אך אטלקית, אך הנאלצים לקמץ בהוצאותיהם, וחפצים רבים אין להם, יכולים ללכת מאודיסא לקונסטנטנופל בהאניה הרוסית או האוסטרית, בשכר 4 רו"כ, וממנה ליפו בהאניה האוסטרית בשכר 30 פראנק ויעלה ביחד רק 14 רו"כ ועוד.

שכר המחלקה השניה הוא בערך פי שלש מהמחלקה השלשית, והמחלקה הראשונה בערך פי שנים מהשניה, אך גם הנוסעים בהמחלקה השלשית על ספון האניה יכולים לשכור מאת רב המלחים חדר קטן או רק מטה על משך זמן הנסיעה בשכר ממוצע.

קונסטנטנופל (סטמבול).

ביום השני בבקר תבוא האניה קנסטנטנופלה ותעמוד שם עד יום השלשי שעה 5 אחרי הצהרים, ובמשך העת הזאת יוכלו הנוסעים לרדת העירה ולהתבונן מעט על יופי העיר העתיקה הזאת והדרה.

מיד בבוא האניה בתעלת הבוספורוס יעטרוה צנות רבות להוריד את הנוסעים העירה, וגם סרסרים אחדים מאחינו יעלו על האניה, אך הנוסע לא ימהר לרדת עדי עבור המהומה, ואז יקצוב מראש שכר הצנה (ערך חצי פראנק מלבד שכר טרחת הסרסר). תעודת מסעו יהיה בצלחתו, ואחד מבני החבורה ישאר על האניה לשבת על הכלים ולשמרם.

שפת אזרחי העיר הזאת, וכן כל הערים אשר יעבר

עליהם עדי בואו לאלכסנדריא, היא שפת תורקית, אך יושבי פרור גלאטא ופערו ידברו כלם בשפת צרפת אטלקית ויונית.

בתי אכסניא רבים לאחינו האשכנזים ברבע העיר גלאטא, אשר שם יגורו רוב בני אירופא, אך לדאבון לבב כל איש, רוב אחנו ילידי רו"פ ורומניא המתגוררים בהעיר הזאת, הם נבזים ושפלים הניתנים שם ישראל לשמצה, לכן כל איש יבקש מהסרסר לתור לו בית מלון או אכסניא אשר לאחינו הספרדים ברחוב פערו, ומהם הכי נכבד בית המלון של ה' ברזילי, המתנהג בנקיות ובתכלית הכשרות ובהם יוכל הנוסע להתאכסן יום או יומים, או לאכול ארוחתו, ולעלות לעת ערב על האניה ללון.

העיר העתיקה הזאת נחלקת לרבעים רבים, ובכל אחד מהם עדה נכבדה מאחנו הספרדים, וברובם יסדה חברת כל ישראל חברים, בתי ספר לבנים ולבנות, וכל העדות עומדות תחת פקודת הרב הכולל וכו' כמוה"ר משה הלוי איפנדי הי"ו, קאים מקאם חכם-באשי אשר מקום משכנו ברבע קוסקונג'וקי, ולמשמעתו יסורו כל הקהלות אשר בכל ארץ תוגרמא. הרב הזה נכבד מאד גם בעיני הוד מלכותו השולטן יר"ה, ופעמים רבות כבר זכה לדבר עמו פנים בפנים, ולהתכבד באותות כבוד שונים, ולפני פתח ביתו עומדים שני סריסים (יהודים) מלובשים מדי כבוד, והוא יקבל בסבר פנים יפות את אחינו הבאים לבקרו ולשאול בעצתו.

— —

מלבד העדה הגדולה הזאת ישנה עוד עדה נכבדה היא עדת אחינו בני אוסטריא ואשכנז, לה בהכ"נ גדול ונהדר, בית ספר לילדים וחברות צדקה וחסד, לראש העדה הזאת ה' ברינטנער, וכן להרופא הנכבד ד"ר שווארץ יוכל כל נוסע לפנות בכל דבר אשר ידרש לו בהעיר הזאת.

החפצים להתבונן על כל שכיות חמדת העיר הזאת ועתיקותיה יוכלו להתמהמה בה כשבוע ויותר עד בוא אניה אחרת מאודיסא, כי תעודת האניה לא תאבד את ערכה עד אחרי עבור שלשה ירחים. בכל יום הששי יוכלו הנוסעים לחזות בנעם פני הדר מלכנו השולטן הרחמן עַבְד אֶלְחַמִיד השני אִלְגַזִי יר"ה, בעברו במרכבה גלויה מארמונו לבית התפלה הגדולה להתפלל.

בהעיר הזאת ימצא הנוסע בפעם הראשונה עת מצוא להכיר ולדעת את אחיו הספרדים, ולכן נתן פה מעט ממנהגיהם, נמוסיהם, סגנוני שאלת השלום, בשפת עבר, וכללי מבטאם והברתם את השפה הזאת. אחינו הספרדים נוהגים בכל מנהגי הבית והחברה כיתר בני ארץ הקדם. בכל דבר הנוגע לדת ודין ינהגו על פי פסקי מרן הר"י קארו זלה"ה. את חרם הרגמ"ה לא קבלו עליהם ועל פי הדין מותר להם לקחת שתי נשים (ברשות האשה הראשונה) ובכ"ז יקר המציאות הוא כי יקח איש אשה על אשתו. נוחים הם לבריות ואוהבים הם את

השלום והמנוחה, מכבדים ומוקירים הם את חכמיהם וראשיהם במאד ומקבלים בסבר פנים יפות את אחיהם בני הארצות האחרות.

כללי המבטא וההברה. — את התנועות הגדולות יבטאו כהקטנות, הקמץ כהפתח, הצרי כהסגל, החלם כהקמץ קטן, ואת אות הת' רפה יבטאו כהדגוש; ואחרי אשר ידע הנוסע את הכללים האלה, ואזנו תשמע פעמים אחדות דבורם ושחותם, ילמוד מהר לדבר בהברתם.

הפוגש את חברו בבקר קודם התפלה יאמר לו „צפרא דמרי טב", ובשבת „צפרא דשבתא טבא", ורעהו משיב לו „טב למרי". אחר התפלה יאמר הדורש בשלום „שלום" והמשיב ישיב „שלום ברכה וטובה".

הנפטר מחברו בלילה יאמר לו „בטוב ילין מר" והוא ישיב „ויקיץ מר בישועה ורחמים".

ביום השבת יאמר הדורש בשלום „שבת שלום" והמשיב ישיב „שבת שלום ומבורך". במוצש"ק יאמר הדורש „שבוע טוב ומבורך" והמשיב עונה „עליכם ועלינו".

בחגים ובמועדים יאמר הדורש בשלום „מועדים לשמחה" ורעהו יענה „חגים וזמנים לששון", בחוה"מ יאמר „תזכו לשנים רבות נעימות וטובות" ורעהו עונה „תזכו ותחיו ותאריכו ימים".

הבא לרעהו בעת האכל. אומר „רפואה וחיים", ולהשותה „מים חיים" והם ישיבו „ויוסיפו לך שנות חיים"

ולהמתעטש יאמר „חיים טובים" והוא משיב כהפתגם הנז'.

הבא לברך לחתן וכלה ולבעל ברית ולשאר בעלי שמחות יאמר „בסימן טוב" והם ישיבו „ה' יחיהו ובחלצי (וביוצאי חלצי) דמר".

הבא לבקר את החולה יאמר „לא יאונה לצדיק כל און" והוא משיב „כברכתא דמר".

היורד לפני התיבה או העולה לתורה, לדוכן או לדרוש בשובו למקומו יאמרו לו היושבים, בתתם את ידם על לבם ועל מצחם לאות הכנעה וכבוד, „חזק וברוך" והוא ינופף את ידו מעל למצחו מעט ויענה „חזקו ואמצו".

ביום ד' בבקר תבוא האניה לַדרדַניל, ואחרי חצי שעה תעזוב את החוף.

אזמיר (זמירנא).

ביום ה' בעלות השחר תבוא האניה לאזמיר, ותעמוד עד השעה השלשית אחר הצהרים.

העיר הזאת היא אחת הערים הגדולות אשר בתוגרמא. מסלת ברזל תחבר אותה עם כל הערים אשר בסביבותיה, ובהרחוב הגדול המשתרע אצל הים ושאר הרחובות הגדולות עשוי מסלת ברזל למרכבות, ומאור הגאז יאיר את חוצותיה וחנויותיה. — עדת היהודים אשר בה גדולה ונכבדה ועתיקת ימים, רב העדה הוא הרב הכולל

וכו' כמו"ה משה פלאג'י הי"ו, ואליו וכן לראש ביה"ס לחברת "כל ישראל חברים" ה' ש' פריענטע, יוכל כל איש לפנות אם ידרש לו דבר.

ביום הששי בעלות השחר תבוא לקיאס (סאקיס) ואחרי עבור שעה תעזוב את החוף.

אלכסנדריא (נוא אמון).

ביום א' בבקר תבוא האניה לאלכסנדריא, והנוסעים ירדו ממנה ויעלו על אניה אחרת אשר תעזב בו ביום בשעה השלשית אחרי הצהרים את העיר. שכר הצנה הוא חצי פראנק.

העיר הזאת הנודעה והמהוללה בקורות דברי הימים, יפה ונהדרה מאד, כן במראה ורחובותיה וכן בסדריה הטובים. מלבד אזרחי הארץ מלאה היא המון אדם רב, בני דתות וארצות שונות אשר יגדילו וירבו את סחרה במאד; ובה מקום רחב ידים לאחינו הנרדפים להאחז בה ולעשות חיל. שפת המדינה והמלכות היא שפת ערבית, אך כמעט כל יושביה ידברו גם אטלקי", אנגלית וצרפתית.

עדה גדולה לאחינו המערבים בהעיר הזאת, ולה בתי ספר, בית חולים ומוסדות חסד בנוים לתלפיות. הרב הכולל וכו' כמה"ו משה חזן הי"ו (יליד ירושלם) מכהן בה בכהונת הרבנות, ונוסמך גם מאת מושל מצרים, ואליו וכן להאדון הנכבד חיים פַּרג' מזרחי מו"ל מ"ע הערבי אַלְחַקִקַה (האמת), יוכל הנוסע לפנות אם ידרש לו דבר.

לאחינו האשכנזים בעיר הזאת אין כל עדה וראש, ורק שנים שלשה מנינים, אשר בהם יתפללו בשבתות וימים טובים. ובמצבם המוסרי עומדים הם במדרגה יותר שפלה מאחיהם בני בריתם בקונסטנטנופל (כאשר הזכרנו), ולכן ירחק כל איש מחברתם, כאשר כבר רחקו אחדים מנכבדי בני האשכנזים אשר נתאחזו בהעיר הזאת, ויתחברו על עדת המערבים. החפץ להתמהמה בהעיר הזאת ולהתבונן על עתיקות ארץ־מצרים, יסור לאחד מבתי המלון אשר לבני אירופא, ומבית אחד היהודים המערבים יביאו לו מאכל כשר.

פורט־סעיד.

ביום השני בבקר תבוא האניה להעיר הזאת, ובהשעה הרביעית אחרי הצהרים תעזוב אותה ללכת ליפו. חוף העיר הזאת טוב, ושכר הירידה הוא רבע פראנק, ובה תחל תעלת זועץ המחברת את ים התכון עם ים האדום. עדה קטנה מאחינו הספרדים והאשכנזים בה, והאחרונים לא טובים המה מאחיהם בעיר הקודמת. שו״ב העדה הוא הרבני וכו׳ כמה״ו יעקב לוריא (יליד עיה״ק ירושלם), איש נכבד אשר לביתו יוכל הנוסע לסור.

זכרונות קדומים ורגשות נעלים ונשגבים ישתערו ויתרוצצו בלב הנוסע אחרי עזבו את העיר הזאת בזכרו כי עוד מעט ויעמדו רגליו על אדמת ארץ אבותיו; הארץ אשר שבע ביום זכר שמה וזכרה, ואליה נכספה וגם כלתה

נפשו מימי ילדותו, הארץ אשר בה נהיו אבותיו ללאם כלול, בה שפטו שופטיו, וחוזיו חזו מחזה יה, בה שרו משורריו שירי קדש, שירי יה, שירים אשר גם עד היום הם שכית חמדת כל אומה ולשון; בה הראו גבוריו את גבורתם ואֹמץ רוחם, וכי המות משחק להם עת יבוא צר ואויב בשערי ארצם; בה ישבו מלכיו לכסא בהדר וגאון, ומלכי ונסיכי ארץ כרתו עמם ברית, בעצתם שאלו ולעזרתם יחלו, ועתה אהה! . . . . . .

אך בעודנו עומד משמים ורוחו הֹגה נכאים, ועשתנותיו ישאו אבר, יעלו אל על, והנה יהודה וישראל יושב לבטח על אדמתו איש תחת גפנו ותחת תאנתו, הררי יהודה נטפים עסים ועמקיה עֹטפים בר, וקול אדיר ונעים קול ממרום ישמיע באזניו: מנעי קלך מבכי ועיניך מדמעה כי יש תקוה לאחריתך ושבו בנים לגבולם. רעיונות ורגשות, מרהיבים ומדאיבים, משמחים ומעצבים כאלה, ימלאו את חדרי לבב הנוסע עד אשר תפיל השנה את חבליה הנעימים עליו.

יפו.

עפעפי שחר יום השלשי אך יבקעו, והאניה תשלך עגונה על חוף יפו, והנה בטרם עוד השביח הנוסע את שאון רגשותיו הסוערים, וקול המולה ורעש יגיע לאזניו, קול בעלי הסירות והצנות אשר עלו האניה להוריד את הנוסעים העירה, יצעקו יהומו ישקו וירעשו, אך

מקולם אל תחת ומהמונם אל תיגנה, כי כל המון הבריות המשונות האלו סרים למשמעת אחד מאחיך, הוא הסרסר היהודי, והוא עומד תחת השגחת ועד הפועל אשר לחברת „חובבי ציון". במנוחה אסוף הפציך ורד אל הצנה, ואף אם אולי יתגעש הים וירעש, והצנה תעלה שמים תרד תהומות (כי חוף בנוי ומתוקן אין להעיר הזאת) אל יפול עליך לבך כי בעלי הצנה יודעים ובקיאים היטב בכל נתיבות הים, מוצאיו ומבואיו, ובשלום יביאוך העירה.

זכרונות. — העיר הזאת היא אחת הערים הקדומות אשר בארץ פלשתי, והיא היתה על גבול מטה דן, אך לא נפלה לו לנחלה (יהושע י"ט, מ"ד) שמה מעיד על יפיה והדרה. חופה היה מהולל גם בימי קדם, ואניות הלכו ממנה לארצות רחוקות. דרכו הביאו הצירים עצי ארזים וברושים לבנין בית אלקינו בימי שלמה (דה"ב ב' ט"ו), וגם בימי עזרא (עזרא ג' ז'), והנביא יונה ירד אליה, וימצא מיד אניה באה תרשיש. סנחריב מלך אשור לכד את העיר הזאת, ובהכתיבת אשר כתב את נצחונותיו לדור יבוא, נמנתה גם היא בשם "יאפו". נסיבי בית החשמונאים יונתן ושמעון כבשוה מאת הסורים (חשמונאים א'), ובכל ימי המלחמות של הבית השני לקחה העיר הזאת חלק גדול, ופעמים רבות נחרבה ונבנתה עד אשר לכד אותה אספסינוס וישימה מעי מפלה, ועל מקומה בנה מבצר חזק, אך זמן מה אחרי החורבן נתאחזו בה היהודים עוד הפעם, וחכמים רבים ילידי או תושבי העיר הזאת נזכרים בירושלמי· פסיקתא ומדרש· בימי נושאי הצלב סבלה העיר הזאת הרבה, והנוצרים תקעו יסדם בה וזמן רב היה בה מושב כהן הראש (בישף), והמה השביתו ממנה כל עדה מישראל עד כחמשים שנה לפני זמננו (הנוסע ר"ב מטודילא לא מצא בה רק יהודי אחד)· באמצע המאה הששית לאלף הנוכחי (תק"מ) הפקידו רבני קושטנדינא את הנוצרי חנא דומייא ציר ארבע ממלכות. כי ישים עינו על היהודים העולים ירושלימה כי לא יאונה להם כל רעה, ויוכלו ללכת בטח לדרכם.

בשנת תקנ"ט לכד אותה קלעבער שר המצביא צבאות נפוליון הראשון, ויהרוס את חומתה אחרי סערת מלחמה כיום תמים. בהתחלת המאה הזאת החלו היהודים להתאחז בהעיר הזאת, ואחרי עבור חמש שנים כבר היו בה כשלשים משפחות. ביחוד גדל ורחב ישובה בכ"ה שנים האחרונות, מהעת אשר רבו העולים מכל אומה ולשון לתור את ארה"ק, ויישב עדת האשכנזים גדל ורחב במשך העשר שנים האחרונות, מעת התיסדות המושבות הראשונות בסביבותיה, ובשנה האחרונה נתאחדו בני האשכנזים לעדה כלולה, ויבחרו להם ועד רב אשר יעמדו בראש העדה ויפקחו על כל צרכיה. בה יושב קאימקאם וסגני יועצי כל הממשלות.

בתי מלון ואכסניא.

בתי מלון ואכסניא רבים נמצאים בהעיר הזאת, בית המלון האחד הערוך ומסודר לפי טעם וסדרי אירופא, הוא בית מלון פלשת (האטעל פאלעסטינא), להרא"ל קאמיניץ, מקומו במושבת האשכנזים בני ההיכל, כעשרה רגעים מהעיר.

האטעל משה כהן.

בית אכסניא של צבי הירש וואלקעוויסקער.

בית אכסניא של האלמנה מרים הורויץ.

סגני צירי הממשלות.

אוסטריא : J. Pascal, cons.

אמעריקא : E. Hardegg, ag. cons.

בריטניה : H. Amzalag, ag. cons. (אחינו)

אשכנז : S. Mourad, v. cons.

אטליא : Alonzo, ag. cons.

יון : Patrinos, v. cons

פרס : Moyel, cons. (אחינו)

צרפת : Luciana, v. cons.

רוסיא : Timofeew, v. cons.

סוכנות האניות.

אוסטריא : Oesterr. Ungar. Lloyd

צרפת : Messageries Maritimes

מצרים : Paquebots-poste „Khédivie“

רוסיא : Русс. Общ. Парох. и Торговли

כלן בשוק הנמל.

פוסט התורקית : בשוק הנז׳.

פוסט האוסטרית : בבית מועצות הציר בשוק הנז׳.

פוסט הרוסית : בבית סוכנות האניות בשוק הנז׳.

פוסט הצרפתית : בבית סוכנות האניות בשוק הנמל.

התלגרף : בחצר בית פקודות הממשלה.

שולחנים.

נסים חנוך. K. Torossian יוסף משה.

סוכני מסחר.

Breisch & Cie. סוכן לסחורה ולאניות ארץ אשכנז.

בצלאל לאפין „Librecht & Lapin“

חיים שמערלינג.

רופא העדה :

ד"ר שטיין (והוא גם רופא בית פקודת העיר).

מספר יושבי העיר הזאת עולה כעת לשש עשרה אלף וחמש ושבעים נפש (בשנת תרל"ה היה בה רק 8000 נפש), והם נערכים בערך זה :

יהודים	2700	ספרדים	1100
		אשכנזים	1600
ישמעאלים	10500		
ארמנים	145		
אשכנזים (בני ההיכל)	430		
יונים	1450		
לטינים	600		
מארוניטים	200		
קופטים	50		

סחר העיר הזאת רב כי אדמתה דשנה ופוריה, ובסביבותיה נמצאים כשליש מאות גנות השלחין (בְּיָארֶה) המוציאים שנה שנה מליונים תפוחי זהב, למונים ואתרוגים וגם פרי עץ וירקות שונים למכביר. חופה הוא חתוך הראשי להוצאת טוב הארץ הזאת החוצה והבאת חפצי ארצות אחרות אליה. אניות קטור לארצות אוסטריא, צרפת, רוסיא ומצרים, תעבורנה דרך חופה בכל שבוע, מלבד אניות תרן רבות. (בשנה העברה עברו דרכה 399 אניות קטור, 554 אניות תרן). אחינו האשכנזים האדירו עוד את מצב המרכולת והחרשת, והם הקימו בה בתי מסחר גדולים לעצים ורעפים, לגולמי בגדים ולסמי מרפא, צבעים ותמרוקים, ומהם כוננו בתי חרשת לכלי ברזל ולהוצאת

השמן האצור בהגפת, וגם אומנים שונים אשר לא היו בארץ עד היום נאחזו בה, וכולם רואים ברכה בעמלם, ומהם עתקו ויעשו חיל, ועוד מספר מאחינו יוכלו להאחז בה ולראות ריוח בעמלם אם אך יעשו מעשיהם בהשכל ומתינות ולפי מצב המקום שבאו לשם.

בעיר הזאת ועד הפועל אשר „לחברת תמיכת עובדי אדמה ובעלי מלאכה מבני ישראל בארץ פלשת וסוריא". ראש הועד הוא האינזינער ה' זאב תיומקין וחבריו האדונים יחיאל מיכל פינס, אייזיק בן טובים, יהושע איזנשטד, וה' איזנבערג, והמה ממלאים משרתם באמונה ומשתדלים בכל עוז להגן על העולים להאחז בארץ או לרכוש להם נחלת שדה וכרם כי לא יאונה להם כל רע, וגם כל עניני קנית ומכירת קרקעות נחתכים על פיהם, ומלבד זאת עוד ישים הועד את לבו לכל עניני העדה וצרכיה, והוא רוח החיה באופני העדה כולה. בימים האחרנים הצליח בידי חברי הועד ושאר יחידי סגולה אשר בעיר הזאת להוציא לפעולה ענין נעלה ונכבד במאד, הוא התאחדות עדת האשכנזים את עדת הספרדים. העדות האלו אשר בכל מקומות מושבות בני ישראל תפרדנה בכל צרכיהן וקניניהן, נתנו פה בשער ארץ ישראל את ידן אשה לרעותה באהבה ואחדות גמורה, ושתיהן תעמודנה מעתה תחת הנהגה אחת, ורב אחד הוא הרב ר' נפתלי הירץ הלוי (יליד ביאליסטאק) לשתיהן.

בתי ספר והחסד אשר בה הם: „תלמוד תורה"

אשר נערים עניים יקשיבו בו לקח חנם (ע"ח חברת ד ג ל ת ו ר ה אשר בירושלם). "בית ספר" פרטי (לה' ישראל בעלקינד) ובו ילמדו התלמידים גם שפת המדינה ושפת צרפת והידיעות היסודיות. "בית ספרים שער ציון" הנוסד לזכר הסופר המצוין רי"ל לעוואנדא (בחצר ועד הפועל לחו"צ). לשכת ש ע ר צ י ו ן לאגודת "בני ברית", בירחים האחרונים החליטו ראשי העדה לכונן ה כ נ ס ת א ו ר ח י ם בשם "בית יוסף" (לזכר הרש"י פין), וכבר נאסף מבני העיר יותר מאלף פראנק, ולפי הנראה לא יארכו הימים והמחשבה הטובה הזאת תצא לפועל. — חברת "עזרת נשים", החברה הזאת נוסדה מנשי העיר הזאת ומטרתה לתמוך בידי יולדות עניות וחולים עניים, וכמעט כל נשי העיר כתבו את ידן להחברה הזאת.

ש כ ו נ ת נ ו ה צ ד ק. בשם הזה יקרא מספר בתים אשר נבנו מאחינו בחברה (לשלם מחירם למניות בשנים האחרונות בחוץ לעיר על דרך העולה שכמה, כאשר ראו כי צר המקום בתוך העיר פנימה מהכיל את מספר המתאחזים בה, וכבר נבנו בהשכונה הזאת כעשרים בית.

כעשרה רגעים מחוץ לעיר יסדו למו האשכנזים "בני ההיכל" [13] (תרכ"ח) פרור קטן, הדומה בטעם בנינו לערי

---

13) בשם הזה נוסדה בווירטעמבערג כתת נוצרים אשר תעודתה לאסוף את הנוצרים לארץ פלשת, אשר בזה יקוימו דברי הנביאים על פי רעיון מיסד הכתה ובאוריו, ולהם מושבות ביפו, ירושלם וחיפה.

החצרות בארץ אשכנז, (על מקום המושבה אשר כוננו האמיריקנים בשנת תרכ"ו ולא הצליחו). בהמושבה הזאת גן נחמד להבארון אוסטינאף אשר שעריו פתוחים לכל בני העיר ובביתו נמצא אוסף עתיקות ארץ פלשת והבארון בעצמו מראה אותם בפנים מסבירות, לכל החפץ להתבונן עליהם.

שרידי ימי קדם אין בעיר הזאת ולכן ביום אחד או יומים יוכל הנוסע להתבונן על העיר הזאת ומצבה וללכת ירושלימה, או ראשונה להמושבות ולעלות אח"כ ירושלימה.

מיפו לירושלם תלכנה מרכבות בכל יום, בימי החרף בבקר ובימי הקיץ לפנות ערב. והנוסע החפץ להתבונן על תכונת הררי יהודה, גבעותיה ועמקיה טוב יעשה אם יקח לו סוס לרכוב עליו ירושלימה (אם רק מורגל הוא לרכיבה), כי הדרך מיפו לירושלם בטוח, ושירות מעוברים ושבים מצוים בכל עת. — מחיר המסע הוא מטג'ידי עד 10 פראנק, והנוסע אשר לו חפצים רבים יוכל לשלחם אם בעגלת משא או על גמלים. —

המושבות.

שמנה מושבות נמצאות בסביבות יפו, והן: בפאת דרום, ראשון לציון, נחלת ראובן, רחובות, עקרון, גדרה, קסטיניא, ובפאת צפון, פתח תקוה ויהוד, והנוסע אשר זמנו

יקר לו יסור בראשונה לששת המושבות הראשונות, ובחזרתו יעבור דרך העיר העתיקה לוד ויעלה ירושלימה, ואת המושבות פתח תקוה ויהוד יתור בשובו מארץ הגליל (דרך זכרון יעקב).

מיפו לראשון לציון וממנה ל ר ח ו ב ו ת תלך בכל יום לפנות ערב דעליזאנס, אולם מרחובות והלאה על הנוסע לשכור לו עגלה מיוחדת אשר תובילהו לשלשת המושבות הנזכרות. — הנוסעים בחברה יקחו להם עגלה מיוחדת אשר תובילם לכל המושבות, ואם ירט הדרך לנגדם יוכלו לעלות מלוד ישר דרך רמלה ירושלימה. —

ראשון לציון (עֲיוּנֶה).

(מיפו לראשון לציון כשעה והצי).

המושבה הזאת כשמה כן היא, ר א ש ו ן היא ל צ י ו ן בזמן (כי זמן מה לפני התיסדותה נשבת הישוב הראשון של פתח תקוה) וראשונה היא במעמדה ובעתידותיה. אדמת המושבה נקנתה מאת ששה מנכבדי העולים מרוסיא בעת ה ע ל י ה, אך הקונים אשר לא ידעו עוד מאומה מעבודת האדמה לא הבינו את אשר לפניהם ויקנו אדמת כבול אשר לא תצלח למזרע תבואה, וגם מים לא מצאו מהר כאשר קוו, ובטרם נמלא שנה לקנית האדמה נלאו נשוא את כבד ההוצאה, ויאלצו לשלוח אחד מהם לאירופא לבקש מלוה מאת עשירי עמנו ונדיביו, ובחמלת ה׳ על ארצו נעתר הנדיב הנודע

לבקשתם, ויקבל את המושבה הזאת תחת חסותו. כשנתים עמלו ויגעו בכל כחם לעשותה ראויה למזרע תבואה, אך כל עמלם ונסיונותיהם לא הצליחו, ויבואו לידי החלטה להפוך את האדמה כולה למטעי כרמים אשר לזה מסוגלת האדמה במאד.

שטח אדמת המושבה הוא 6600 דונם או 594 הקטאר, והחלק השלישי מהשטח הזה נטוע כבר משבע עד שמונה מאות אלף גפנים, ומלבד הגפנים הרבים נטוע בה עוד כשלשת אלפים עצי שקדים (ואותם ירבו לטעת בשנה הזאת), ואיזה מאות עצי זית. — על גבעה קטנה באמצע המושבה בנוים בתי המושבה בגאון והדר המרהיבים עין רואיהם, מרוחקים איש מאחיו, ובסביבות כל בית גן קטן לעצים שונים ומזרע ירק. ארבעה וארבעים בתים בהמושבה, מלבד בהכ"נ הבנוי לתלפיות (ובתחתיתו בית ספר), בית רפואות, שמונה ועשרים רפתים (מלבד רפת ואוצר גדול לבית הפקודות), ושתי בארות גדולות אשר מימיהן יעלה בכח הקטור, וישפכו לשתי ברכות גדולות, ומרתף גדול להכנת היין הערוך ומסודר על פי האופנים וההמצאות החדשות של מרתפי היין בצרפת.

מספר כל בני המושבה (הפקידים, האכרים והאומנים) 59 משפחה או 266 נפש (ובהם 71 אנשים, 67 נשים, 66 נערים, 62 נערות), ולהם ארבעים סוסים, ומאה ועשרים פרות ועגלים. בשנה העברה עלה משקל הענבים למאה וחמשים אלף קילא, אשר מחירו שקלו

13000 פראנק, ויושביה משתדלים בכל עוז להטיב את מצב הגפנים להרכיבם ולהבריכם בהמינים היותר טובים למען יתנו פרי הלולים. ויינם יעלה על שולחן עשירי ורוזני ארץ.

באמצע המושבה נמצא גן גדול לגדול נטיעות, וכו עצים ופרחים ילידי ארצות אחרות וביחוד עצי התותים רבים לגדול תולעת המשי, וממנו יקחו נטיעות להמושבה הזאת וגם ליתר המושבות.

בבית הספר אשר בהמושבה נמצאים שלשה מחלקות, והנערים והנערות ילמדו שפת עברית, ערבית וצרפתית מפי חמשה מורים, ונערי המחלקה העליונה ילכו אחר הצהרים ללמד ידיהם בעבודת האדמה, והתלמידים והתלמידות רואים ברכה בלמודם ורובם ידברו כן בשפתינו הקדושה. ה' מרדכי ליובמאן הוא המנהל את בית הספר הזה, והוא גם המפקח על יתר בתי הספר בהמושבות אשר בסביבות יפו.

פקיד המושבה הוא ה' בלאך.

רופא המושבה הוא ה' ד"ר א. מַזֶה, איש חובב ציון, יודע שפת עברית ובקי בספרותה, והוא יבקר פעם בשבוע גם את יתר המושבות אשר בסביבות יפו.

שני גננים ראשים בהמושבה ; ה' קאוואלאן (נוצרי), וה' חיים כהן יליד ירושלם, והאחרון דורש פעמים בשבוע לבני המושבות בהלכות נטיעת הגפנים ושאר העצים וגדולם.

בני המושבה הזאת כמעט כולם מבני הדור החדש ומהם גמרו חוק למודם בבתי ספר בינונים וגבוהים, בעלי דעה ורעיון, ולבבם מלא אהבה לעמם וארץ אבותם, והיא תקל להם לשאת כל עמל ותלאה אשר פגשו ועוד יפגשו בדרכי חייהם החדשים.

נחלת ראובן (וַאד חָנִין).

(מראשון לציון לואד חנין מהלך חצי שעה).

המושבה הזאת היא אחוזת יחיד הוא ה' ראובן לערנער מאודיסא, והוא מכר חלקים אחדים מאחוזתו לאיזה משפחות, וגם יושבי מושבות אחרות לקחו חלק בכרמי נחלת ראובן. שטח אדמת האחוזה הזאת 1500 דונם וכעת יושבים בה 12 משפחות באחד עשר בתים, אצל האחוזה הזאת קנו בהעת האחרונה חברת "אגודת פועלים" (העובדים כשכיר יום ברחובות ובשאר המושבות) כמאתים דונם אדמה ומעט מעט ישתדלו לטעת בה גפנים.

רחובות (דוראן).

(מואד חנין לרחובות מהלך $^3/_4$ שעה).

המושבה הצעירה הזאת עומדת בתָּוֶך בין אחיותיה הבכירות ראשון לציון ועקרון, שמה נאה לה, כי יקרה ונכבדה היא בעיני אוהבי הישוב מפאת שני דברים: א) כי היא הראשונה הנוסדת על האופן היותר נכון כאשר

הורה הנסיון, והוא: כי קוני האחוזה יהיו בעלי הון ועושר, אשר אך חלק מכספם יקדישו לקנית האחוזה, ולא יעזבו את עסקיהם הראשונים עד אשר אדמתם תתן פרי ישוה לה. ב) כי היא תולדת השירא הראשונה מאחינו בני רו"פ אשר עלו לתור את ארץ אבותינו.

אדמת המושבה נקנתה בשנה האחרונה מאת חברי חברת "מנוחה ונחלה" ומאנשים פרטים, וכבר נבנה בה כחמשה עשר בתים, ובתי מלון ותבשיל להעובדים, וכמאתים מאחינו, (ובהם מספר לא מעט מיושבי ירושלם) יעבדו אדמתה בידים חרוצות, יסקלוה וישרשו את העשבים הרעים ויהפכוה למטעי כרמים.

שטח אדמת המושבה הוא 10500 דונם, והיא נחלקת לחמשה וששים משפחות, אשר אחדים מהם יושבים כבר בארץ ישראל. עד היום כבר נטעו בה 150000 גפנים, 1000 עצי תותים, וגם שאר מיני עצים במספר לא מעט.

מזכרת בתיה, לפנים עקרון (עֲקר).

(רחוקה כשעה וחצי מרחובות).

אדמת המושבה הזאת נקנתה מאת ה' הירש מנהל אחוזת מקוה ישראל, ע"ח הנדיב, לעשות בה הנסיון הראשון אם יוכשרו אחינו לעבודת האדמה ולתכלית זאת השיב בה כאחת עשרה משפחה מעובדי האדמה בסביבות רוזינוי ברוסיא. הנסיון הזה הצליח בעקרו כי האנשים ההם מורגלים ומלומדים מנעוריהם בעבודת האדמה, ואדמת

המושבה גם היא טובה מאד למזרע תבואה, הרבה יתר מכל המושבות האחרות, ולכן יקרה מאד המושבה הזאת בעיני הנדיב עד העת אשר שונאי הישוב ומחרחרי ריב פתו את האנשים הפשוטים האלה למרוד בפקודת פקידי הנדיב וללכת בדרך עקלתון, והדבר הזה הביא מעצור גדול בהתקדמות המושבה הזאת והמחשבות הטובות אשר חשב הנדיב למענם; אך יושביה רצוים במעמדם הישן ועובדים אדמתם בשקידה ובחריצות, והם הראשונים אשר חדלו לקבל תמיכה קבועה מהנדיב.

שטח אדמת המושבה 4090 דונם. באמצע המושבה בנוים בנאוה שבעה עשר בתים בעלי שתי מכפלות, בשתי שורות, ובאמצע הטור הימיני מתנוסס בית הכנסת יפה ונהדר, ובתחתיתו בית ספר לילדים ובו שני מורים המלמדים להתלמידים רק עברית. מלבד בתי האכרים נמצא עוד בית הפקודה, בית הרפואות ובאר גדולה אשר מימיה יעלו בכח סוסים.

מספר משפחות המושבה כעת שמונה עשר ולהן כמאתים נפש.

פקיד המושבה הוא ה' עטינגער.

גדרה (קַטְרָה).

(רחוקה מהלך שעה מעקרון וכחמש שעות מיפו.)

המושבה בנויה על גבעה גבוה אשר משם יראו את אחיותיה ראשון לציון ועקרון ואת הערים

העתיקות יבנה ואשדוד וכיום בהיר גם את פני הים התיכון. בהמושבה עומדים כבר עשרה בתי אבן ובהם יגורו כשלש עשרה משפחה וארבעה עשר רפתים, ושתים או שלש פרות לכל משפחה, ובאר גדולה בשם באר בנימין (הנחצב על הוצאת הנדיב) אשר מימיה יעלו בחבל. — שטח אדמת המושבה הוא 3000 דונם ורק החלק הרביעי ממנו מוכשר למזרע תבואה, ולכן השכילו יושביה לעסוק יותר בנטיעת עצים שונים וביחוד מיני הגפנים היותר טובים, ועד היום כבר נטעו בה קרוב לשמונים אלף גפנים, וגם ועד חברת חו"צ המפקח ביחוד על המושבה הזאת בראותו כי אין בסביבותיה די אדמה הדרושה לאכרים למחיתם: החליט להפוך את המושבה כולה למטעי גפנים.

המושבה הזאת רבת הערך בתולדות הישוב, יושביה הם מהחלוצים הראשונים אשר עזבו את אדמת ארץ מולדתם בימי הרעה, בשנת תרמ"ב, וירימו נס ציונה, כולם עולי ימים מלאים כח עלומים, בעלי דעה והשכל, ומהם גמרו חוק למודם בבתי ספר שונים, וישליכו אחרי גום את מנעמי החיים אשר היה להם בארץ מולדתם, לעבוד את אדמת ארץ אבותיהם. רובם עבדו כשכירי יום כל עבודה ומלאכה יותר משנתים ימים, עד אשר נקנתה למענם אדמת גדרה בשנת תרמ"ד (בהשתדלות הרב החכם הנוז"ע וכו' כמו"ה יחיאל מיכל פינס), וביום א' דחנוכה שנת תרמ"ה הקימו בהמושבה סוכת עץ אחת

גדולה (כי לא היה להם עוד הרשיום לבנות בתים), ותשעה מהחלוצים עברו ראשונה לפני אחיהם להאחז בהאדמה הזאת. אין להעלות על ספר את הצרות והתלאות הרבות אשר עברו על ראשי החלוצים האלה בהימים הראשונים, כולם ישבו בסוכת עץ אחת, צרכי אוכל נפש לא היה עוד להם שמה, וגם מים נאלצו להביא מאת הערבים שכניהם הרחוקים מהם מהלך שעה, והמים עכורים ובאושים, ויסבלו בדומיה כל עמל וכל תלאה, ובחרף נפש עמדו הכן תמיד ללחום עם שכניהם הערבים ולהגן על עצמיותם ואחוזתם, ותקותם אמנם לא בגדה בהם, כי הגיע היום אשר המקום החרב הזה נהיה למושבה מיושבת בכל הצרכים הנחוצים, והם שותים מים קרים וזכים העולים מבאר חפרוה שרים כרוה נדיבי עם.

קסטיניא.

(רחוקה כמהלך שעה וחצי מגדרה).

האחוזה הזאת נקנתה מאת פקידי הנדיב בעד משפחות אחדות מבני בסרביא אשר עלו להאחז באדמת הנדיב על פי תנאים ואופנים מיוחדים, אשר התנו עם פקידו (עוד לפני בואם), אך לדאבון לב כל חובב ציון באו המשפחות האלה ליפו בימי המבוכה בעת אשר השטן הסית את בני זכרון יעקב ועקרון להמרות את פי פקידיהם, ובימי המבוכה האלה הנקל היה להם להאמין בדברי שוא ומדוחים כי בהאחזם באדמתם מכורים המה, הם ובניהם להנדיב ופקידיו,

והם נפתו לעצת יועציהם, ורובם שבו להארץ אשר באו משם, ורק אחדים מהם נשארו בארה"ק. ואדמת קסטיניא נעבדת כעת על ידי שכירי יום מאחינו, על חשבון הנדיב, ולע"ע בנוים בה אך בתי עץ אחדים.

לד או לוד (לִדָּה).

(רחוקה כשתי שעות מיפו וכחצי שעה מרמלה).

מספר יושבי העיר הזאת הוא 7040 נפש (ובהם מושלמנים 5000, יונים 2000, פרוטוסטנטים 40).

העיר הזאת עומדת בקרן בן שמן, כל חבל הארץ אשר סביבותיה נטוע עצי זית, ולכן נמצאים בה בתי בד רבים, ובה שוק גדול לבהמות, ומכל הכפרים הרבים אשר סביבותיה, וגם מערים רחוקות ינהרו אליה ליום השוק, והמה יתנו רוח חיים בהעיר הזאת.

זה כחמש שנים כונן בה ה' נימצאוויץ ז"ל בית בד אירופי, וחפצו היה לאחד עמו גם בית לזכוך השמן, אך מצב בריאותו אלצהו ללכת לחו"ל, ועי"ז לא יצא חפצו זה לפעולה, ובמקומו בא ה' פֿיינבערג והוא יושב שם עם בני ביתו. בימים האחרונים כונן בה אחד מאחינו החדשים (בשותפות עם אחד מאזרחי הארץ) רחים של קטור, ועוד מספר מאחינו (אומנים או בעלי הון) יוכלו להאחז בעיר הזאת, ומה גם אחרי אשר בעיר רמלה הקרובה אליה נמצאים כבר כל צרכי עדה בישראל.

ז כ ר ו נ ו ת. — העיר העתיקה הזאת נבנתה מאת אֶלְפַּעַל אחד מבני בנימין (דה״א ח׳ י״ב) ולפי קבלת חז״ל היתה מוקפת חומה עוד בימי יהושע בן נון; וכאשר שבו בני הגולה עם נחמיה נאחזו בה בני בנימין עוד הפעם (נחמיה י״א ל״ה). בכל ימי הבית הראשון וגם בתחלת ימי הבית השני עד ימי החשמונאים לא נודע דבר מקורותיה. המלך ד י מ י ט ר י ו ס סוטר קרע אותה משמרון ויספחה לארץ יהודה ויתנה מתנה ליונתן החשמונאי (השמונאים א׳, י״א ל״ז). במלחמה האחרונה של היהודים עם הרומאים שרף אותה קסטיוס גאלוס, שר הצבא של הקסר נירון, לאפר (מלחמות היהודים ב׳, י״ט, א׳) אך לא עברו ימים רבים והעיר הזאת נבנתה עוד הפעם, (הרומאים קראו לה Diospolis) ואליה נהרו רבים וכן שלמים מחכמי ישראל וגדוליו, וגם בעמוד ההכל על תלו נחשבה לוד במעלת חכמיה כשניה לירושלם, ואחרי אשר נחרבה ירושלם נתלקטו אליה רבים מגדולי חכמי המשנה והיא היתה זמן רב עיר המרכז לתורת ישראל, בה עברו השנים ובה נתקנו תקנות רבות ונכבדות. היא היתה גם רבת המסחר וסוחריה נודעו בחריצותם וערמתם. אולם בהמאה הרביעית אחר החורבן (בערך) ירדה העיר הזאת ממצבה, הכמיה היו „מעוטי תורה" והעוני גבר בה במאד. בתחלת האלף החמשי (בערך) נשבת ישוב היהודים כליל מהעיר הזאת מפאת התחזקות מעמד הנוצרים, ומהעת הזאת לא שבו עוד אליה. השולטן סלה אדין החריב אותה, בשנת ד׳ אלפים תתקנ״א, ואחרי עבור שמונים שנה (ל״א לאלף הנוכחי) עשו בה המונגלים פרעות ונשמות.

בשוב הנוסע ליפו יעבור דרך „מקוה ישראל" הרחוקה כמהלך חמשה ועשרים רגעים מיפו, ובערך חצי שעה יוכל לתור את האחוזה הזאת, והנוסעים אשר לא הספיקה להם הזמן להתבונן על האחוזה הזאת בשובם מהמושבות, יתנו עם העגלון אשר יוליכם ירושלימה, לעמוד כחצי שעה לפני האחוזה הזאת.

מקוה ישראל.

בית ספר לעבודת האדמה לחברת „כל ישראל חברים".

שטח אדמת האחוזה הוא 250 הקטאר, שבעה מהם שתילים עצי פרי שונים, ששה וחצי הקטאר כרמים, והאדמה הנשארת תזרע תבואות שדה. באמצע האחוזה מתנשאים בתים מרוחים ויפים והם חדרי המלון והמאכל לחניכי הבית, ביהכ"נ, בית הפקודה, בית הספר ובתי מעון להפקידים, ואצלם בארות גדולות אשר מימיהן יעלו בכח הסוסים להשקות את הגנות, ומרתף גדול ועמוק להחזקת היין ושמירתו. יין האחוזה טוב, ולע"ע ימכר בפנים הארץ ובמצרים, ופקידי המוסדה משתדלים להטיבו ככל אשר יוכלו, למען יוכל להתחרות את יין אירופא.

מספר חניכי הבית הוא כששים ומלבד שעות הלמוד יעסקו כל היום בעבודת השדה והגן, ובעת הבציר בבצירת הענבים והכנת היין.

מנהל המוסדה הוא ה' ש' הירש, ומלבד השתדלותו הרבה לטובת המוסדה ישתדל עוד בכל כחו להטבת מצב המושבות אשר בסביבות יפו, וזמן רב היה הוא ראש ועד הפועל אשר לחברת הו"ץ.

המוסדה הזאת נוסדה בהעת אשר החל רעיון ישוב ארץ ישראל להתפתח ולעלות על שפת מכה"ע. אחדים מטובי עמנו וסופריו תבעו אז מאת חברת „כל ישראל חברים" כי היא תקח את דבר ישוב ארץ ישראל תחת

חסותה, ומאשר כי רבים מחברי ועד החברה לא האמינו אז כי אחינו אשר זה שנות מאות אמונים על המסחר והמלאכה יוכלו להחזיק את ומחרשת, לכן החליטו לשלוח את אחד מבחיריהם הוא ה' קארל נעטער ז"ל, אשר הקדיש תמיד זמנו, כחות גופו ונפשו לעבודת החברה, לארץ ישראל לראות את הארץ מה היא כעת ולהתבונן על מצב יושביה ואם יוכל דבר הישוב לצאת לפעולה. ה' נעטער ז"ל עשה מלאכתו באמונה, ויראה לדעת כי מכשולים ומעצורים קשים מונחים על דרך הוצאת הרעיון הזה לפעולה, אך בכ"ז העריץ והקדיש את הרעיון הזה במאד מאד לפני ועד החברה, ולכן גמרו אמר לעשות נסיון בדבר עפ"י האופן הזה, והוא: ליסד ראשונה בית ספר לעבודת האדמה אשר בו יאספו נערי ארץ ישראל ויתר נערי ארץ הקדם, והמה יחונכו שם בעבודת האדמה והגן, וילמדו גם את תורת עבודת האדמה וחוקיה, ואחרי אשר יגמרו חוק למודם יהיו המה למורים ומפקחים על כלכלת והנהגת המושבות אשר יוסדו בארץ ברבות הימים. זאת היתה המטרה העקרית של המוסדה הזאת; וה' נעטער לא נח ולא שקט מחפצו זה וילך בעצמו לעיר בירת ממשלתנו וכשרונותיו עמדו לו למצא חן בעיני שרי ממשלתנו הרוממה, והמה מלבד אשר אשרו וקימו את המוסדה הזאת עוד הואלו לתת מתנה להחברה להתכלית הזאת, אחוזת אדמה פוריה בעלת 250 הקטאר, ובשנת תר"ל קמה האחוזה הזאת לחברת כל ישראל חברים.

ה׳ נטר עמל ויגע בכל כחו להגדיל ולהאדיר את כבוד המוסדה הזאת וגם כסף לא חסר לה, אך לדאבון לב לא עשתה המוסדה הזאת בראשית התיסדותה תושיה מפאת שני דברים: א) מפני כי חו״ר ירושלם חשבו את המוסדה הזאת לבית ספר וגם הנהגת הבית לא ישרה בעיניהם, ולכן הניאו את לב העם משלוח את ילדיהם אליה, ויאספו אליה רק נערים עזובים ופרועי מוסר אשר קאה אותם עיר מולדתם. ב) רעיון הישוב נשתקע מיד אחרי החילו להתפתח וכל תקוה לא נשקפה להחניכים, כי עבודתם תהיה להם למטרה בחיים, ולכן לא מלאו את תעודתם ויהיו לאומנים ועגלונים, וגם מנהלי המוסדה לא הביטו את אשר לפניהם ולא השתדלו להגיעה לתעודתה ומטרתה. אולם בהעשר שנים האחרונות כאשר רעיון הישוב החל לצאת עוד הפעם ממחבואו וימצא לו מסלות בלבב אחינו בכל ארצות פזוריהם, וביחוד מהעת אשר ה׳ ש׳ הירש הופקד לעמוד בראש הנהגת המוסדה, שונה מצבה לטוב הרבה, ויש תקוה כי ברבות הימים תמלא המוסדה הזאת את תעודתה העקרית.

ה׳ נטר שם עד יומו האחרון את כל מעינו לטובת המוסדה הזאת ובבואו בפעם האחרונה לפקח על מצבה ועניניה, חלה את חליו אשר מת בה ויקבר בהאחוזה הזאת, וחברת כל ישראל חברים הקימה על קברו מצבת שיש גדולה למזכרת, תנצב״ה.

הדרך מיפו לירושלם.

מיפו לירושלם מהלך תשע שעות (0) קילאמטר) ושלש תחנות בהדרך הזה: ר מ ל ה (שתי שעות מיפו) ב א ב א ל ו א ד (שלש שעות מרמלה), ק ל נ י א (שלש שעות מבאב אלואד).

משך חצי שעה ויותר תעבור המרכבה בין גנות שתולים עצים רעננים המרהיבים עין ומפיקים ריח, וביחוד בימי האביב כאשר יתפתחו הפרחים ורוח צח חרישית הבא מפאת ים ישא את הריח הנעים הזה על פני כל הדרך. כעבור חמשה ועשרים רגעים תעבור העגלה על פני אחוזת „מקוה ישראל". ואחרי עבור ארבעים רגעים יראה הנוסע לשמאלו את הכפר בֵּיתְ דַגַ'ן היא העיר העתיקה „בית דגון"[14] (יהושע ט"ו מ"א), וכעבור שעה תעמוד העגלה לפני העיר:

ר מ ל ה.

ז כ ר ו נ ו ת. — השם הערבי של העיר הזאת (רמלה בערבית חול) יראה לנו, כי אין נכונה בפי התרים והחוקרים, אשר אבו לאחד את העיר הזאת עם אחת הערים הנזכרות בכה"ק, ובאמת נבנתה העיר הזאת ע"י השולטן סלימאן עבד אלמאלק בשנת ד"א ת"ו (36 להג'רה). נושאי הצלב הראשונים (1099) לכדו את העיר הזאת, ובשנת 1187 בהנצחון הגדול אשר נצח סלה-

---

14 כפרים וערים רבות תעבורנה לפני הנוסע בהדרך הזה, ואנחנו נזכיר פה רק את אלה הנזכרות בכה"ק, תלמוד ומדרש, ובכתובים האחרונים וספרי יוסף הכהן.

אדין את נישאי הצלב אצל חטין, שבה העיר הזאת עוד הפעם להמושלמנים. בשנת 1240 לכד אותה ריכארד לב-האריה, ותשאר תחת ממשלת הנוצרים עד ימי השולטן ביבארס (1263). מהעת הזאת ישבה שלוה ושקטה ומספר יושביה גדלו, ומאשר כי היא היתה על הדרך ההולך למצרים פרץ בה המסחר וביחוד סחר הצמר גפן. בשנת 1799, בא נפוליון הראשון בשעריה וישכון בבית המקלט אשר להפרנציסקנים.

אחינו היהודים לא נתאחזו בהעיר הזאת, סבת הדבר כי עוד בסוף האלף החמשי ערערו חכמי ארה"ק על העיר הזאת כי איננה עומדת בתחום ארץ ישראל, אך זה כארבע שנים הונח אבן הפנה ליסוד ישוב יהודים בהעיר הזאת. ה' נסים בכר מנהל ביה"ס לחברת כי"ח בירושלם היה הראשון אשר החל לעסיק בהדבר הזה, ויושיב שם נערים אחדים אומנים אשר כלו חוק למודם בבית המלאכה אשר תחת ידו, ובהשתדלותו קנה שם הנדיב הנודע כברת ארץ, וה' בכר בנה עליה בתי מעון ובהכ"נ, אך הנסיון הזה לא הצליח, כי הנערים לא יכלו ולא חפצו להשאר בהעיר הזאת וכאשר באו כן שבו, וישבת הישוב עוד הפעם. אחרי עבור זמן מה בא אחד מאחינו יושבי יפו לגור בהעיר הזאת, ויכן לו בית מלון לעוברים ושבים, וגם עגלת דעליזאנש ההולכת רצוא ושוב מדי יום ביום ליפו, אך כל עוד אשר לא היו בה כל צרכי עדה בישראל לא יכלו עוד אחינו להאחז בה, אך אחרי עבור שנה עלה בידי ה' מ. אדעלמאן מורשה ועד "למען ציון" להטות את לב החברה כי היא תקח את ישוב העיר הזאת תחת ידה, והיא בחפצה להטיב את מצב יושבי ארה"ק היושבים צפופים ודחוקים בהערים הגדולות, לא חסה על כספה ותתן לכל אימן בעל משפחה, אשר נאות להאחז בהעיר הזאת הוצאת הדרך, בית מעון וסכום כסף בהלואה על כלי מלאכה והחומרים הדרושים למלאכתו ולמשלח ידו, ומיד הושיבה על הוצאותיה שו"ב ומלמד, ותכונן גם בית טבילה ובית רפואות ושאר צרכי העדה, והדבר הזה משך אליה משפחות אחדות מירושלם ויפו, וגם הרבה מהפועלים העובדים בהמושבה "רחובות" אשר בקרבתה התאחזו בה, ועתה יש תקוה כי ישוב היהודים בהעיר הזאת עוד יגדל ויעמוד לארך ימים.

מספר יושבי העיר הזאת 8561 נפש (ובהם יהודים 166, מושלמנים 7400, יונים 800, לטינים 100, פרוטסטנטים 90, ארמנים 5). בה בית מקלט להפרנצסקאנים, ושומר הבית יראה להמבקרים את החדר אשר בו שכן נפוליון הראשון, בית מקלט להרוסים ושני בתי ספר לקטולים, (אחד לנערים ואחד לנערות). שלשה בתי מלון ליהודים ושני בתי מלון ללועזים.

הדרך מרמלה לבַּאבּ אֶלְוַאד דרך מישור והמרכבה תמהר לרוץ ארח. כשעה מרמלה יתראה לעיני הנוסע לשמאל הדרך חורבה רעועה הנקראת „כפר טבא" והיא כפר טבא הנודעת במלחמות היהודים. כחמשים רגעים אח"כ יראה הנוסע את הכפר כְּבַּאבּ העומד על גבעה נטועה עצי זית והיא העיר קובי הנזכרת בסנהדרין צ"ט. בינה ובין עקרון אצל התל תֶּל אֶלְגֶ'זֶר מצאו התרים חורבות ישנות שרידי העיר העתיקה גזר (שופטים א' כ"ט).

בַּאבּ אֶלְוַאד.

העגלה תעמוד פה כשעה ויותר, והנוסע יוכל לעלות לבית המלון לנוח מעמלו ולהשיב נפשו במאכל ומשתה. בקרבת המקום הזה לשמאל הדרך נמצא הכפר אמוואס, היא העיר אמעוס הנודעת במלחמות היהודים (חשמונאים א', ג' ל"ט, נ"ו [15]) ואשר הוסב שמה אח"כ לשם

---

[15] בהתרגום העברי של הספר הזה נעתק בטעות „אמה".

Nicopolis ולפאת דרום הכפר נמצא מעין מים אשר בימים מקדם שתו מימיו לרפואה. כחצי שעה תלך עוד העגלה במישור ואח"כ תחל לעלות הרים ולרדת עמקים.

אחרי עבור שעה ורביע יראה הנוסע מרחוק לימין הדרך את הכפר אַבּוּ גָ'אשׁ, שם הכפר הזה לפנים ,,קִרְיַת אֶלְעֲנַב" והשם אבו גאש נספח להכפר הזה זה כשמונים שנה, מהעת אשר העריץ אבו גאש הוא וישלשה אחיו וחמשה ושמונים מיוצאי חלציו שמו משכנם בו וישללו את כל העוברים בדרך הזה, ויגזרו על ימין ועל שמאל, ובימי מחמד עַלִי בא הקץ לזדון העריץ הזה, ועד היום נודע הכפר בשם אַבוּ גָ'אשׁ והוא במקום העיר העתיקה ,,קרית יערים", אחת מבנות העיר גבעון (יהושע ט' י"ז).

קלניא (מֹצה או מוצא).

(פה תעמיד העגלה אך כחצי שעה ומפה לירושלם מהלך שעה).

העיר הזאת נזכרת במספר הערים אשר בחלק בנימין (יהושע י"ח נ"ה). מזכרונותיה וקורותיה לא נודע לנו דבר, רק כי בסוף ימי הבית השני לקחו יושבי ירושלם פה ערבי נחל לחג הסכות ובגלל זה היו יושביה חפשים ממס, ושמה הוסב להשם ,,קלניא" אשר הוראתו ביונית ע י ר ח פ ש י ת.

הכפר קלניא עומד על ההר רחוק מהדרך כחמשה עשר רגעים, אך על הדרך נמצאים בתי קהוה אשר בהם

יוכל הנוסע לשבת מעט ולנוח מעמלו. בקרבת בתי הקהוה נמצאים שני מעינות מים, והם ישקו את הגנות אשר בסביבותיהם, ויושבי ירושלם יבואו פה לשוח ולשאוף רוח צח.

בסביבות הכפר הזה קנו בימים האחרונים חברת אנשים מיושבי ירושלם כברת אדמה, ויש תקוה כי ברבות הימים יהיה גם פה מושב לאחינו, והעיר מוצא תהיה אחת מבנות ירושלם.

מפה יחלו רוכסי הרי יהודה, והדרך תלך בעקלתון במורד ההרים, להקל מעל העגלה את משא העליה. באמצע מורד ההר יראה הנוסע (למטה בעמק) כפר קטן הנקרא לִפְתָּה ואצלו מעין גדול, והוא מעין מי נפתוח אשר על גבול בנימין (יהושע ט"ו ט'), ואחרי עבור עשרים רגעים תעלה המרכבה על פני ההר, וכחמש עשרה רגעים הלאה תעבור העגלה על פני הדרך ההולכת „לעין כרם". משני צדי הדרך הזה קנו אחינו אחוזת אדמה גדולה לבנין בתים אשר נקראה בשם „שערים", ועוד שכונות אחדות עומדות להבנות בקרבת המקום הזה.

פה עמוד נוסע, פה יתראה לעיניך בראשונה השכונות והבנינים אשר מחוץ לחומת עי"ק, קרע בגדיך ועמהם גם לבבך, וברך ברכת דין אמת, ועמה גם ברכת מציב גבול אלמנה, כי מפה והלאה בכל מקום אשר יפגשו מבטי עיניך תראה שכונות יהודים.

אחרי עבור עשרה רגעים יעברו לפני הנוסע לימינו

השכונה „בית יעקב" ולשמאלו „מחנה יהודה", ואחרי רגעים אחדים אחוזת בית הספר „התורה והמלאכה" אשר לחברת כל ישראל חברים (לימינו), וממולו בית המלון „אשל ירושלם", ואחריהם שכונת „אבן ישראל" (לימין הדרך). כשלשה רגעים הלאה (אחרי הגן הגדול של אנטימאס) השכונה „נחלת שבעה", ובכלותה (לשמאל הדרך) בית מקלט הרוסים העתיק, ואחרי עבור חמשה רגעים תעמוד המרכבה לפני שער יפו.

ירושלם.

בתי מלון, אכסניא והכנסת אורחים.

בית מלון אש"ל ירושלם (האטעל יערוזאלעם) להרא"ל קאמיניץ, (על דרך יפו כעשרה רגעים מהעיר).

בית המלון הזה הוא האחד לאחינו הערוך ומסודר ככל סדרי בתי המלון הגדולים באירופא.

בית אכסניא, האטעל ב. מ. שיינמאן (על דרך יפו בשכונת נחלת שבעה).

בית הכנסת אורחים, (בבתי המחסה, בפנים העיר). בית הכנסת אורחים הזה הוא האחד המסודר בטוב טעם, בו חמשה חדרים מרוחים הערוכים בכל כלי הבית הנחוצים, ובו יוכלו האורחים לגור שלשים יום, והמפקחת על הבית עומדת הכן לשרת את האורחים ולהכן להם

את מאכלם. אך בו לא יקובלו רק ילידי ארצות אוסטריא, אונגאריא, אשכנז והולנד.

מלבד בית הכנסת אורחים הזה, יש עוד שלשה בתי הכנסת אורחים, שנים בפנים העיר ברחוב היהודים, ואחד בשכונת „מאה שערים", אך מראיהם ותכונתם כתבנית בתי ההקדש בהערים הקטנות אשר רק עניים מדוכאים יוכלו לגור בהם. ובית הכנסת אורחים גדול וערוך בטוב טעם כראוי ונחוץ להעיר הזאת הוא עוד חסרון הראוי להמנות.

הפחה וצירי הממשלות.

פחת עירנו : Son excellence ABRAHIM PACHA

אוסטריא : Vacant

בית המועצה על דרך יפו מול בית הספר התורה והמלאכה.

אטאליא : SOLANELI, cons.

בית המועצה על דרך יפו בגן אנטימאס .

אמעריקא : SELAH MERILL L.L.D. cons.

בית המועצה בפנים העיר אצל שער יפו.

אשכנז : von TISCHENDORF, cons.

בית המועצה על דרך יפו מול בתי אבן ישראל.

בריטניה : J. DICKSON, cons.

בית המועצה מחוץ לעיר אצל שער יפו.

הולנד : Dr. D'ARBELLA cons.

בית המועצה על דרך יפו נשען לבהי"ח של שרי בית רָוטשילד.

יון : C. PANOURGIA, cons.
בית המועצה על דרך הברכה העליונה .

ספרד : C. MIRANDA cons.
בית המועצה על דרך יפו מול בתי מחנה יהודה .

פרס : GEABRE, v. c.
בית המועצה בנחלת שבעה על דרך יפו.

צרפת : LEDOULX, cons. gen.
בית המועצה מול בית מקלט החדש של הרוסים.

רוסיא : MAXIMOFF, cons.
בית המועצה בבנין הרוסים העתיק.

רבני העדות.

ראשון לציון רפאל מאיר פאניזיל, חכם באשי.
ביתו בפנים העיר ברחוב המאידאן, אצל בתי המחסה.

משנהו : ח"ר בכור אלישר.
ביתו בין בהכ"נ של הספרדים ובהמ"ד דורש ציון.

רב עדת האשכנזים : ר' שמואל סלאנט.
ביתו בחורבת ר"י החסיד ברחוב היהודים.

רופאים מוסמכים מאחינו.

ד"ר דארבאלא, רופא בית החולים של שרי בית רוטשילד.

ד"ר וואלאך, שלוח מטעם הפקוא"ם דארה"ק.
בפנים העיר בבתי מחסה .

ד"ר פופלעס, רופא פרטי.
בפנים העיר ברחוב חברון.

ד"ר פייכטוואנגער, שלוח מטעם חברת "למען ציון".
מחוץ לעיר אצל בית המלון אשל ירושלם.

מ' סוסניצקי, רופא שנים (דענטיסט).
מחוץ לעיר בשכונת נחלת שבעה.

שולחנים.

Elyasciar & Heffes.	אלישר וחפץ.
Melville P. Bergheim & Sons.	בערגהיים.
Gringart & Léon.	גרינגארט וליאן.
Nathan Hamburger.	נתן האמבורגער.
J. Valero & Cie.	חיים אהרן וואלירו.
Jehoschua Mosche.	יהושע משה.
J. Frutiger & Cie.	י' פרוטיגער.

ז כ ר ו נ ו ת. — קורות העיר הזאת ודברי ימיה רבו ועצמו ומרביתם, וביחוד עד סוף ימי הבית השני, גלוים וידועים לכל, ולכן נזכיר פה בקצרה את כל העוברות עליה מזמן חרבן בית השני עד היום.

מהעת אשר נ ש ר ר ו מ א פרש אגפיו על העיר הזאת, ובניה הגלו לכל רוח, לבשה צעיף אלמנותה, ותשב בודדה ושוממה משך ששים שנה עד ימי הקסר אדרינוס אשר בנה את חומתה מחדש, ויכונן בה בתי משוש והיכלי עונג. אך התקופה הזאת לא תֵחד בדברי ימיה, כי הוא אבה להשכיח את שמה הקדוש והעתיק ויקרא לה בשם „Aelia Capitolina“ ויאסר על היהודים לבוא אליה ואף לגשת אל חומתה, ועל מקום המקדש העמיד היכל

להאליל י ו פ י ט ר וצלם תבניתו. ולכן כסו קירותיה במשך מאתים שנה בצעיף ערפל.

הקסר קנסטנטין הגדיל עוד יותר את הדר העיר הזאת, וירשה ליהודים להאחז בה. הקסר י ו ל י א ן נתן להיהודים היושבים בירושלם זכיות רבות, וגם הרשה להם לבנות את בית המקדש, אך החפץ הזה לא הצליח.— מלכי הנוצרים אשר מלכו אחריו על ירושלם, שמו גם הם אל לבם לשכלל את הדר העיר הזאת, ויבנו בה בתי תפלה ומקלט רבים, כי נוצרים רבים נהרו אליה שנה שנה להתפלל על קבר מחוקק דתם, והמה הגדילו את סחרה בקנותם חפצי העיר הזאת ועתיקותיה לזכרון. בשנת ד"א שע"ד (614) עלו עליה כשואה הפרסים וילכדוה וישימיה למעי מפלה, אך עד מהרה נבנתה מחדש ע"י ממשלת מצרים. בשנת ד"א שפ"ח (628) נלכדה העיר שנית ביד הרקליוס קסר ביצנץ, וכתשעה שנים אח"כ נפלה בידי המושלמנים תחת פקודת הכליף עמר. והמושלמנים הטו חסד ליושבי העיר, (אשר מספרם עלה להמשים אלף נפש), ויניחו לשאר בני הדתות לשבת בה בשלמם מס לגולגלת. כארבע מאות שנה ויותר היתה העיר תחת ידי עמים שונים מאמיני דת מחמד, אך בהעת האחרונה החלו המושלמנים לרדוף את הנוצרים היושבים בה, ויבוזו את אוצרות בתי מקדשיהם, עד כי עלתה שועתם באזני אחיהם בני אמונתם בארצות אירופא, ויאמרו לעלות על ארץ ישראל וללכדה. ובשנת ד"א תתנ"ט עלו נושאי הצלב הראשונים על ירושלם וילכדוה אחרי אשר צרו עליה ימים מספר, ויהרגו לפי חרב את היהודים והמושלמנים אשר היו בה. לא ארכו הימים והיהודים שבו להתישב בה מעט מעט, ובשנת ד"א תתק"ל כאשר היה הנוסע ר' בנימן מטודילא בירושלם מצא בה כמאתים יהודים, ותהי העיר תחת ממשלת הנוצרים שמנה ושמנים שנה עד אשר נלכדה בידי השולטן סלח־אדין בשנת ד"א תתקמ"ז (1187), והוא בראותו כי הנוצרים מתאמצים ללכד עוד הפעם את העיר, בצר את חומתה, ויבן תעלות גדולות מסביב. מלכי המושלמנים הטו להיהודים יושבי ירושלם חסד, וירב מספר היהודים המתאחזים שם, ובשנת תתקע"א עלו שלש מאות מרבני צרפת ובריטניא להאחז בארה"ק, ותשאר העיר תחת ממשלת האסלאם עד שנת תתקפ"ט (1229) אשר אז נמסרה העיר בשלום לידי המלך פרידריך השני בתנאי כי לא יבצר את חומתה, אך הנוצרים לא

שמרון את הבטחתם ויבצריה עוד הפעם, וכשבע עשרה שנה אח"כ שבה להמושלמנים צאצאי סלח־אדין. בשנת ה"א כ' באו המונגולים בשעריה ויעשו בה פרעות ונשמית, הרג ואבדן, והיהודים שתו את כוס התרעלה יתר מכל העמים. ויעזבו את העיר ויברחו למצרים ולהערים והכפרים הסמוכים, ותהי העיר שממה מבניה שבע שנים עד ביאת הרמב"ן זל"הי אשר קבץ את הנדחים, ויכונן בה עדה מחדש (ז' אלולי, הז"ך לב"ע), ומהעת הזאת לא נשבת עוד מקרבה ישוב היהודים. ע"י מגורשי ספרד בשנת רנ"ב נתחזק עוד ישוב היהודים בה וירבו ויעשו חיל בגשם וברוח. בשנת הרע"ז באה העיר תחת ממשלת התורקים, והמה נתנו החופש להיהודים ולנוצרים להאחז בה ולבנות למו בתי תפלה ושאר צרכי העדה באין מכלים דבר. אך היהודים סבלו תלאות וצרות רבות מהמושלים אשר הפקדו על העיר ומההמון הפרוע, כפעם בפעם הטילו עליהם מסים כבדים מנשוא. ויאלצו ללוות כסף מהישמעאלים ברבית גדולה מאד. בשנת שמ"ו סגר כהן הישמעאלים (מופתי) את הבה"כ האחד אשר היה לבני העדה השוניבי, הנשארת להם לאחוזה מאת מיסד הישוב האחרון הרמב"ן זל"הי, ומהעת הזאת נפרדו האשכנזים והספרדים לשתי עדות מיוחדות. כארבעים שנה אח"כ הורדפו באף וחמה מאת המוסלים אבן פרוך אשר מצץ את הונם ואונם. והאשכנזים נאלצו לברוח מהעיר, וישבת ישוב עדת האשכנזים מקרבה.

בשנת ת"ן בערך עלו אליה עוד הפעם אחדים מבני האשכנזים, ובראשם ר' יהודה החסיד, ויחזיקו בחורבה אחת הנשענת לבה"כ הנסגרת, היא הנקראת גם עד היום בשם חורבת ר"י החסיד, ויכוננו בה מחדש עדה מבני האשכנזים, אך הישמעאלים אשר הלוו כסף לעדת האשכנזים לתשלום המסים, בראותם כי באו עוד הפעם אשכנזים להאחז בעיר תבעו מהם את חובותיהם אשר עלו עם הרבית לסך רב ועצום במאד, ולמרות ההשתדלות הגדולה של ראשי הקהלות בוינא, פראנקפורט ומיץ, לא עלה בידי עדת האשכנזים לפרוע את חובותיהם בהזמן המוגבל, ויבואו הישמעאלים וישרפו את בהכ"נ וכל אשר בו (תפ"א), ויבטל עוד הפעם ישוב עדת האשכנזים על זמן קצר, ובראשית המאה הששית נהיה עוד הפעם עדה קטנה מהאשכנזים.

בשנת תקנ"ט עלה נפוליון הראשון על ארץ ישראל וילכד את יפו,

ויאמר לעלות גם על ירושלם, ותהי העת הזאת עת צרה לבני יעקב, יושב, ירושלם, כי מצד אחד פחדו מחיל הצרפתים כי לא יעשו אתם רעה, ומצד השני אמרו הישמעאלים כי אם אך יבוא נפוליון בשערי ירושלם אז יעשו כלה בהיהודים, בהאמינם כי ידם תכון את הצרפתים. ראש הרבנים צוה מיד כי כל היהודים, אנשים נשים וטף יתאספו לפני כותל המערבי ויקראו אל אלהים בחזקה להציל את עי"ק מידי צר, ואחרי התפלה הלך הרב אצל שר העיר ויבקשהו לבצר את חומת העיר ולחזק את בדקיה, וכל היהודים לקחו חלק בהעבודה הזאת, והרב בעצמו ובכבודו עמד ומגרפתו בידו לחזק את העם בעבודתם. אז נוכחו המושלמנים לדעת כי מחשבת פגול הישבו על היהודים היושבים לבטח אתם. ונפוליון בבואו לרמלה היתה רוח אחרת אתו, וכאשר בא כן שב ממנה. בשנת תקפ"ד מרדו הישמעאלים בסלימאן פשה, פחת דמשק, אשר הכביד עולו על כל יושבי הארץ, ויגרשו בערמה את חיל הצבא אשר בהמבצר וילכדוהו, ואז היו היהודים נתונים עוד הפעם לזדון לב העריצים, וכאשר נודע דבר המרד בסטמבול צוה השולטן על עבדאללה פשה, פחת עכו לעלות על ירושלם וללכדה, ובשנת תקפ"ו עמד עם חיל צבאו לפני שערי ירושלם, ויחל לירות עליה מצד המבצר מפאת מערב, אך המורדים המטירו משם נגדם גפרית ואש, ולכן תקע את מחנהו על הר הזיתים, אשר שם לא יכלו כדורי המורדים לגעת בהם, והוא ירה עליהם ימים אחדים רצופים בבלי תיתה, אך בחמלת ה' על עירו לא אנה כל רעה ליושביה, והפחה בעצמו נאלץ לשחרם שלום ויפתחו לו שער העיר. — בשנת תקצ"ב עלה אברהים פשה בן מחמד עלי פחת מצרים על ירושלם וילכדה, ואחרי אשר לכד את כל ארץ פלשת וסוריא, שפך את ממשלתו גם על הבל הירדן מזרחה. שבטי הבדוים והדרוזים אשר זה שנות אלפים לא שמעו קול מושל ונוגש, התפרצו מפני אדונם החדש הזה, ויחצו לארבעה ראשים ללחום את חיל אברהים פשה, אשר הניח בארץ, והראש האחד עלה על ירושלם (תקצ"ד), ואחרי אשר צרו עליה ששה ימים נפלה העיר בידם, אך בפקידת שר צבאם לא עשו כל רע ליושבי העיר. ימי ממשלת המורדים לא ארכו כי עוד ביום הששי לבואם ירושלימה נודע להם כי אברהים הולך לקראתם וחיל גדול עמו, וימהרו לעזוב את העיר, ואברהים פשה חזק את ממשלתו בכל הארץ, ויבער את כל המורדים והשודדים ממנה,

ויתאמץ להגן על שלום ובטחון יושביה, ועי״ז רבו העולים להאחז בירושלם, ופליטי הרעש אשר היה בצפת בשנת תקצ״ד עזרו גם הם להגדלת ישוב היהודים (וביחוד האשכנזים) בירושלם, כי בין הנמלטים היה גם הרב ר׳ ישראל פרוש (תלמיד הגר״א) אשר התאמץ להטיב את מצב העדה הזאת ולשכללה, ושמו הטוב עמד לו להוציא את חפצו לפעולה, ומהעת הזאת הלך ישוב עי״ק הליך וגדול, והארץ נשארה תחת ממשלת מחמד עלי עד שנת תר״א אשר אז נאלץ להשיבה בפקודת מלכי אירופא ליד שולטן תוגרמא.

תכונת העיר בכלל.

ירושלם עומדת מתחת למעלת 31° 47′ לרח״צ ובין 35° 15′ לארך מזרח מגרעניטש.

במשך חצי היובל האחרון רבו העולים להאחז בה מכל אומה ולשון, ולא יכלו לשבת בפנים העיר מאפס מקום, ויבנו להם פרורים, שכונות ובנינים רבים מחוץ לחומתה, עד כי נוכל לחלק אותה כעת לשתי ערים: העיר הישנה, היא העיר העומדת על מקום ירושלם העתיקה והיא מוקפת חומה סביב, והעיר החדשה כוללת הפרורים והשכונות הרבים אשר נבנו מחוץ לחומתה, בארבעת רוחותיה וביחוד לפאת צפון.

העיר הישנה עומדת על ארבעה ראשי הרים, והם: הר המוריה (גבוה 744 מטר מעל פני ים התיכון) במזרח; הר ציון (777 מעה״ת) במערב; אקרא[16]

---

16 בשם הזה נקרא ההר בימי הבית השני והיראתי מצודה, כי עליו בנו הסורים מצודה לחיל המצב, והיום (כ״ג איר) אשר בו נורשו חיל

(784 מעהי"ת) בצפונית מערבית ; בציעתא [17] Bezetha (770 מעהי"ת) בצפונית מערבית. אדמת ההרים האלה הוא אדמת גיר, ולכן עניה העיר במאד במים, ורק למטר השמים תשתה מים. שני עמקים יפרידו את ההרים האלה האחד ממזרח למערב והשני מצפון לדרום, והוא העמק הנודע אצל יוסף הכהן בשם "עמק הטיראפעאן"[18]. ומחוצה לה מסובבת היא משלשת רוחותיה בעמקים עמוקים, והם: נחל קדרון [19] למזרחה, גיא בן הנם (וחלק מעמק רפאים) לדרומה, ועמק רפאים למערבה; ומאחוריהם

האויב משם ע"י שמעון החשמונאי, נזכר במגלת תענית (פ"ב) בין הימים אשר נקבעו "ליום טוב" (בדפוסים החדשים בטעות בני הקראים במקום בני "הקרא"). בימי הבית הראשון נקרא ההר הזה, לדעתנו, בשם "ירכתי צפון" (ראה "הירושלים" ש"ד מאמר טוב מראה עינים), ולדעת קצת גם בשם "משנה".

17 השם הזה נספח לו בסוף ימי הבית השני, והוא נזכר בדברי הסופר יוסף בן מתתיהו, ולדעת החכם גרעץ מקור השם הזה הוא מהשם בצעין הנזכר בתוספתא סנהדרין פ"ג: "אבא שאול אומר, שני בצעין היו בירושלם התחתונה נתקדשה, העליונה לא נתקדשה, ולמה? מפני כי משם תורפה של ירושלם", ונראין דבריו.

18 הוראתו "עמק עושי הגבינה" ובימי הבית הראשון נקרא העמק הזה בשם "מכתש" (צפניה א', י"א).

19 הרבה מתרי הארץ הנוצרים (ואחריהם נמשכו גם אחרים מהנוסעים מבני עמנו) יקראו את הנחל הזה גם בשם "עמק יהושפט". אולם כבר העירותי בספרי "נתיבות ציון וירושלם" צד 79 כי משגה הוא אתם, והוא יליד המוסרה אשר נולדה ראשונה על ברכי הנוצרים ואח"כ באה גם להמושלמנים, כי בהעמק הזה ישב ה' ביום הגדול והנורא לשפוט את כל הגוים מסביב,

מתנשאים הרים גדולים, והם: הר הזיתים במזרח, ההר הנודע אצל הנוצרים בשם "הר עצה רעה"[20] בפאת דרום ומערב. ורק לפאת צפון ישתרע מישור גדול ההולך ומתפשט עד הררי אפרים.

העיר נחלקת לחמשה רובעים: רובע הארמנים (חַארט אַלְאַרְמַן), יחל מבית מקלט הצבא ועובר על פני מורד הר ציון עד רובע היהודים; רובע היהודים (חַארט אַלְיַהוּד), יחל בסוף רובע הארמנים ומתפשט על פני כל מורד הר ציון עד עמק הטיראפעאן; רובע הנוצרים (חַארט אַלְנַסַארַה), משתרע על פני כל הר אקרא; רובע (המחמדנים) המערבים (חארט אַלְמַאגַרְבָּה), מתפשט על פני החלק הדרומי של הטירא־פעאן; ורובע בַּאב חָטַּה (חַארט בַּאב חָטַּה[21]), משתרע על פני כל גבעת בצעיתא. על הר המריה לא ימצאו בתי מעון

והשם עמק יהושפט הנזכר פעם א' בכה"ק (יואל ד', ב' י"ג) הוא אך שם מליצי לאחד העמקים אשר בו ישב ה' לשפוט את כל העמים אחרי המלחמה האחרונה אשר תהיה על אדמת ישראל.

20 בכה"ק אין להר הזה שם מיוחד, וברשימת הגבולים אשר ביהושע ט"ו א', י"ח ט"ז, מתואר הוא רק במצריו "...ראש ההר אשר על פני גי־הנם ימה, אשר בקצה עמק רפאים צפונה". והשם אשר הנוצרים קראו לו נוסד על ההגדה המאוחרת כי בההר הזה עמד בית הכה"ג כיפא אשר בביתו נועצו היהודים על מחוקק דתם.

21 על שם שער מקום המקדש הסמוך לחומת העיר הנקרא בשם "באב חטה" אשר הוראתו שער (סליחת) החטא.

כלל, רק בתי תפלה ובתי מסגד להישמעאלים.

הרובעים הראשים האלו יחולקו לרחובות וחוצות צרים, אשר הגדול שבהם איננו רחב יותר מחמש עשרה צעדים, ורובם בעלי שמנה עד עשרה צעדים, ואחדים מהם רחבים אך משלשה עד ארבעה צעדים, ולכן לא לעתים רחוקות יוכרחו ההולכים לעמוד על עמדם ולחכות עד אשר יעברו גמלים וחמורים טעונים, להחבא תוך אחת החנויות או החצרות, או להטות ראשם מתחת למשא הגמל.

החוצות האלה יכתרו את העיר לארכה ולרחבה, אבל לא בקו ישר. אחדים מהם מקורים למעלה בתקרת אבן, למען הגן על יושבי החנויות משמש וגשם, ורק דרך ארובות קטנות יגיח בהם אור כהה, ואחדים מהם נמוכים כל כך עד כי הגמל לא יוכל לעבור תחתיהם.

שוקי משא ומתן מיוחדים אין בעיר, ונשי האכרים המביאות תוצאת אדמתם למכור, תשבנה בצדי הרחובות וסליהן לפניהן, והנה תעיקנה עוד יותר את רגלי ההולכים. גם גנות וכרי מרחב לטיול אין בה.

מספר כל חוצות העיר הוא 170, ובהעת האחרונה הורצפו כמעט כולם באבנים חלקות. בתי העיר בנוים כולם מאבנים וגגותיהם מקורים בכפות עגולית ושטוחות, וכל עץ (מלבד החלונות והדלתות) אין בהם, ולכן לא יראו משרפת אש. בתים אחדים בנוים על גבי התקרות הקצרות אשר ממעל להרחובות.

העיר החדשה משתרעת באורך משער יפו

עד לפני מגדל השני של שומרי הדרך (מהלך ¾ שעה), וברוחב עד לפני שער שכם. רחובותיה רחבים ומרכבות תלכנה בהם רצוא ושוב. על פני רחוב יפו בנוים בשני צדי הרחוב מְדְרְכוֹת להולכים. מרבית בתיה בנוים בטעם ודרך בניני אירופא, ובהרבה מהם נמצאים גנות ופרדסים יפים, ובימים האחרונים הואילה בית מועצות העיר לעשות גן כללי, בהמגרש אשר לפני בית מקלט הרוסים, אשר שעריו יהיו פתוחים לכל יושבי העיר.

בחלק העיר הזה לקחו אחינו חלק גדול ונכבד, כי המה היו כמעט הראשונים אשר החלו להתישב בהמקום הזה, ומהם התאחדו לאגודות וחברות למען יוכלו לבנות להם ביחד מספר בתים בתשלומים למניות, ובמשך עשרים שנה האחרונות בנו להם שש עשרה שכונות אשר באחדות מהנה נמצאים כארבע מאות בתים, ואלה שמותם: (ברחוב יפו) נחלת שבעה, אבן ישראל, מזכרת משה, אהלי משה (שתיהן נתמכו בהלואת כסף ממזכרת משה מונטיפיורי בלונדון), זכרון טוביה, בית יעקב, מחנה יהודה, שערי צדק; (לפני הדרך ההולכת שכמה) מאה שערים, בתי משה (וויטענבערג), בית ישראל, שער הפנה, מזכרת צבי, (נבנתה בעד עניי התימנים לשלם מחירם למניות בחסד הבארון הירש), קריה נאמנה, ועוד שכונות אחדות עומדות להבנות במשך השנה הבאה. העיר החדשה הזאת תתפשט גם לפאת מערב העיר הישנה, ושם בנוים בתי משכנות שאננים (מעזבון יהודה

טורא), והלאה בעמק רפאים כוננו להם האשכנזים בני ההיכל מושבה גדולה הבנויה כולה בטעם בניני ארץ מולדתם.

בחלק העיר הזה יושבים כל צירי הממשלות ורוב בני אירופא והרבה מעשירי ונכבדי האזרחים, וגם היושבים בפנים העיר יקחו למו בימי הקיץ בתים למעון בחלק העיר הזה.

חומתה ושעריה.

החומה הנוכחית של העיר נבנתה בשנת רס"ו (1506) מאת השולטן סלימאן, גבהה 12 מטר והקפה בערך 4 קילאמטר או 5400 פסיעות, ובמשך שעה ורביע יוכל כל איש להקיפה סביב בנקל, ולה ארבעה ושלשים מגדלים. בשני מקומות יתראו עוד שרידי החומה העתיקה, והם: בפאת מזרחית דרומית (מהתחלת הר הבית), ובמקצוע דרומית מזרחית, בשתיהן אבני שלשת הנדבכים התחתונים גדולות במאד, וכל רואיהם יכירם כי הם שרידי חומת הבית השני. בפאת צפונית מזרחית, משער הפרחים והלאה, בנויה החומה על גבי סלע ההר, ובמקומות אחדים יגיע הסלע עד לפני ראש החומה, ורק שנים שלשה נדבכי אבן בנוים עליו.

שבעה שערים פתוחים בהחומה והם:

(בפאת צפונית מערבית). 1 בַּאבְּ אִלְחַלִיל (שער חברון), והלועזים יקראו לו "שער יפו", על כי נכחו

ילכו לחברון וליפו. השער הזה עומד בתוך מגדל חזק ומרובע והוא היותר גדול בכל הש״ע־ים, ופתוח גם כל הלילה.

(כפאת צפון). 2 בַּאבּ אַלְשַׁדִיד (שער החדש) השער הזה הוא מול בית הכנסת האורחים אשר להצרפתים והוא נפתח מחדש (זה כשנה, ועוד אין לו דלתות), לבקשת ראשי כנסית הצרפתים פה, למען יוכלו האורחים לבוא נכחו ישר לתוך העיר.

3. בַּאבּ אַלְעַמוּד (שער העמודים) על דבר עמודי האבן הקטנים העומדים משני עבריו בראש החומה, והלועזים יקראו לו ״שער דמשק״ ואחינו יקראו לו ״שער שכם״ על כי נכחו ילכו לשכם ולדמשק. השער הזה עומד בראש עמק הטיראפעאן, וגם הוא פתוח כל הלילה.

4. בַּאבּ אַלְזַהְרַא (שער הפרחים) והלועזים יקראו לו ״שער הורדוס״. השער הזה היה סתום זמן רב באבנים. אך בשנת תרל״ד נפתח עוד הפעם לבקשת הישמעאלים היושבים בשכונת בַּאבּ חֻטַּה, והוא הקטן בכל השערים. השער הזה וכן כל השערים הבאים סגורים כל הלילה על מסגר, ויפתחו לבקשת הנכנסים והיוצאים.

(כפאת מזרח). 5 בַּאבּ אַלְסַבַּאתְ[22] (שער האריות)

---

22 השם סבאת אשר הוראתו בערבית ״אריות״ התעה רבים מהתרים והנוסעים לקרוא את השער הזה בשם שער השבטים הדומה בהברתו להשם ״סבאת״, ומהם הוסיפו מלבם כי נכחו באו השבטים בעלותם לרגל (המסבב

על דבר ארבע אריות (הדומים בדמותם להאריות המפותחים על מטבעות הזלדשוקים) הנחצבים משני עברי השער והלועזים יקראו לו "שער שטעפאן" והנוצרים האזרחים יקראו לא בַּאבּ סִיתִּ מַרְיַם.

(בפאת דרום). 6 בַּאבּ אַלְמַגְרְבַּה (שער המערבים) על כי בשכונתו שוכנים המושלמנים בני המערב (אפריקא) והלועזים יקראו לו "שער האשפות"[23] ואחינו קוראים לו "שער הקטן". השער הזה סמוך לחומת המערב של מקום המקדש ועומד על העמק המבדיל בין הר ציון והר המריה והוא קטן במאד, ורק דלת ברזל אחת לו. השער הזה היה סגור זמן רב (על הרוב בעת מלחמת בני הכפרים) וגם בהפתחו לא הורשה לצאת ולבוא דרכו רק מביאי מי השלוח ועין רוגל העירה, אך זה כארבעים שנה הוא פתוח לכל עובר ושב.

7. בַּאבּ נַבִּי דַאהוּד (שער הנביא דוד) והיהודים והלועזים יקראו לו "שער ציון" על כי הוא בראש הר ציון ונכחו ילכו לקברי מלכי בית דוד. בגדלו ידמה השער הזה

ר"פ מרגנסבורג), אך כבר העירותי בספרי "נתיבות ציון וירושלם" חלק א' צד 4 הערה 1 כי שגו ברואה, ומעולם לא היה בירושלם שער הנקרא "שער השבטים" או שער מיוחד אשר דרכו יבואו לרגל.

[23] השער הזה איננו במקום "שער האשפות" הנזכר בנחמיה (ב' י"ג ג' י"ג) כי הוא היה במערב העיר, והלועזים יקראו לו בשם הזה על כי מתחתיתו תעבור תעלת השופכים אשר להעיר חוצה, ודרכו הוציאו עפר ואשפות מהעיר, וגם בפנים העיר בסביבותיו צבורים עפר וזבל למכביר.

לשער יפו, אך מעטים הם העוברים ושבים בו.

מלבד השערים הפתוחים האלה יש עוד: בפאת מזרח שער סתום באבנים[24] זה מאות כשנים והישמעאלים קוראים לו בַּאבּ אִלְרַחְמַה (שער הרחמים[25]) או בַּאבּ אִלְתָּאבֶּה (שער התשובה) והלועזים יקראו לו שער הזהב. השער הזה היה סגור בדלתות ברזל עוד בימי נוסעי הצלב, ורק פעם אחת בשנה בימי חגיהם נפתח, אך זה כשלש מאות שנה סתמוהו באבנים.

---

24 טעם סתימתו הוא על כי הישמעאלים יאמינו אמונת אמון כי נכחו יבוא מלך ניצרי אשר ילכוד את העיר מידם.

25 באב אלרחמה (שער הרחמים) אשר הערבים קראו להשער הזה התעה את לבית הנוסעים מבני עמנו לאחד את השער הזה עם השם "שערי רחמים" הנזכר במס' סופרים פ"ב ובפרקא דר' אליעזר כי שני שערים היו בירושלם אשר נכחם נכנסו החתנים והאבלים. והשם המושך הזה משך את לבות אחינו יושבי ירושלם בשנות מאות עברו ללכת להתפלל לפני השערים האלו וגם על הר הזיתים ממולם. אולם כבר העירותי בספרי הנז' צד 90 כי האיחוד הזה אין לו כל יסוד, כי בחומת המזרח של הר הבית היה רק שער אחד הוא "שער המזרח" אשר הוסב אח"כ לשם "שער שושן" ובמס' סופרים וכן בפדר"א נאמר מפורש שני שערים, ועוד זאת כי בהשער הזה אשר מחוץ לחומת העיר אין כל מקום למנהג גמילות חסד לחתנים ואבלים. והנה כעין המסופר במ"ס ובפדר"א נזכר גם במשנה (מדות פ"א ג') רק במקום חתנים ואבלים נאמר "אבלים ומנודים", ובהמשנה נראה מפורש כי השערים האלו היו בפאת דרום, ושם היה מקום רחב ידים לאסיפת אנשים רבים. ואליהם כונן בלי ספק גם המ"ס והפדר"א הנז'. והשם באב אלרחמה הוא רק שם אשר הערבים קראו להשער הזה על כי לפי אמונתם המתפלל בבית התפלה אשר אצלם מבפנים יקובל ברחמים.

מפקד יושביה.

בני כל הדתות והאומות השונות נאחזו בהעיר הזאת, וההולך בחוצותיה יראה אנשים שונים המשונים ברשמי פניהם ובמלבושיהם, ובאזניו ישמע, מלבד שפת הארץ כמעט כל שפות אירופא, והרבה משפות אסיה ואפריקא.

מספר יושביה הקבוע הוא 41335 נפש, והם יחלקו לפי אמונתם וארצות מולדתם.

יהודים.

עדת הספרדים		עדת האשכנזים	
ספרדים	7300	בני רו"פ	11043
מערבים	2280	אוסטריא אונגרן	1850
גורזים	600	אשכנז והולנד	170
בוכרים	500	רומניא	511
תמנים	1068		

	מושלמנים	7960
נוצרים	ארמנים	635
	יונים	4325
	כושים	85
	סורים	23
	פרוטסטנטים	575
	קטולים	2300
	קופטים	110

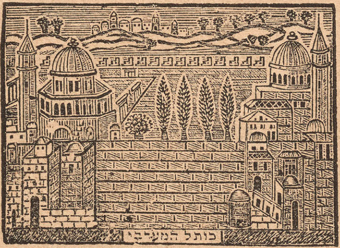
מלבד מספר יושביה הקבוע יבואו אליה שנה שנה

בימי האביב שפעת עמים שונים. ביחוד ירבו לבוא הרוסים, הארמנים והיונים, ואז מלאה העיר המון אדם רב, והמה יתמהמהו בה מארבעה עשר עד חדש ימים, ומספרם יעלה בשנה בינונית לערך שבעת אלפים נפש.

שמנה ימים דרושים להנוסע לתור את עי״ק ירושלם וסביבותיה, ובכללם: חברון, ירדן וים המלח, ואנחנו נסדר להנוסע את הלוכו ומסעו בכל המקומות האלו דבר יום ביומו.

יום א). (לפני הצהרים) כותל המערבי, בתי המחסה, בית החולים משגב לדך, בהכ״נ של הספרדים, ביהמ״ד דורש ציון, ת״ת של הספרדים, ביה״כ בית יעקב, ת״ת וישיבת עץ החיים (בחורבת ריה״ח), בקור הולים האספיטאל, בית מקלט הצבא, מגדל דוד. (אחר הצהרים) הר הדשן, קברי המלכים ומערת שמעון הצדיק.

כותל מערבי של הר בית אלהינו.

משער יפו ילך הנוסע ישר דרך רחוב הבטראק והבזאר, והלאה מעט יטה לימין ויכנוס לשוק הירק (שוק אלחודרא), אשר לפני רחוב היהודים, המקורה למעלה

בתקרת אבן, וילך ישר דרך שוק אלדלאלין עד לפני שוק באב אִלְסִלְסִלֶה, ופה יכנוס במשעול צר ומשופע (לימין הדרך), ודרך נתיבות צרים ועקומים, אשר בהם יושבים ישמעאלים בני ארץ אפריקא, ילך לשמאלו עדי בואו אל המבוא הסתום אשר לפני כותל המערבי.

פה לא אזכיר לפניך ראשונות וקדמוניות לא אבינך, די כח בידי האבנים האלו לבכות ולהמס גם את לב האבן. של נעלך מעל רגלך קרב ושקה את אבני הכותל, העדים הנאמנים על גבורת עמך, גאונו וגדולתו בימי קדם.

ארך המבוא 28 מטר, ורחבו 3,60 מטר וקרקעיתה נמוכה 7,70 מטר, מקרקע הר הבית. ארך הכותל, ביחד עם חלקיו המוקפים בבניני המושלמנים אשר משני עבריו 48 מטר. תשעה נדבכי אבן גדולים קבועים בו; אבני החמשה התחתונים מהם, מקוצעות בקציהן, והארבעה העליונים חלקים. ארך כל אבן הוא בערך 1 ½ מטר וגבהם כמטר ויותר, ושתים מהנה, האחת במקצוע הצפוני, והשניה במקצוע הדרומי ארוכות מארבעה עד חמשה מטר. מעל לתשעת הנדבכים האלו מסודרים עוד חמשה עשר נדבכי אבן, אשר ארך כל אבן מהארבעה התחתונים הוא כחצי מטר, וגובה כל הארבעה שורות יחד 2,20 מטר, וגובה האחד עשר נדבכים העליונים ארבעה מטר, ולפי זה גובה הכותל הנוכחי הוא 18 מטר, אך לא כל הכותל יתראה לעינינו, כי חלקו היותר גדול, אשר בו סדורים תשעה עשר נדבכי אבן גדולים, ספון וטמון תחת הקרקע הנוכחית.

בכל יום ויום מימי השנה ימצאו במקום הזה, אחדים מיושבי עיה"ק; מהם יהגו בתורת אל חי, ומהם יבואו לתנות על צרת בת עמם, ולהזיל דמעות כמים על קשי יומם, אך הימים הקבועים אשר בהם יבואו אחינו בהמון להתפלל במקום הזה הם: ערב שבת, ערב פסח (בו יקראו את סדר עשיית קרבן הפסח), יום הראשון והאחרון של שלש הרגלים (בהם יתפללו תפלת המוסף), תשעה באב, ערב ראש השנה וערב יום הכפורים, בכל הימים האלו מלא המבוא הזה מן הקצה אל הקצה אנשים, נשים וטף, ולפעמים נאלצים המתאחרים לבוא, לעמוד בהמבוא אשר לפניו.

מחזה נעלה ונכבדה יראה הבא באחד הימים האלו אל המקום הזה; מחזה מעצבת רוח ומרהבת עין הנותנת תקוה לנדכאי רוח כאחד. פה בהמקום הזה נראה קבוץ גליות במדה קטנה, פה יעמדו יחד בלב נרעד ונפעם בני ארצות ועדות שונות, אשכנזים וספרדים, מערבים ובוכרים, גורזים ותמנים, חסידים ומתנגדים, בני הדור הישן עם בני הדור החדש, ובלב מלא רגש קדש ונעלה ישפכו שיח לפני האל הקדוש אשר שכן את שמו בהמקום הזה; מהם יתפללו תפלת היום, ומהם ישירו בקול אדיר ונעים שירי נעים זמירות ישראל, ומהם יתפללו התפלה המיוחדת [26]

[26] התפלות המיוחדות אשר יתפללו בהמקום הזה בימי החול, ער"ה ויוה"כ; וכן תפלה מיוחדת בעד האנשים הבאים לבקר את המקום הקדוש הזה

להמקום הזה, וכולם יחד יתחננו מלפניו כי ישוב וירחם את פליטת בית יהודה ונפוצותיו יקבץ, ודמעות כנחל ישטפו מעיני הנאספים, עד כי בצדק קראו התרים והנוסעים אשר לא מבני עמנו להמקום הזה: מקום הבכי אשר להיהודים.

מלבד העתות האמורות יש עוד עת אחת אשר כה יתאספו אחינו לפני המקום הזה, העת הזאת היא חצות ליל התשיעי לירח החמשי. באישון לילה ואפלה ילכו המון אנשים בראש שחוח וברגל יחף בנתיבות צרים ועקומים, אין דובר דבר ואין פוצה פה עדי בואם אל כותל המערבי. דומיה איומה שוררת בו הפעם, ורק היונים המעופפים מקניהם יפריעו לפעמים את הדומיה. פה ישבו על רצפת המבוא, לפניהם פנסים קטנים המפיצים אור כהה, ובידים רועדות יפתח כל אחד את ספר "תקון החצות" ובעינים זולגות דמעות ובקול מפלח כליות ולב יקוננו את הקינות האלו ואחריהם את מאמרי "סדר תקון שלש משמורות" המכלכלים בסופם וכוח נמרץ בין בני ארץ ישראל ובני

בפעם הראשונה, הובדו בסגנון קל ופשוט ונאספו יחד מאת הגאון המניח כמה"ו שמואל זל"ה, אב"ד דק"ק דלהינאוו, בספר "שערי דמעה", ובו נקבצו גם תפלות מיוחדות על קבר רחל אמנו מערת המכפלה ותפלה על כל קברי הצדיקים אשר בארץ. והקינה המתחלת "על ארמון אשר נוטש נשב בדד ונבכה" וכו' המובאת בספרי התרים מבני העמים לקוחה מסדור הקראים כרך ד' דף ר"ח (ווין 18[illegible]4) והיא מחוברת על סדר א"ב, וההזן חוזר בכל חרוז את המלים "נשב בדד ונבכה".

בבל (בדבר גדל ועצם השאת והשבר של חרבן בית תפארתנו), ובלב קרוע ומורתח יקראו יושבי ירושלם את המלים אשר שם המחבר בפי יושבי ארץ ישראל: „לן יאות למבכי! לן יאות למספד!“ ודמעות כנחל ישטפו על לחייהם, אך הקינות והדמעות האלו יקלו מעט את משא יגונם, ואחרי כלותם את סדר הקינות והלמוד יקראו בקומם מעל הארץ, בלב מלא אמונה ותקוה: התנערי מעפר קומי שבי ירושלם! התפתחי מוסרי צוארך שביה בת ציון.

דרך הנתיבות הצרים אשר באו, בהם ישוב עדי בואו לשוק באב אלסלסלה, למולו יראה בית עתיק אשר אבניו גדולות ומלוטשות, ושבכת חלונותיו מקולעים מעשי אמן. הבית הזה היה בית ספר לנערים בימי נוסעי הצלב, והבית אשר ממולו הדומה אליו בטעם בנינו היה בית ספר לנערות, וההמון יקרא להם „ארמון הלני המלכה“. מפה ילך לשמאלו צעדים מספר ויכנוס בהשוק הראשון (המקורה בתקרת אבן), סמוך לסופו יש מבוא רחב אשר על שמו נקרא השוק הזה שוק המַּאידַאן. בהחצר האחרון של המבוא הזה יגיר ראש הרבנים לעדת הספרדים (חכם באשי), והוא מקבל בספ"י את כל הבאים לבקרו. מפה ילך הלאה עד סוף הרחוב הכלה לפני שער בתי המחסה והכנסת אורחים.

המוסדה הזאת נוסדה בשנת תר"ך, בנדבת אחינו בני אשכנז והולנד, אוסטריא והונגריא, ועד היום נבנו

בהחלקה הזאת ששה ושבעים בתים, ובתים אחדים מהם נבנו מנדבת הבארון קארל ווילהעלם פאן ראטהשילד בפפד"מ, והאחים לבית הירש בהלברשטד. חמשה בתים מיועדים ל"הכנסת אורחים", ובהנשארים יגורו (עפ"י גורל) שני שלישים מבני הארצות הנז' ושליש מבני שאר העדות משך שלש שנים חנם, ובהבתים הבנוים בנדבת היחידים ישבו עניי כל המקהלות משך שבע שנים. — המוסדה הזאת מצוינת בנקיונה ובסדריה הטובים, והיא מתנהלת על פי ועד מקומי העומד תחת פקודת ועד הכללי, אשר בראשו עומד הרב הגאון וכו' כמהו"ו עזריאל הילדעסהימער הי"ו. בשובו דרך השער אשר נכחו בא יפנה להמבוא הסתום אשר לימיני, ובסופו עומד בית החולים אשר לחברת משגב לדך.

החברה הזאת נוסדה זה כשתים עשרה שנה, מטרתה הראשית היתה אך לעזור לחולים עניים, אך בעמל וחריצות מיסדיה ומנהליה התקדמה במאד עד כי בשנת תרמ"ח כאשר העתק בית החולים של שרי בית רוטשילד לחלק העיר החדשה קנתה היא את הבית הזה לאחוזה, ואף כי ראשיתו היה מצער עלה בידי מנהליו להאדירו ולהגדילו, ובעת ימצאו בו מקום לעשרים חולים בלי הבדל בין עדה לעדה ובלי כל תשלום, ושלש פעמים בשבוע ישב רופא הבית להשיב לכל השואלים בעצתו, והעניים ישיגו גם סמי מרפא חנם. בשובו על עקבו יכנוס בהשוק הראשון אשר לשמאלו, ובכלותו יפנה השמאלה ויכנוס בהמישעול

הצר אשר בצד הרחוב, המקורה בתקרה נמוכה. בהמשעול הזה יגור משנה הרב לעדת הספרדים, והוא מקבל בפנים מסבירות את כל הבאים לבקרו. סמוך לבית מעון הרב עומד **בית המדרש דורש ציון.**

בית המדרש הזה נוסד בשנת תרכ"ה מאת חברת "דורשי שלום ירושלם" אשר בפאריז, בהשתדלות המנוח יוסף בלומענטהאל ז"ל, ועומד תחת הנהגת הרה"ג ח"ר יצחק פראג הי"ו. חדרי הלמוד הם בהמכפלה העליונה וחמשה חדרים בו אשר בהם ילמדו ערך תשעים נערים מעדת הספרדים, המערבים, הגורזים והתמנים, והם ילמדו כה"ק, גפ"ת, כתב עברית, ערבית וחשבון, והתלמידים רואים ברכה בלמודם. נשען לבית המדרש הנז' הוא **בית התלמוד תורה לעדת הספרדים.**

הבית הזה הוא אחוזת העדה וחמשה עשר חדרים בו אשר בהם ילמדו כשלש מאות תלמידים, ובהעת האחרונה נמנו בו גבאים ומנהלים חדשים המשתדלים לתקן את הנהגת הבית ולשכללו. אצל בתי הת"ת בנוים בתי ג ב ו ל א ל מ נ ה אשר בהם יגורו עניים ואלמנות של העדה הזאת חנם, מספר שנים חליפות. בצאת הנוסע מהמשעול הזה יעמוד לפני פתח בתי הכנסיות של עדת הספרדים.

בחמשה עשר מעלות ירדו להחצר הקטן אשר לפני בהכ"נ. ארבעה בתי כנסיות גדולים המאוחדים יחד, להעדה הזאת. הבהכ"נ הראשון נקרא "קהל אסטאמבולי". על שם ילידי העיר הזאת אשר קבעו בו מקום לתפלתם. תקרתו

נשענת על ארבעה עמודים מרובעים ובחלקה המערבי חלונות אחדים. מלבד הדלת החצונה לו עוד פתח אחד לבהכ"נ הקטן העומד בתֹּוֶךְ, ונקרא "קהל אמצעי". בו פתח לחצר קטן ומרובע, ומהחצר יבואו לבהכ"נ הגדול הנקרא "בהכ"נ ר' יוחנן בן זכאי". בהכ"נ הזה הוא הגדול והיפה בכל בתי הכנסיות, רצפתו מרוצפת באבני שיש גדולים ובו יתאספו כל בני העדה לתפלה מיוחדת ולכל דבר נכבד, ובו ידרשו החכמים בשבתא דכלה. מהחצר הנז' פתח להבהכ"נ האחרון הוא "קהל תלמוד תורה". הבהכ"נ הזה הוא העתיק בכל בתי הכנסיות האלו, ובו נתאחזו בני העדה הזאת אחרי אשר סגר המופתי את בהכ"נ של הרמב"ן בשנת שמ"ו, ומעט מעט כאשר נתגדלה העדה הזאת הוסיפו עליו שלשה בתי הכנסיות הנזכרים. במקצוע מערבית של הבהכ"נ הזאת יש מערה סגורה, ומעליה כתוב "פה נגלה אליהו הנביא זל"ה". דרך הפתח השני אשר להבית בפאת צפון יוכל הנוסע לצאת, ובעלותו להרחוב יפנה השמאלה, ובהחצר הראשון אשר במקצוע הרחוב הזה, נמצא בהכ"נ "בית אל" אשר בה יתפללו חכמי הקבלה, ובה התפלל גם הרב המקובל הנודע ר' שלום שרעבי זצל"ה. בכלות השוק יפנה להרחוב אשר לימינו היא רחוב היהודים, ואחרי צעדים מספר יבוא לפני שער חורבת ר' יהודה החסיד.

בשמנה מעלות יעלו להחצר הזה אשר בו מכוּנָּנים ביהכ"נ הגדול "בית יעקב", בית המדרש "שערי ציון" או החדש, בית המדרש "מנחם ציון" או הישן,

„בתי הת״ת" וישיבת „עין החיים", ו„הכנסת אורחים".

ביהכ״נ בית יעקב הוא הבהכ״נ היפה בעירנו, גבהו חמשה וארבעים אמה, וכפתו העגולה מוקפת מבפנים ומבחוץ במעקת ברזל יפה ונהדרה אשר דרך המעלות המובילות לעזרת הנשים יעלו אליה, וממנה יראו את הדר מקום המקדש ובניני, והמתפללים בבהכ״נ יעלו על המעקה בימי המועדים להתפלל תפלת „ומפני חטאינו".

מהעת אשר הושב החצר הזה לידי עדת האשכנזים, עמלו ראשיה להשיג רשיום לבנין בית מקדש המעט הזה עד שנת תרט״ז אשר אז הצליח החפץ הזה בידם בהשתדלות לורד נַפְּיוֹר, מלאך בריטניא בבירת ממשלתנו הרוממה, אשר היה בעיה״ק, ויבטיח לראשי העדה להוציא את מאוים לפעולה, ומיד ירו אבן הפנה לבנינו ואחרי עבור שלש שנים כלתה מלאכת בנינו ממסד עד הטפחות, לשמחת לבב כל אוהבי ירושלם בכל הארצות, אשר לקחו חלק בהוצאת בנינו.

ביהמ״ד שערי ציון הוא מול ביהכ״נ. בו אוצר ספרים גדול, ורבים מיושבי העיר ישבו בו בלילה כביום להגות בתורה״ק.

לצפון הבהכ״נ בנוים בתי הת״ת וישיבת עץ חיים. שבעה עשר חדרים בהת״ת, ובהם יקובלו נערים מהתחלת למוד הקריאה עד למוד גפ״ת, ומלבד למודי הקדש ילמדו גם כתב וחשבון. כמאתים וחמשים תלמידים לומדים בהבית, ובחירי התלמידים יבואו אחרי כלות זמן למודם

להישיבה. מספר בני הישיבה הוא כארבעים, והם מקבלים תמיכה קטנה לכלכלת ביתם. מול הישיבה יגור הראב"ד לעדת האשכנזים, והוא מקבל בפני רצין את כל הבא לתור את ארה"ק ולשאול בשלומה.

בית המדרש מנחם ציון הוא בקצה החצר הזה לצפונו, והוא הבנין הראשון אשר נבנה בהחצר מיד כאשר עלה בידי עדת האשכנזים להוציאו מידי הישמעאלים (תקצ"ז). בו אוצר ספרים גדול, והרבה מהמתפללים בו יהגו כל היום וחלק מהלילה בתוה"ק, ובו חברת משמרים אשר חבריה ילמדו חצי הלילה בכל שבוע, משמר אחד מצאת הכוכבים עד חצות, ומשמר שני מחצות הלילה עד עלות השחר.

דרך השער אשר נכחו בא, ישוב וילך לשמאלו עדי בואו להשוק הראשון אשר לימינו, ובכלות השוק הקטן הזה יפנה הימינה. בהשוק הזה נמצא בהכ"נ לעדת חסידי חב"ד והלאה מעט ממולו ישיבת "חסד אל" להמקובלים מעדת הספרדים, ובני הישיבה הזאת הוגים כל היום בחכמת הנסתר וגם תפלתם יתפללו בכונות עפ"י הסוד, ובו אוצר ספרים יקרי המציאות. בהשוק הראשון אשר לשמאלו יכנוס, ואח"כ ילך הימינה לפני ביה"ח אשר להמסיאן הבריטית, ויכנוס בהמשעול הצר אשר לשמאלו אשר בקצהו עומד בקור החולים האספיטאל.

ביה"ח הזה נוסד עוד בשנת תר"ז, ראשיתו היה מצער ומעט מעט עלה בידי מנהליו להגדילו ולהעלותו למצבו

הנוכחי. בו נמצאים חמשה בתים להחולים ובהם שלשים ושש מטות קבועות, ורופא הבית ישב שלש פעמים בשבוע להשיב לכל השואלים בעצתו חנם, וסמי המרפא ינתנו בשכר מצער. בשובו ילך בדרך אשר בא לפני ביה"ח אשר להמסיאן ישר הלאה דרך רחוב הארמנים. במקצוע הרחוב עומד בית המקלט אשר להסורים. בהרחוב הזה ילך הלאה עדי בואו לפרשת רחובות ויפנה לשמאלו. החומה הגדולה ההולכת על פני כל ארך הרחוב היא חומת בית מקלט הארמנים. בהרחוב הזה בית פקודת הפוסט האוסטרית. בכלות הרחוב הזה יפנה לימינו. החומה ההולכת על פני כל הרחוב לשמאלו היא חומת בית מקלט הצבא. צעדים אחדים אחרי בית מקלט הצבא במקום מצב צבא המשמר, יראה את המגדל הנקרא בפי המסורה מגדל דוד.

המגדל הזה מאוחר מחמשה מגדלים מרובעים המוגבלים בפאת מזרח וצפון בתעלת המבצר, המגדל היותר חזק הוא בפאת צפונית, וחלקו התחתון בגובה 12 מטר מקרקע התעלה בנוי מאבנים גדולות במאד המקוצעות בקציהן, אשר יתנו אותותם אותות כי החלק הזה הוא שריד אחד משלשת המגדלים הפיקוס, פיזיאל, ומרימנא, אשר בנה הורדוס, אך תבונת בנינו דומה יותר להראשון כפי אשר תאר אותו יוסף הכהן. החפץ לבקר את המגדל הזה עליו לקחת רשות מאת המצביא על המבצר, אך בפנימיותו אין כל דבר נכבד הראוי להתבונן עליו, ורק מעל גג המגדל נחזה מראה יפה ונהדרה מהדר העיר כולה

ומזהרים והגבעות אשר סביבותיה. — טטוס בלבדו את העיר לא הרס את המגדל הזה ויניחהו לזכרון לדור אחרון לאות גבורת הרומאים. בו התבצרו המושלמנים זמן רב וילחמו בעוז ותעצומות את נושאי הצלב, ובעת בנין חומת העיר הנוכחית בצרוהו וישנוהו כפי תבונתו עתה.

מול המגדל הזה עומד בית תפלת הפרוטסטנטים, והחנות אשר עליה כתוב „כתבי קדש" היא חנות הפצת ספרי הסתה אשר להמסיאן הבריטית.

אחר הצהרים ילך הנוסע דרך בית מקלט הרוסים עד לפני שכונת „מאה שערים" ומשם ילך לימינו דרך נתיב לא סלול בין שדות זרועות. אחרי צעדים מספר יראה לשמאלו תל קטן אשר מראה א פ ר אדמתו וכל עץ וצמח לא יעלה עליו, ובעומק עד ארבעים רגל ישתנה למראה תכלת וחום. ילידי הארץ יקראו לו תֶּל אַלְמַסַאבִּין (תל בתי מלאכת הבורית), והמסורה תקראהו בשם ה ר שפך הדשן [27], ועד היום לא באו עוד התרים והחוקרים

---

27 המסורה הזאת נזכרת אך בס' כפתור ופרח (חובר בשנת ה"א ס"ב), וז"ל: „ולצפון ירושלם כמרוצת הסוס, תל קטן, והוא נמוך הרבה, ואומרים עליו שהוא מקום שפך הדשן", אולם הר"מ האגיז בספרו „אלה מסעי" (ירושלם תרמ"ד) דף י"א מביא: „כי היא (הארי') ז"ל אמר על בית החיים (בשפולי הר הזיתים במזרח העיר) שהיא היה מקום שפך הדשן", והדעה הזאת היא דעת ר"ש בזבחים (ק"ה ע"א), כי הוא יליף בגזר"ש מפרה אדומה, אך דעת רבנן (שם ק"ו ע"א) כי מקום שפך הדשן היה בצפונה של ירושלם

לדעה אחת, מהם מחזיקים עם המסורה כי פה שפכו את דשן הקרבנות, וכבר נשלח דוגמא מאדמת התל הזה להחוקר המפורסם פרופיסור ליעביג במינכען לבחנה בהפרדה חימית, ותהי תשובתו כי נמצאים בה חלקים רבים מיסוד ה ח י ואין גם שמץ מיסוד הצומח, גם מעורבים בה חלקי עצמות ושנים; ומהם ינגדו להמסורה בהשענם על שמו הערבי, ויחזקו את דעתם כי גבעות כאלו נמצאות בסביבות ערים רבות אשר בהן לא הקריבו קרבנות מעולם, ועד היום לא נוכל עוד להחליט הדבר על נכון.

מפה ילך הלאה דרך יער קטן נטוע עצי זית עדי בואו להדרך ההולך שכמה, ויכנוס בהמשעול אשר ממול הדרך, ואחרי צעדים אחדים יעמדו רגליו לפני שער החצר של קברי המלכים או מערת כלבא שבוע (קֻבּוּר אַלְמֻלוּק).

מעל לשער החצר קבוע שלט אשר עליו כתוב לאמר: "כל החפץ לבקר את קברי המלכים בלי תשלום יבוא בכל יום ויום מזריחת השמש עד שקיעתו", ותרגומו בשפת צרפת.

מיד בדפוק איש על השער יפתח השוער את דלתו ובעד מתת קל יתן נר להאיר את חשכת המערות.

בחמש ועשרים מעלות החצובות בסלע ההר, על פני כל רוחב החצר נרד, אליה. בהמעלה האחת עשרה

חוץ לשלש מחנות, ואף ר' יוסי הגלילי וראב"י לא פליגי עליהו, רק להראשון צריך שיקדים שם ד ש ן, ולהאחרון צריך שיהיה מ ק ו ם מ ש ו פ ך (מקום מדרון). והתל הזה הוא באמת צפונה לירושלם, ובלי כל ספק חוץ לשלש מחנות.

והעשרים ואחת העצובים חריצים אשר דרכם ילכו מי החצר העליון והמעלות לתוך הבורות החצובות בקירות החצר. מהחצר הזה נבוא לחצר פנימי רבוע אשר ארך כל אחת מצלעותיו הוא 27 מטר. חלק גדול של הקיר הדרומי חלול בגובה שתי קומות, ומעליו מפותחים אשכלות ענבים, כפות תמרים ושלשה עגולים, ופטורי ציצים ופרחים מעשי ידי אמן. הפתוחים אשר בהצד השמאלי של הכותל כבר היו לברות לשני הזמן, אך פתוחי הצד הימיני נראים עוד ביפים והדרם. תקרת החלול הזה עמד נשען על שני עמודי אבן אשר גם המה נפלו ברבות הימים, וחלקיהם צבורים ומונחים על פני הקרקע. בפאת מזרח החלול חצוב מבוא להמערות. ארך המבוא 80 סנטים. ורחבו 75, ונכחו נכנוס אל תוך אולם חדרי הקברים. האולם הזה מרובע וכל אחת מרוחותיו ארוך ששה מטר, וגבהו כשתי קומות, ובו שלשה פתחים, שנים בפאת דרום ואחד במערב. בהחדר אשר בפאת דרומית מזרחית נמצאים בשלשת רוחותיו כוכין ובצד אחד אצטבא (אשר עליו הניחו גוית המת). החדר אשר בפאת דרומית מערבית עמוק מעט באמצעיתו, ובו נמצאים ששה כוכין, ואצל פתחו יש מבוא להדר אחר העמוק עוד יותר. בהחדר אשר בפאת מערב האולם נמצאים שלשה אצטבאות ושלשה כוכין בכל רוח, וממנו נכנסים לשתי חדרים, בהחצון אין כל קבר, ובהפנימי היותר גדול נמצאים שני קברים מקורים וכוך אחד.

לכל אחד מהחדרים האלו היה בימים מקדם דלתות אבן לסגרב, ואצל פתח האולם מונח עוד אבן גדולה ועגולה בחריץ עמיק אשר דרכו גללוה לסתום בו את פתח המערה.

נעלה מעל כל ספק כי מערת הקברים האלו אשר אין ערוך לגדלם, יפים וכובד מלאכתם בכל שרידי עתיקות הארץ הזאת, הם קברי הלני מלכת הַדַיָב (Adiabene) ובני משפחתה, אשר אחרי מותה הביאוה בניה להקבר בירושלם. סופר דברי הימים יוסף בן מתתיהו יספר גם הוא מהדר הקבר אשר חצבה לה הלני המלכה בחייה, והנוסע הירונימוס וכן כל הנוסעים אשר היו אחרי כן, מזכירים את המערה הזאת מצפון לירושלם בשם קבר הלני המלכה. אחינו יקראו להמערה הזאת בשם מערת כלבא שבוע, והמסורה הזאת נזכרת אך במכתב הנוסע הקראי בשנת תט"ו, אך כבר העירונו בה"ירושלים" ש"א צד 93, כי לדעתנו כלבא שבוע הוא שם התואר לאחד מבני הלני המלכה, ולפי זה תתאים המסורה אשר לאחינו עם מסורת ועדות הנוסעים מיתר העמים.

כאלף ושמנה מאות שנה שכבו נוחי נפש האלו על משכבם בשלום עד אשר בא התיר הצרפתי ה' de Saulcy ויפתח את קבריהם ויוציא מהם את הארונות (מהם אבן שיש, ומהם עופרת) ושאר העתיקות ויוליכם פאריזה, וביניהם היו גם אגנות מלאות אפר גויות נשרפים, מזה שער החוקר הנז' כי אחרי הריסת ירושלם טמנו אצילי

הרומאים את אפר מתיהם בהמערה הזאת. אחינו המכבדים מאד את המערה הזאת עשו את כל אשר בכחם להניא את ה׳ de Saulcy מלעשות את מעשהו, וביחוד מלהוציא את הארונות ואת העתיקות מארץ אבותינו, ויודיעו הדבר בטלגרף לראש הרבנים בעיר בירת ממשלתנו ולחברת כל ישראל חברים, אך עד אשר הגיע תשובת הממשלה להפריעו ממעשהו ולקחת העתיקות מידו, עזבה אניתו את חוף יפו. אחינו התאספו מיד אל חצר המערה לגמול חסד עם המתים, וילקטו את העצמות אשר השליך הצרפתי על פני החצר ויטמנום במקומם בכבוד. בשנת תר״מ קנתה משפחת פערירא בפאריז את המערה הזאת לה לאחוזה, ובפקודתה בנה ציר ממשלת צרפת פה, גדר סביב האחוזה ובית להשוער, ויתקן תקונים בפנים המערה, וישליכו עוד הפעם את עצמות המתים מקבריהם, ויתאספו אחינו שנית וילקטום ויקברום בהחלקה אשר אצל קבר שמעון הצדיק, ובשנת תרמ״ג נתנה משפחת פערירא את קברי המלכים למתנה לממשלת צרפת.

מפה ילך הנוסע הלאה בדרך המלך ואחרי צעדים מספר יסוב הימינה ויעבר על פני הסלעים עדי בואו לכר נרחב הנטוע עצי זית, ובההר אשר לצפונו חצובה מערת קבר שמעון הצדיק [28].

---

28 המסורה הזאת נזכרת ראשונה במהג״י מפלורינץ (רמ״א), אך לפלא כי הרע״ב אשר תאר במכתביו את הקברים אשר בסביבות המקום הזה, לא מנה

שתי מערות חצובות בההר מערה לפנים ממערה, והקבר הוא בהמערה הפנימית ועליו גל אבנים, ובהחצונה בור מים. בהעת האחרונה תקנו את המערה הזאת ויכרו בה חלון.

קבר הת׳ הא׳ שמעון הצדיק כ״ג משיירי כנסת הג׳

ביום ל״ג בעומר ינהרו המונים המונים מיושבי ע״ק, אנשים, נשים וטף, מעלות השחר עד שקיעת החמה להתפלל על קברו. מהם ישובו מיד אחרי שפכם שיח על קבר שמעון הצדיק ושאר קברי הצדיקים אשר בסביבותיו לבתיהם, ומהם יבחרו למו מקום תחת אחד עצי הזית, ובחברת בני משפחתם וקרוביהם יבלו כל היום בשמחות וגיל, עד כי היום הזה יום חג הוא ליושבי ירושלם, וחלק גדול מיושבי העיר ימצאו שמה בו

בתוכם את קבר שמעון הצדיק, ובשנת תס״ה נדפס כבר באמסטרדם קונטרס הבולל למוד על קבר שמעון הצדיק.

ביום, וגם אהלים קטנים לממכר מאכל ומשתה להשיב נפש יערכו שמה.

הסבה אשר הסבה את החג הזה, היא קנאת יושבי ירושלם ביושבי צפת, אשר יחוגו בו ביום חג גדול על קבר ר' שמעון בן יוחאי, הנודע בשם „הילולא דרשב"י". מלבד היום הזה ילכו הרבה מאחינו הספרדים גם ביום אסרו חג של שבועות וביום כ"ח תשרי אשר הוא יום פטירתו [29] להתפלל ולהשתטח על הקבר הזה.

המערה והאחוזה אשר בסביבותיה היתה קנין אחד הישמעאלים, והיהודים אשר אבו לבוא אל תוך המערה פנימה נאלצו לשלם לו חצי גרוש לנפש, אך זה כחמש עשרה שנה נתאחדו ראשי עדת הספרדים והאשכנזים יחד, ויקנו את האחוזה והמערה אשר בה מבעליה, ועתה רשות לכל יהודי לבוא אליה מבלי כל שכר.

על חלק האחוזה אשר לעדת הספרדים נבנו בשנה הזאת עשרה בתים אשר בהם ישבו עניי העדה הזאת משך שנים חליפות חנם, ולפי הנשמע לא יארכו הימים וגם עדת האשכנזים תבנה על החלקה הזאת בתים לענייה בחנם. במקצוע המערבי של ההר הזה יש עוד מערה גדולה אשר בה חדרים רבים, ובכל אחד מהם כוכין אחדים, וההמון יקרא לה בשם „מערת סנהדרי קטנה", אך אין כל זכר להשם הזה אף באחד מספרי הנוסעים, והשם הזה נתחדש בימינו אלה על כי זוכה ילכו לקברי סנהדרי גדולה כאשר נזכיר.

---

29 בבלי יומא ל"ט, ע"ב.

יום ב). (לפני הצהרים) נחל קדרון, הר הזיתים, מערת חגי ומלאכי, השקפה על פני העיר וסביבותיה מראש מגדל ההר, יד אבשלום, קברי הכהנים לבית חֵזִיר, קבר זכריהו, השלוח, גיא בן הנם, עין רגל, גנות המלך, תעלת השלוח, עמק רפאים, ברכה התחתונה. (אחר הצהרים) ביה"ס התורה והמלאכה לחבי"ח, בית היתומים הנוסד מאחינו באשכנז, ביה"ח לשרי בית רוטשילד, ביה"ס לנערות עוועלין דע רוטשילד, ביה"ס לֶמֶל.

ביום הזה ישכים הנוסע לקום כי דברים רבים ונכבדים עליו לראות היום, וטוב יעשה אם יקח לו חמור לרכוב עליו, וכן יקח עמו נרות להאיר את חשכת המערות, ומה טוב אם יקח עמו קני־ראי למען הרחיב את חוג השקפתו על פני העיר וסביבותיה.

מבית מלונו ילך הנוסע עד לפני שער שכם, ומשם והלאה לפאת מזרח בדרך הירדן. כמאה וחמשים צעדים מהשער ישנן שתי מערות עתיקות, האחת תקרא בפי ההמון בשם מערת צדקיהו, והשניה בשם מערת ירמיהו, אך מאשר כי ההשקפה מראש הר הזיתים נעימה ומורגשת יותר בבקר, לכן יעבור עליהן הפעם וילך הלאה לפני כותל הצפוני של חומת העיר. בהכותל הזה יראה פעמים אחדות כי החומה עומדת על סלע ההר כאשר הזכרנו ובכלות החומה ילך הלאה בדרך הזה. אחרי צעדים מספר תסוב הדרך לפאת דרום על פני צלע הר המריה. חומת המזרח של העיר לא תתראה מפה, כי תל עפר גדול יסוך בעדה. לשמאל הדרך עובר נחל קדרון. אחרי רגעים מספר

יראה לימינו דרך ההולכת ל״שער האריות״, ואחרי שני רגעים תסוב הדרך לפאת מזרח ותתאחד עם הגשר הבנוי על פני נחל קדרון. הבנין אשר ממול הגשר הוא קבר מרים אם ישוע הנוצרי. ובכלות הגשר תסוב הדרך עוד הפעם לפאת דרום על פני הר הזיתים (גֶ׳בַּל אַלְטוּר).

ההר הזה ישתרע מצפון לדרום באורך אלפים צעדים. גובה ההר הזה מעל פני הים התיכון 830 מטר, וששים מטר מעל הר המריה, ואם כי גבהו לא תגדל מאד, אך במרחק יותר משעה לא ימצא הר גבוה ממנו. אדמתו אדמת שיד, בעל מערכות שונות. שלש רמות להר הזה, והאמצעי הוא הגבוה שבהם, ועל ראשו עומד הכפר הנקרא ט ו ר כשם ההר. תואר ההר על פני כולו יפה אף נעים, ומראהו כדמות ראש הנשען על שתי כתפות.

שם ההר הזה יוכיח כי עליו עמדו בימי קדם עצי זיתים למכביר, וגם כעת עץ הזית הוא הראש לכל שאר העצים הנטועים בו. מלבד עץ הזית נטוע בו גם עץ החרוב, התאנה, האלה והעוזרד. אך כל העצים האלו חדשים הם, ולא שרידי העצים העתיקים אשר על שמם נקרא בשם הר הזיתים. במשך הזמן הרב אשר עבר עליו מעת החורבן גדלו בו עצים שונים, כעץ הלימון, תפוח הזהב, התמר, השקד ועוד. בימי הבית השני עמדו עליו גם עצי ארזים גדולים, ושנים מהם היו מצוינים בגדלם, ולפי המסופר בירושלמי תענית פ״ד ה׳, סכך האחד בענפיו על ארבע אוהלים אשר עמדו מתחתיו למכירת ט ה ר ו ת,

ובסעיפי השני קננו תורים ובני יונה במספר רב עד כי מספר ילדיהם בכל חדש הגיע לששים סאה (והם היו דים לקרבנות בעד כל ישראל). בימי הבית שחטו ושרפו על חלק ההר המכֻוָן כנגד ההיכל את הפרה האדומה, ושליש מאפרה היה טמון בו (פרה פ"ג מ', י"א), וגשר של עץ חבר אותו עם הר המריה, וזה כארבע מאות שנה (בערך) לקחו אחינו את המקום הזה למקום קברות, וחלקו הדרומי מלא קברים.

גם בעיני הנוצרים והמחמדנים קדוש ההר הזה במאד, ובעת נושאי הצלב עמדו עליו בתי תפלה שונים אשר נחרבו ונהרסו בהמלחמות הגדולות אשר עברו על העיר, והגדות שונות טפלו על כל שעל ושעל ממנו, וגם המחמדנים בנו עליו (בזמנים שונים) בתי מסגד, והיום עומדים עליו שני בתי תפלה להרוסים, בית מקלט לנזירות הכרמל, ובית מסגד אחד.

בראש הדרך הזה עומד גן גדול המוקף חומה גבוה, הוא גן גת־שמנא הנודע אצל הנוצרים. הגן הזה הוא אחוזת הפרנציסקנים, ודרך פתח קטן אשר בפאת מזרחית דרומית יוכל כל איש לבוא אליו, אך כל דבר עתיק אין בו, מלבד עצי זית אחדים, אשר לפי עדות Chateaubriand כבר עבר עליהם למצער ארבע מאות שנה.— צעדים מספר ילך הנוסע בדרך הירדן עדי בואו למשעול צר ההולך בגובה ההר, בו יעלה וילך הלאה עד אשר יבוא סמוך לראש ההר, ובחמשים צעדים מהמשעול לפאת דרום יראה חלקה מוקפת

בגדר אבנים, ובהחלקה הזאת נמצאת מבוא למערת קברי הנביאים חגי ומלאכי [30].

המערה הזאת חצובה בקרקע ההר ופתחה אינגנה גבוהה מאומה מהקרקע. בשלש מעלות נרד אליה, ואז עלינו ללכת בקומה כפופה עדי בואנו לאולם עגול אשר אור כהה יבוא בו דרך התקרה. שלשה מבואים יסתעפו מהאולם הזה, ואת שלשתם יבתר מבוא אחר העגול כחצי גורן עד כי ע״ז נשענת תקרת המערה על עמודים גדולים אשר הקפם יגיע עד 30 מטר. ובו נמצאים כעשרים וארביה כוכין, ובצפונית מערבית המערה יש מבוא לאתיק פנוי. מלאכת המערה הזאת פשוטה ובה נ״אה תבנית הכוכין היותר עתיקים, והדבר הזה תערוב לנו ערובה על זקנותה. המערה הזאת והשדה אשר סביבותיה היתה אחוזת אחד הפלחים יושבי הכפר טור, והוא הניח להיהודים לבוא אליה ולהתפלל שם מבלי כל תשלום, ולכן לא עלה מעולם על לב היהודים כי ישתדלו לקנות את המערה הזאת, אך בשנה העברה קנה הארכימנדריט אשר לכנסית הרוסים, את המערה והשדה אשר בסביבותיה לו לאחוזה. ראשי העדה השתדלו אצל ממשלתנו הרוממה פה ובעיר

---

30 המסורה הזאת נזכרת במכתב הרע״ב (רמ״ח), אך הוא יקרא אותה בשם מערת חגי לבד, וגם הנוסע מפלורינץ (רמ״א), והנוסע האלמני (רפ״ב) יקראוה בשם מערת חגי, אולם האחרון יוסיף כי בהמערה העליונה הוא קבר חגי, ובהמערות התחתונות קברי תלמידיו, והנוסעים הקראים הם הראשונים אשר יקראוה בשם מערת חגי זכריה ומלאכי.

הבירה לבטל את המכר בטענה כי קברי נביאי ישראל הם, ועל פי חוקי ממשלתנו יר"ה לא יוכלו גם בעליה למכרה. אך כל עמלם היה ללא הועיל, כי הנעשה אין להשיב, ורק הממשלה אסרה על הקונה לבנות בית על גבי המערה ותחיבהו להניח את כל בני הדתות השונות לבוא בהמקום הזה.

מפה ישוב להמישעול, הלאה מעט יראה בית גדול המוקף חומה. הבית הזה בנתה לה אחת מנסיכות צרפת בשנת תרכ"ח, ובו בית תפלה ובית מקלט לנזירות. בשלשת כותלי החצר מסביב קבועים אחד ושלשים לוחות שיש, אשר עליהם חרות תפלת "אבינו שבשמים" אשר להנוצרים באחת ושלשים שפות שונות, ובמקצוע החצר חצבה לה הנסיכה בחייה קבר.

כל איש יוכל לבוא אל החצר פנימה, ובאחד החדרים אשר אצל השער אצורים עתיקות שונות אשר מצאו בעת בנין הבית, ובהם ארון עופרת אחד ואבני משכית ומטבעות שונות, והשוער יראם בחפץ לב לכל הבא.

מפה יעלה הלאה להכפר טור אשר בראש ההר. בהכפר הזה יושבים כחמש עשרה משפחות ישמעאלים, ובו בית מסגד ומגדל הקריאה, בעד מתת קטן יניח שומר בית המסגד לעלות על ראש המגדל. מראש המגדל הזה יראה הנוסע ביום בהיר מחזה יפה ונהדרה, מחזה העיר הקדושה ירושלם, וחלק גדול מארץ אבותינו. כאשר יסוב את מבטי עיניו מערבה יראה את תכונת הר המריה, ואת הדר

בתי המסגד הגדולים העומדים עליו, תכונת הר בצעיתא ועמק הטיראפעאן העובר בינם ובין העיר העליונה, ארמנותיה ומבצריה העתיקים ובתי תפלותיה הרבים ומגדליהם. לפאת דרום יראה את תכונת נחל קדרון ועמק רפאים וההרים המקיפים אותם מסביב עד גבעת בית לחם ותקוע. לצפונו יראה את חלק העליון של נחל קדרון, המעוטר בימי האביב בירק דשא ופרחי חמד, והלאה את גבעת סקופוס ורמה, וביום צח גם את הר גריזים והר עבל. אך עוד יותר תרהיב עינינו המראה אשר לפאת קדמה מזרחה. מאחורי רוכסי הרים קטנים יתראה לעינינו תכלת ים המלח, אשר שממת עולם שוכנת בסביבו. מפאת האויר הזך השורר פה יראה לעינינו כי קרוב המקום לנו, אך באמת מרחק שבע שעות יפריד בינינו ובינו, ומאחורי הים הזה יתראו הרים רמים במראה תכלת, הם הררי נחלת ראובן, ואשר ביניהם יתנשא ההר נְבו, אשר בו ספון חלקת מחוקק.

ברדתו מהמגדל יבוא לפני החדר אשר בפאת דרומית בית התפלה ובו תראה המסורה את „קבר חולדה הנביאה", אך מאמר חז"ל: „קברי מלכי בית דוד וקבר חולדה הנביאה היו בירושלם, ולא פינה אותם אדם מעולם" יסתור את המסורה הזאת, כי מעולם לא נתפשטה העיר עד ראש הר הזיתים. בהמערה הזאת בעצמה אין כל דבר מושך את לב הרואה, ולכן אין על הנוסע להשתדל ולבקש רשיום מאת שמש בית התפלה לבוא אל המערה פנימה. הנוצרים

קראו להמקום הזה קבר ste. Palagia, אשר חיתה בהמאה החמשית למספרים, והמחמדנים יקראו את הקבר, רַהִיבַּאת בִּנְתְ חַסַאן (קבר הנזירה בת חסאן).

מפה ישוב במשעול אחר לפאת דרום, העובר בין טורי הקבריב, אשר מצבותיהם שוכבות[31] עדי בואו לנחל קדרון (וַאַד אַלְנַאר).

הנחל הזה יחל בצפונית מערבית העיר סמוך לקברי הסנהדרין וילך על פני כל העיר, ובקרבת מי השלוח יתאחד עם גיא בן הנם, ומשם יסיב קדמה, וישתרע הלאה עד ים המלח. רוחב הנחל איננו שוה בכל המקומות, בראשיתו הוא רחב במאד, ויש מקומות אשר איננו רחב יותר מארבעה צעדים, והוא איננו עמיק הרבה, ורק קצרותו מגדיל את עמקו בעיני העומד על ההרים אשר מסביבו. בכל עתות השנה אין בהנחל הזה מים, ורק בימי הגשמים ודפשרת השלגים יעברו מים רבים דרכו, אך לא יעמדו בו רק משך עת ירידת הגשם. שני גשרים בנוים מעל

---

[31] הדבר הזה וכן שפעת מי הגשמים העוברים בשפוע ההר הסבו כי מצבות רבות נטבעו בעמק האדמה, ומהם נגנבו מאת יושבי הכפרים, ורק כמאה מצבות מרבני וגדולי הזמן העבר יכלנו לאסוף לפלטה, והם נעתקים במאמרנו קברי ארץ הצבי בה"ירושלים" שנה א', והנודעים שבהם הם מצבות הרבנים הגאונים, חיים ן' עטר, בעל אור החיים, ר' יחזקיא די סילוא בעל פרי חדש, והרב המקובל ר' שלום שרעבי. קבריהם סמוכים איש אצל אחיו ברגלי ההר סמוך לשלשת אבני הזכרון אשר נזכיר.

העמק הזה, האחד אצל קבר מרים והשני אצל יד אבשלום, והם בנוים זה כחמש מאות שנה.

בהעמק הזה עבר המלך דוד בברחו מפני אבשלום בנו (ש"ב ט"ו), ובו שרף המלך אסא את המפלצת אשר עשתה אמו להאשרה (מ"א ט"ו י"ג), ואחריו המלך יאשיהו את האשרה ואת כל הכלים העשוים לבעל ולכל צבא השמים (מ"ב כ"ג, ד').

כחמשה צעדים מהשביל אשר ירד ממנו חצובים ברגלי ההר שלש מצבות עתיקות, הראשונה נקראת כפי המסורה יד אבשלום, וילידי הארץ יקראו לה טַנְטוּר פַרַעוֹן (מגבעת פרעה). המצבה הזאת מורכבת משני חלקים, חלקה התחתון חצוב מסלע ההר בתבנית מרובע, ודרך של 2, 60 יפריד בינו ובין ההר. ארך כל אחד מעבריו ששה מטר, וגבהו 6, 50, אך צדו המזרחי שקוע הרבה בעפר. בכל אחד מצלעותיו חצובים ארבעה חצאי עמודים, והכותרות אשר ממעל להם בולטת הרבה, והעמודים אשר בעבר המערבי נראים יותר ביפים ושלמותם. המצבה חלולה באמצעה, ובצדה הדרומי והצפוני נמצאים חורים, אשר נכחם נוכל לכנוס לתוכה, ומאשר כי ההר נמיך פה ולא יכלו לחצוב ממנו המצבה כולה, הרכיבו על חלקה התחתון חלק המחובר מאבנים גדולות, ועליו כפה ההולכת ומתקצרת למעלה כמגדל, ובראשו יתפתח מעט כדמות פרח. גובה המצבה כולה מעל להקרקע הנוכחי 14, 60 מטר.

המסורה אשר תקרא את המצבה הזאת בשם "יד

אבשלום" רפת אונים היא, ולא תוכל לעמוד בפני הבקרת, וכבר העיר הרוי"ש בספרו תבואת הארץ דף 157 על רפיון המסורה הזאת, כי הכתוב בשמואל (ב', י"ח, י"ח) יאמר כי אבשלום הציב את מצבתו, אשר קרא בשם "יד אבשלום" ב ע'מ ק ה מ ל ך, ועמק המלך אחד הוא עם ע מ ק ש ו ה (בראשית י"ד, י"ז), ואותו לא נוכל לאחד בשום אופן עם נחל קדרון, והחכם וינער יאבה לשער, כי עמק שוה או עמק המלך היה בחלק אפרים, ועד העמק הזה יצא מלך סדום לקראת אברהם אבינו אשר שב ממלחמתו את המלכים, ועבר את ארץ ישראל מצפון לדרום, ויוסיף עוד לחזק את השערתו כי בלי ספק הציב לו אבשלום את מצבתו ב א ח ו ז ו ת י ו הפרטים, אשר היו ב ב ע ל ח צ ו ר בחלק אפרים (ש"ב י"ג, כ"ג).

סמוך להמצבה הזאת הצובה בסלע ההר מערה גדולה אשר ההמון יקרא לה "בית החפשית" של המלך עוזיהו, והנוצרים יקראו לה מערת ס"ט יאקאבוס, אך באמת היא מערת הקברים של משפחת הכהנים לבית חֵזִיר, כאשר תעיד הכתובת החרותה מעל העמודים [32] (דבהי"א כ"ד ט"ו).

---

[32] הכתיבת הזאת חרותה בכתב אשורי ישן, ולכן מוכרחים אנחנו להחליט כי הכתובת נחרתה זמן רב אחרי הבנות המערה, וזה נוסח הכתיבת:

זה קבר והנפש (?) דל (?) אלעזר חניה יועזר יהודה שמעון יוחנן בני יוסף בן עזר..... ואלעזר בני חניה.... מבני חזיר.

שני מבואים להמערה הזאת, האחד בפאת צפון, אך הוא מלא עפר ואבנים ונכחו כבד לבוא אל המערה, והשני הוא בצד דרום מול צלע הצפוני של קבר זכריהו. דרך המבוא הזה נבוא לאולם, אשר כותלו המערבי פתוח ברוחב 5 מטר, ותקרתו נשענת על שני עמודים בגובה 2, 30 המפוארים בפטורי ציצים ופרחים, וזר ממעל להם. מהאולם הזה נבוא לאולם שני וגם בו אין כל קבר. בו שלשה פתחים, האחד בפאת מזרח אשר נכחו נבוא לתא קטן אשר בו שלשה כוכין, וממנו נעלה במעלות אחדות לתא פנוי; והפתח השני הוא בפאת צפון, נכחו נבוא לחדר אשר בו שלשה כוכין; והשלישי לפאת דרום המוביל למבוא צר אשר בו אצטבא גבוה ובמעלות נעלה עליה, ומעליה שלשה כוכין.

אצל המערה הזאת עומד מצבת קבר זכריהו. המצבה הזאת איננה חלולה, והיא עומדת בתָוֶך בין שלשת כותלי ההר. תמונתה מרובעת, ולמעלה היא מתקצרת ועולה בתבנית פ י ר א מ י ד, ארך כל אחד מרוחותיה חמשה מטר, והם מפוארים בעמודים וחצאי עמודים, וכותרות להם, והיא היפה והנהדרה בכל שלשת המצבות האלו. כל החלקה אשר סביב המצבה הזאת מלאה קברים משנות מאות עברו ובהם אחדים גם מהמאה הנוכחית, עד כי החפץ לבוא להתבונן על המצבה הזאת או למערת קברי הכהנים אשר אצלה נאלץ ללכת על גבי הקברים.

מפה נלך הלאה לפאת דרום לארך הנחל, ואחרי צעדים מספר נבוא אצל גל אבנים קטן הצבור בצד השני של הנחל, אצל שביל קטן ההולך לזרוע הדרומי של הר המריה או העֹפל (מ"ב ה' כ"ד). הגל הזה הוא לפי המסורה קבר ר' קלונימוס[33] אשר למען הציל את אחיו יושבי ירושלם מעלילת מות אשר העלילו עליהם צורריהם חלל את השבת, ולכן צוה לפני מותו כי משך מאה שנה מיום פטירתו ישליכו כל היהודים העוברים על קברו אבן, למען יכופר לו בהבזיון הזה חטא חלול השבת.

אחרי עבור ארבעה רגעים נראה לימיננו מערה חצובה בסלע הר העֹפל. המערה הזאת היא מערת מ י ה ש ל ו ח או ה ג ח ו ן, וילדי הארץ יקראו לה עַין אֻם אֶלְדַרַג' (עין אם המדרגות), והנוצרים יקראו לה עין ס"ט מרים. בשש עשרה מעלות נרד לאולם המערה המקורה, וממנו נרד בארבע עשרה מעלות החצובות על פני חצי רוחב המערה, לתחתיתה. גודל המקוה אשר בה יקוו המים 3, 60 מ. באורך; 1, 60 מ. ברוחב, וקרקעיתה מלא אבנים קטנים. המים נובעים מתחת להמעלה התחתונה, פעם

---

33 הזמן אשר בו חי ר' קלונימוס ויחוסו לא נודע על נכון גם לאחד ממציני הקברים, הרב בעל שה"ג מביא שלשה חכמים נודעים בשם הזה אך אף אחד מהם לא היה בעיה"ק, וגם ההגדה העלימה את זמן המקרה. והנה בין חתימות "חכמי הישיבה" על הסכמת פטור המסים מת"ח אשר נתחדשה בשנת ש"ח, נמצא גם החתימה "קלונימוס בכה"ר יעקב ז"ל", וחתימתו היא הראשונה על ההסכמה הזאת, ואולי הוא ר' קלונימוס בעל הנס של ההגדה הזאת.

פעמים וגם ארבע פעמים ביום, לפי מצב עתות השנה. בעת עלית המים יגיעו עד יותר מחצי קומת איש, ובשאר עתות היום יגיעו המים עד חצי מטר. מי המקוה ירדו דרך תעלה החצובה בההר לעמק הטיראפעאן, ומשם לגנות המלך אשר בו ובקצה ההר. התעלה הזאת איננה הולכת בקו ישר רק בדרך עקלתון, עד כי ארך התעלה הוא 533 מטר לעומת אשר רוחב ההר בקו ישר הוא רק 335 מ. רחבה כקומת איש, גבהה איננו שוה בכל המקומות, במקומות אחדים יוכל העובר ללכת בקומה זקופה, ויש מקומות אשר עליו לילך על ידיו ורגליו. ה' Warren מצא בתקרת התעלה מבוא ההולך ומשתרע לפאת מערב ההר. ובסופו יש חדר מקורה ברוחב 12 מטר, ובו מצא כדי חרס, מנורות זכוכית, פחמים ואפר, ומזה אבה לשער כי בהמקום הזה החביאו היהודים את עצמם בעת מלחמת הרומאים. החפץ לעבור את כל התעלה הזאת, עליו לפשוט את בגדיו ולקחת עמו פנס להאיר את חשכתה.

נעלה מעל כל ספק כי התעלה הזאת נעשתה בימי מלכי יהודה, ואם כי לא נוכל להגביל את שם המלך אשר בפקודתו נעשתה התעלה, אך בשום אופן לא נוכל לאחר אותה מימי מלוכת חזקיהו. תועלת משנה הביאה התעלה הזאת ליושבי העיר, א) על ידה יכלו לסתום את המוצא העליון של הגחון (דברי הימים ב' ל"ב, ל'), בעת אשר צר ואויב בא על העיר. ב) מהברכה אשר בקצה המערבית של התעלה, לקחו יושבי הר ציון ועמק הטיראפעאן, אשר עד קציהם התפשטה העיר, מים.

בשנה הזאת מצא האדרכל Baurath C. Schick תעלה שניה ההולכת ממעין השלוח על פני כל רוחב העפל, ולפי השערתו והשערת הרבה מחוקרי אה״ק התעלה הזאת קדומה מהראשונה, ומאשר כי בזמן מה אחרי חציבתה העמיקו את מוצא השלוח למען הורבות מימיו לא יכלו עוד המים לעבור נכחה, ויאלצו לחצוב תעלה אחרת חדשה דרך רוחב ההר. מי השלוח אינם ערבים לשותיהם וטעמם מלחי, הבא מהפרדת היסודות והחומרים האצורים בהמקום אשר ממנו נובעים המים, וכן מפאת החלאה אשר יסבבו הכיבסות ומעבדי העורות, ויושבי הכפר סלואן אשר ממולו יקחו את מימיו אך לתשמישי הבית ולבעירם, ולפעמים בעת מעוט מי הבורות יובאו מימיו העירה. הרבה מיושבי עירנו ילכו ערב ובוקר לרחוץ בו, בהאמינם כי בידי המים האלו לרפאות כל נגע וכל מחלה.

הכפר הבנוי בשפוע הר הזיתים נקרא סִלְוַאן על שם מי השלוח (אשר העמים יקראו לו Siloa) אשר ממולו ואחרי בתי הכפר בנוים כחמשים בתים קטנים לעניי התמנים אשר נבנו בהשתדלות חברת „עזרת נדחים“, וכעת ישבו בהם גם עניי שאר המקהלות חנם שלש שנים חליפות. בכלות ה„עפל“ יחל ג י א ב ן ה נ ם והוא משתרע מעט לפאת מערב עד לפני הר ציון, ובדרומו הוא מתאחד עם עמק רפאים, והוא היה הגבול בין חלק יהודה ובנימן, וכעת אין לו שם מיוחד. בהגיא הזה עמד מזבח להאליל „מולך“, ועליו שרפו המלכים אחז ומנשה את בניהם באש (מ״ב

ט"ז ג', כ"א ו'), ומקום המזבח נקרא בשם "תופת", והמלך יאשיהו נתץ את המזבח וטמא את המקום הזה. מפה יסוב המזרחה ואחרי צעדים מספר יראה לימינו בנין רעוע וחרוב, הבנוי מעל לבאר הנקרא "ביר איוב" (באר איוב), והוא עין רגל הנזכר ביהושע ט"ו ז', לסימן הגבול בין יהודה ובנימן. אצל מקום שאיבת המים חצובות שקתות להשקות את הבהמות, והבנין אשר בצד הבאר היה מלפנים בית מסגד. עומק הבאר הוא 38 מ. והיא בנויה מבפנים באבנים וטוח בטיח, ואליה יקוו בימי החורף מי הגשמים הרבים היורדים מההרים אשר סביבותיה, ובשנה גשומה יגבר המעין אשר בתחתית הבאר ומימיו ישגו במאד, ובמרחק עשרים צעדים מפי הבאר יפרצו להם פרץ וישטפו בחזק משך שבוע או שבועים, כנחל קטן שטוף ועבור הלאה לפאת מזרח עדי בואם הירדנה. יושבי עירנו יחשבו את עלית המים לסימן ברכה, ולכן בעלות מי הבאר יבואו כל רבי העיר ונכבדיה, ומנגני הצבא ישמיעו שם מנגינותיהם, ויתעלסו שם כל היום בשמחות וגיל[34]. מי הבאר הזאת טובים ונעימים וממנה יקחו יושבי הכפר סילואן לשתיתם, והיא תספיק מים לחלק גדול מיושבי העיר כאשר יכלו מי הבורות.

הבתים הקטנים העומדים בקרבת המקום הזה בצלע

34 המנהג הזה נזכר כבר במכתב המסע משנת ת"ב להקראי שמואל ב"ר דוד הנדפס בספר גנזי ישראל בס"ט פטרבורג צד 14.

הדרומי של הר הזיתים, הם בתי האומללים מהמושלמנים אשר מחלת הֶלֶפְרַא דבקה בהם, ולדעת הרבה מחכמי הרפואה היא מחלת הצרעת הנזכרת בתורה"ק. המחלה הזאת תלוה את החולה עדי רדתו אל קבר, והיא איננה מתדבקת רק מורשה מאבות לבנים. אגודת נזירים מאשכנז בנו בית חולים גדול בעד מוכי המחלה הזאת בפאת מערב העיר, בקצה עמק רפאים, והם ישימו לב על החולים לבלי יעזבו את הבית ולבלי יפרו וירבו. אך בביה"ח הזה אין מקום בעד כל החולים ולכן הרבה מהם יושבים על פרשת הדרכים לבקש נדבות, והם מעוררים זועה וגואל נפש.

מפה ישוב על עקבו עד בואו עוד הפעם לגיא בן הנם. גנות הירק הזרועות בהגיא הזה, ובקצה הר העפל אשר אצלו נקראים בפי המסורה בשם גנות המלך (נחמי' ג' ט"ו) ומאשר כי מי השלוח ישקום תמיד, לכן ירהיבו עין רואיהם ולא יחדלו מלתת פרי בכל עתות השנה. מפה ילך הלאה מעט במקום אשר הגיא יתאחד עם עמק הטיראפעאן, ואחרי צעדים מספר יראה לימינו בפאת מערב העפל קצה הישני של תעלת השלוח, ובמעלות אחדות ירד אליה.

בשנת תר"מ נגלה להאדרכל Baurath C. Schick כי צעדים אחדים מהמבוא הזה של התעלה נמצא כתובת חרותה בסלע ההר בקיר הימני, ואחרי עמל וטורח רב (כי ע"י הרפש והאבנים אשר נקבצו במשך הזמן גבה קרקע התעלה ויכסה שורות אחדות מהכתובת) עלה בידו להעתיקה, ומיד אחריו בא גם הפרופיסור Sayce אשר היה

בעת הזאת בע״ק, ועוד חוקרים מצוינים בכתבי ארץ הקדם, ויתאמצו להשיג העתקה נכונה ממנה באמצעים שונים, ואחרי חקירה ודרישה החליטו כולם כי הכתובת הזאת היא היותר עתיקה מכל הכתובות אשר נמצאו עד היום בחלק המערבי של ארץ ישראל. הכתובת הזאת חרותה בכתב הצורים ובשפת עברית בשש שורות, וקו יסוב אותה מסביב. ובה יספרו החוצבים את דבר עבודת התעלה, ארכה וכובד מלאכתה, וממנה נראה לדעת כי החוצבים חצבו את התעלה משני עבריה כאחת, לאמר מספר מהחוצבים חצבו בההר מפאת מזרח, ויתרם חצבו לעומתם בפאת מערב, עד כי באחרונה פגשו איש את רעהו. אך לדאבון לבבינו מלים רבים מהכתובת הזאת נהיו לשלל לשני הזמן, מהם נמלאו חצץ, ומהם נקרעו ונשברו עד כי לא נוכל להכירם.

בשנה הזאת חבל אחד מיושבי עירנו, אשר חפץ לעשות עושר ולא במשפט, תחבולה, ויצו לעקור את הכתובת ממקומה ויאמר למכרה לאחד מבתי אסף העתיקות באירופא, אך בטרם בצע זממו, נודע הדבר לממשלתנו יר״ה ותמהר להוציא בלעו מפיו, ובפקודה רוממה שולחה האבן, אשר נשברה בעקירתה לשני חלקים, לבית אסף העתיקות אשר בעיר בירת ממשלתנו, והאיש אשר יבוא לפנים התעלה יראה לימינו בהסלע מקום עקירת הכתובת.

והננו נותנים פה לפני הקוראים את העתק הכתובת בכתב מרובע, לפי הסכמת כל החוקרים אשר עמלו ויגעו

בפתרונה, ואחרי השואת כל ההעתקות השונות.

..הנקבה[1] וזה היה דבר הנקבה בעוד...... עלו
הגרזן אש[2] אל רעו ובעוד שלש אמות להנ.ע. קל אש ק
רא אל רעו כי הית זדה בצר מים נרמ... ובים ה.
נקבה הכו החצבם אש לקרת רעו גרזן על גרזן וילכו
המים מן המוצא אל הברכה במאתים ואלף אמה ומ(א)
ת. אמה היה גבה הצר על ראש החצבם.

1 הוראת המלה הזאת אשר נשכחה מאתנו, היא חלול הנקוב בהר או בגבעה בידי אדם.

2 השם הזה הנזכר פעמים בהכתובת כתוב בלא יו״ד, וכן מלת לקראת בלא אלף.

מפה יוכל הנוסע לעלות דרך עמק הטיראפעאן עד לפני שער האשפות או שער המערבים, אך הדרך מלא אבני נגף וצורי מכשול, ולכן ישוב על עקבו מעט לפאת דרום וילך לימינו בעמק הצר הוא עמק רפאים, ובו ילך הלאה לפאת מערב בין הר "עצה הרעה" (לשמאלו) ו"הר ציון" (לימינו), עדי בואו על הדרך ההולכת חברונה ומפה יסוב הימינה. הברכה החרבה אשר לשמאלו נקראת בערבית בִּרְכַּת סוּלְטַאן, על שם הסולטאן סלימאן אשר תקן אותה. ארך הברכה הזאת מצפון לדרום הוא 169 מ. ורחבה 67 מ. חומתה הצפונית רעועה ומקולקלת במאד, עומקה בפאת צפון ביחד עם העפר הנקבץ בה 10,90 מ. ובפאת דרום 13 מ. קרקע הברכה הוא סלע העמק וכעת אין בה מים כלל, ולפי הנראה היתה הברכה הזאת נחלקת בימים מקדם לשני חלקים, וחלקה המזרחי נמלא כעת עפר. מלאכת הברכה הזאת תוכיח כי מימי ממשלת היהודים מוצאה, ולפי דעת אחדים מהתרים היא הברכה התחתונה הנזכרת בישעיה (כ"ב ט'). מפה ילך הלאה לפאת מזרח עדי בואו לשער יפו.

(אחר הצהרים). בית הספר התורה והמלאכה אשר לחברת כי"ח, מחוץ לעיר על דרך יפו.

ששתי מחלקות בביה"ס הזה, האחת ללמוד שפות ומדעים, והשניה ללמוד אומנות. בחלק הלמודים ארבעה מחלקות, ומספר תלמידיו הם 120 והם ילמדו שפת עברית

תלמוד ושו"ע, ערבית, טורקית, צרפתית, והמדעים היסודים, והתלמידים רואים ברכה בלמודם. מספר התלמידים הלומדים במחלקת למוד האומנות, הם 113, ומלאכתם תסתעף לשמנה ענפים שונים והם: פוסל פסילים, מכונן (Mechaniker), חרש ברזל, חרש נחשת, רודד פחים, חרש עץ, חייט, סנדלר. הנערים הלומדים מלאכה, ילמדו שעה אחת ביום שפת צרפת והמדעים הנחוצים. נערים אחדים משתי המחלקות אשר יצטינו בכשרונם ושקידתם ישולחו לפאריז להשתלם בלמודים.

בית הספר הזה עומד תחת השגחת המנהל ה' נ ס י ם ב כ ר, המקדיש את כל כחות גופו ונפשו להגדיל ולהאדיר את כבוד הבית הזה.

מפה ישוב דרך רחוב יפו עד כלות גן אנטימאס ויכנוס בהמשעול אשר לשמאלו וילך הלאה, ובהשוק הראשון אשר לימינו יכנוס. דרך השער הראשון אשר לשמאלו יבוא לחצר בית היתומים לבני ישראל הנוסד מנדיבי אשכנז.

בית היתומים הזה נוסד בשנת תרל"ט מאת "חברת חנוך יתומים מבני ישראל בארה"ק" אשר בארץ אשכנז בהשתדלות החכם הנודע וכו' דר' וו. הערצברג אשר עמד בראשו עד השנה הזאת. ראשיתו היה מצער מאד אך מעט מעט הצליח בידי הועד ומנהלי הבית להעלותו מעלה מעלה, וכעת ימצאו בו חמשה ועשרים יתומים. החניכים יקשיבו לקח בבית הספר "לעמעל", ואחרי כלות שני למודם

ימסרו לאומנים שונים ללמוד מלאכה. אחדים מחניכי הבית אשר הצטינו בכשרונם ושקידתם שולחו לארץ אשכנז, להקשיב לקח בבי"ס למורים, למען יהיו אחרי כן למורים בבתי הספר בארה"ק. הדר' הערצבערג עזב את משמרתו ובית היתומים עומד לעת עתה תחת השגחת ועד מקומי, אשר בראשו עומד ה' דר' פּייכטוואנגער, ומושב ועד הכללי של החברה הוא בעיר פרנקפורט על נהר מאין, ובראשו עומד הרב הגדול וכו' כמה"ו מרדכי ד"ר הורוויץ אחד מרבני העיר הזאת.

מפה ילך הלאה, לימינו עומדים בתי "בית דוד" הבנוים בנדבת הגביר המנוח ד ו ד ר י י ז מיאנווא כפולין, ובהם יגורו עניי כל המקהלות חנם משך שלש שנים חליפות. ולשמאלו בית החולים לשרי בית רוטשילד.

בית החולים הזה נוסד עוד בשנת תרי"ד בפנים העיר, ובעת האחרונה כאשר נתרבו מספר היושבים מחוץ לעיר, הואילו שרי בית רוטשילד לבנות במקום הזה בית חולים חדש ברוב פאר והדר. בו ארבעה ועשרים מטות ועניי כל המקהלות יקובלו בו בלי כל תשלום, ורופא הבית ישב שלש פעמים בשבוע להשיב לכל החולים השואלים בעצתו — מבלי הבדל דת —, וגם סמי המרפא ינתנו להם חנם.

הבית עומד תחת השגחת הרופא, יצחק בי ד"ר דארבאלא.

הנוסע יוכל לצאת מהשער השני של בית החולים, להרחוב הגדול וילך לשמאלו, ומיד אחרי השוק אשר נכחו

נכנס לבית החולים, עומד בית למוד לבנות עוועלין דע רוטשילד.

בית הלמוד הזה נוסד עוד בשנת תרכ"ד מאת השר הברון ליוניל דע רוטשילד לזכר נשמת בתו ע ו ו ע ל י ן. בשנת תרמ"ז בא הבית תחת הנהגת הגבירה מרת פ א ר ט ו נ ע ב כ ר, ומהעת הזאת הוטב מצבו הרבה, והתלמידות רואות ברכה בלמודן. שלש מחלקות בהבית וכמאתים תלמידות תקשבנה בו לקח, בשפת עברית, ערבית, צרפתית ראשי המדעים, ומלאכת יד. והעניות שבהן ישיגו ארוחת הצהרים בכל ימי הלמוד וערך בגדים בכל שנה.

בהבית אשר ממול בית הספר הזה יגור האדרכל Baurath C. Schick. האדון הזה בא לגור בעירנו זה כשלשים שנה, ומאז ועד היום שם את לבבו לחקירת מדע הארץ הזאת, והוא הרבה להעשיר את ספרות ארץ ישראל, ובפני רצון יקבל את כל איש החפץ להתחקות על מדע הארץ הזאת ודברי ימיה.

מפה יכנוס בהמשעול הצר אשר לימינו וילך בו לארך הגדר עד לפני השער השלישי אשר לימינו, ודרך השער הקטון יבוא לבית הספר לבנ"י להאציל לבית לעמעל.

בית הספר הזה נוסד עוד בשנת תרט"ו מהגבירה ע ל י ז ע ה ע ר ץ לזכר נשמת אביה ש מ ע ו ן פ א ן ל ע מ ע ל, בהשתדלות המשורר הנודע ד"ר ל. א. פראנקל,

אשר כתת את רגליו לבוא לעיר קדשנו להוציא את המוסדה לפעולה, אך חפץ המיסדת הכבודה לא הצליח כליל בראשונה, כי בני האשכנזים התנגדו להמוסדה הזאת, ותשאר רק לעדת הספרדים, ואם כי עמדה תחת מחסה בית מועצות אוסטריא, בכל זאת אך לעתים רחוקות יכלה לשאת עליה שם בית ספר, והמצב הזה גרם לה כי בשנת תרמ״ז נתאחדה עם בית הספר אשר לחברת גדול יתומים בארה״ק, ומהעת הזאת תלך הלוך וטוב. ארבעה מחלקות בבית הספר הזה, ובהם יקשיבו לקח שמנים תלמידים מבני העדות השונות בשפת עברית, תלמוד ושלחן ערוך, ערבית, אשכנזית, צרפתית ואנגלית, ושאר המדעים היסודים, והתלמידים יעשו חיל בלמודם. תלמידים אחדים שולחו כבר לאירופא ולעיר בירת ממשלתנו להשתלם בלמודים ולשוב אח״כ לארה״ק. העניים שבהתלמידים ישיגו ארוחת הצהרים בבית היתומים הנז׳ וערך בגדים בכל שנה.

הבית עומד תחת השגחת המנהל ה׳ אפרים כהן (יליד ירושלם), והוא משתדל בעד התקדמות התלמידים, ומצבם בימים יבואו.

יום ג׳. (לפני הצהרים) מע׳ת צדקיהו, מערת ירמיהו או חצר המטרה, בפנים העיר דרך שער שכם, בית מקלט הצבא הישן, מצודת אנטוניא, הברכה, שער בַּאבְ חֻטַּה של מקום המקדש, החנויות ושער צמר הגפן, בית המשפט ושער השלשלת (באב אַלְסִלְסֶלֶה), שריד הגשר הישן, מושב זקנים, ביהכ״נ תפארת ישראל, ביהכ״נ הקראים, ברכת חזקיה.

(אחר הצהרים) בריכה העליונה, קברי מלכי בית דוד על הר ציון, בית מקלט הארמנים.

גם היום לא ישכח הנוסע לקחת עמו נרות. כמאה וחמשה ועשרים צעדים משער שכם והלאה, על הדרך ההולך להירדן חצובה בהסלע אשר מתחת לחומת העיר מערה גדולה הסגורה בדלת ברזל. מפתח המערה מונח בבית מועצות העיר, ובעד מתת קטן יוכל כל איש להשיגו. מפאת העפר הצבור לפני החומה לא יראה פתח המערה לעיני העובר בדרך, ועליו לעלות על תל העפר, ואז יראה מיד את פתח המערה. המערה הזאת משתרעת מצפון לדרום באֹרך 196 מ., וגבהה כקומת איש. מפרצים שונים מסתעפים בשני צדדיה. הנוסע ילך תמיד לצד קיר המערה, אם הימיני או השמאלי למען יוכל לשוב על עקבו, ועוד יותר טוב יעשה אם יקח עמו חבל דק וארוך, ויקשור את קצהו האחד בפתח המערה, ואת קצהו השני יאחז בידו בלכתו. אחינו יקראו להמערה הזאת **מערת צדקיהו** [35],

---

35 המסורה הזאת נזכרת כבר בהמאה הראשונה להאלף הנוכחי מאת הרב אשתורי הפרחי בספרו כפו"פ (בדפוס ברלין תרי"א, בטעות מערת חזקיה), אך בכ"ז לא תוכל לעמד בפני הבקרת כאשר נבאר: ארך המערה הזאת הוא כמאתים מטר, ולפי זה תשתרע אך תחת חלק ההר בציעתא, ורק אחינו אשר לא הרהיבו עוז בנפשם לבוא עד קצה המערה הגדולה והאיומה הזאת, חשבו כי היא משתרעת עד ערבות יריחו, והיא המערה אשר ברח המלך צדקיהו ובני חילו מפני חיל הכשדים, ואצל ערבות ירחו השיגוהו ע"י צבי אשר רדפו אחריו כדרשת חז"ל. בהכתובים בירמיה (ל"ט ד' נ"ב ז') כתוב מפורש כי המה ברחו דרך שער בין

והערבים יקראו לה מַרַרַתְ אִלְכְּתָנִין (מערת צמר הגפן)׳ אולם לפי החלטת החוקרים היא רק מחצב אבנים גדול׳ אשר ממנו חצבו אבנים לבנין מגדלי העיר ומבצריה׳ וחומת מקום המקדש. במקומות אחדים מכותלי המערה יראו עוד את המקומות אשר בהם העמידו החוצבים את מנורותיהם׳ והחורים אשר בהם תקעו את יסודותיהם להבקיע את האבן. עמודים גדולים וחזקים אשר נעשו על ידי החציבה׳ תומכים את כפת ההר. קרקע המערה איננה שוה, וביחוד בהמקומות אשר בהם נפלו ונגללו פלחי אבנים. באמצע המערה לצד ימין נוטפים מים רעים הנוזלים מבור מים אשר בפנים העיר מעל להמקום הזה. ממול המערה הזאת במרחק צעדים מספר יראה הנוסע מ ע ר ה בסלע ההר, המוקפת חומה עד החצי׳ והיא תקרא בפי המסורה בשם מערת ירמיהו [36]. דרך משעול צר ילך ישר עד לפני חומת המערה׳ ובדפקו על הפתח הקטן יפתח בעל המערה אותו׳ בעד שכר רבע פֿראנק לאיש׳ ואם ירבה לבקש יותר מזה יפנה לו עורף׳ ואז יתרצה לפתוח לו את החצר. ראשונה נבוא לחצר

החומותים אשר על גן המלך׳ וכבר הזכרנו למעלה כי גן המלך היה בדרום העיר בקצה הר העפל וגיא בן הנם.

36 המסורה הזאת נזכרת מתרי הארץ מבני העמים מהמאה החמש עשרה למספרם׳ והנוסע הקראי שמואל ב״ר דוד אשר תר את ארה״ק בשנת הת״א׳ יזכיר גם הוא את המערה הזאת בשם ״חצר המטרה״׳ ולפי דבריו בה גם קבר ירמיהו הנביא וקבר ישעיהו הנביא.

קטן הנטוע עצי פרי ובו מתגוללים פלחי עמודים. מהחצר הזה נעבור דרך חדר אשר תבנית בית מסגד לו למערה אחת, ואח"כ למערה אחרת עגולה אשר ארכה 45 צעדים ורחבה 35 צעדים, וכפתה נשענת באמצעה על עמוד חזק. בדרומית מערבית המערה יראה השוער את קבר השולטן א ב ר ה י ם. בצפונית מערבית נרד במעלות לחצר אחר ובו בור גדול ויפה אשר כפתו נשענת על עמוד חזק, ולפי המסורה הוא הבור אשר בו הורידו את ירמיהו.

מפה ישוב על עקבו ויכנוס דרך שער שכם בפנים העיר וילך לארך עמק הטיראפעאן, הרחוב הזה הומה מאדם, ומשני עבריו עומדים בתי קהוה קטנים, אשר בהם יושבים בני הכפרים הבאים העירה, אחרי גמרם את עסקיהם, ושם ימצאו לכל דורשיהם. אחרי צעדים מספר יתפרד הרחוב לשנים, הראש האחד פונה לימין, והוא הולך עד רחוב היהודים ; והראש השני פונה לשמאל והוא יקרא בערבית אֶלְוַאד (העמק), ובו ילך הלאה עדי בואו להנתיב השני אשר לשמאלו, והנוצרים יקראו לו "נתיב העצבת" (via dolorosa), ועל כל מדרך כף רגל ממנו טפלו הגדות ומסורות שונות. במקצוע הרחוב עומד בית הכנסת אורחים אשר להקטוליקים בני אוסטריא. הבית הזה הוא אחד הבנינים היפים בעירנו, ומלכים ורוזנים התאכסנו בו. — צעדים אחדים אחריו עומד בית הספר אשר להנזירות "אחות ציון". תחת הבנין הגדול הזה נגלו מבואים ושרידי בנינים המובילים למקום המקדש, וכן

בְרכה גדולה אשר חלקה האחד מכוסה באחד החדרים, ובחלקה השני יקוו עוד מים. הברכה הזאת וכן הברכה השניה הנמצאת תחת בית מקלט הצבא, הם שרידי ברכת Struthia (מלחמות היהודים ה׳ י״א ד׳). בפנים החצר נמצא אבן גבוה, אשר ראשה רחב וחלק, ולפי השערת אחדים מהתרים האבן הזאת היא "אבן הטועין" הנזכרת בבבא מציעא (כ״ח ע״ב). ממול בית הספר הזה עומד בית מקלט הצבא (הישן), וצעדים אחדים אחריו יש מבוא צר וחשוך ההולך למקום המקדש. השער הזה נקרא בַּאבּ אַלְעַטְמֶה (שער החשך), או בַּאבּ שַׁרִיף אַלְאַנְבִּיאַ (שער כבוד הנביאים), והוא עומד במקום ש ע ר ט ד י הנזכר במדות (פרק ב׳ ג׳). אצל המבוא הזה יראה עקבות שרידי בנין עתיק מאד, הוא שריד מבצר אנטוניא (מלחמות היהודים א, כ״א) אשר הקיף גם את מקום מקלט הצבא הנזכר. צעדים מספר אחרי השער הזה יש שער שני למקום המקדש הנקרא בַּאבּ חָטַה. הרחוב אשר לשמאל הדרך הולך לרובע באב חטה, ברובע העיר הזה הכולל כל גבעת ב צ ע י ת א הישנה, יושבים מושלמנים מדלת העם במספר מעט, ורובו מלא חורבות ומקומות פנוים. מאחינו יושבים בו אך כעשרים משפחה, מרביתם בחצר אחוזת כולל ווארשא. הלאה מעט עומד "בית תפלת ס״ט אנא" אשר מוצאו מימי נושאי הצלב, והשולטן סלח־אדין שנה אותו לבית מדרש לנזירי המחמדנים, ועל שמו יקראו ילידי הארץ את המקום הזה "סַלַחִיֶה". את

המקום הזה נתן השולטן עַבְּד אַלְמַגִ'יד מיד אחרי מלחמת קרים, מנחה להקסר נפוליון, ומהעת הזאת בא בית התפלה הזה תחת חסות הצרפתים. בחצר בית התפלה הזה גלו בעת האחרונה ברכה ישנה אשר לפי השערת אחדים מהתרים היא ברכת „בית חסדא" או „ברכת הצאן" הנודעת אצל הנוצרים. — מפה ילך הלאה עד שער העיר ויסוב הימינה עד שער מקהמ"ק הנקרא באב אלאסבאט. בהשורות התחתונות של חומת מקהמ"ק אצל השער יראה אבנים גדולות המקוצעות בקציהן, ונכרות כי הן שרידי החומה הישנה. בפאת מערב השער נשען לחומת מקהמ"ק יש ברכה גדולה המוקפת מכל עבריה בבתים וגדרים, ורק דרך החלונות והפתחים נוכל לראותה. ארך הברכה 110 מטר ורחבה 40 מטר, קרקעיתה מכוסה בעפר בגובה 6 מ. ויותר, ואך לפעמים רחוקות יקוו בה מים. הברכה הזאת נקראת בערבית בִּרְכַּתְ אִשְׂרָאִין (ברכת ישראל) ועד העת אשר נגלתה הברכה בחצר בית תפלת ס"ט אנא קראוה רבים מהתרים בשם ברכת הצאן, אך באמת הברכה הזאת היתה רק תעלת מבצר העיר ומקום המקדש, וכל שם מיוחד לא היה לה. מחוץ לחומת העיר בפאת שמאל יש עוד ברכה קטנה הנקראת ברכת „חַמַאם ס"ט מרים", על כי מימיה ילכו לבית המרחץ ס"ט מרים אשר בפנים העיר אצל השער, אך הברכה הזאת חדשה היא ואין לה כל זכר בקורות ימים עברו.

מפה ישוב על עקבו אל הרחוב ההולך לארך

הטיראפעאן וילך הלאה לשמאלו. פה יבנו כעת בית הכנסת אורחים לכנסית הארמנים המאוחדה. הרחוב הראשון אשר לימינו הוא החלק העליון של נתיב העצבת. הבית אשר אחרי הרחוב הוא "בית הכנסת לעדת הגורזים". אחרי צעדים אחדים יבוא לפרשת רחובות, הרחוב אשר לשמאלו מוביל למקום המקדש, והרחוב אשר לימינו הולך לפני השער השני של בית פקודת העיר. כמעט כל בניני החלק התחתון של הרחוב הזה המה מזמן נושאי הצלב הראשונים. אבניהם חלקים ומלוטשים, וקשתות הדלתות והחלונות מפותחים פתוחים מעשי אמן. הבית אשר לפני בית פקודת העיר הוא בית תמחוי לעניי המושלמנים הנקוב בשם טַקִיַת אִלְפַקְרַא. אחרי שני רגעים יבוא לפרשת רחובות, הרחוב אשר לימינו נקרא שוק באב כַּתַּנִין, ולשמאלו רחוב מקורה המוביל לשער מקום המקדש הנקרא בַּאבּ כַּתַּנִין (שער צמר הגפן). בשני צדי הרחוב הזה יש חנויות סתומים באבנים ועפר. בהחנויות האלו היה לפנים שוק צמר הגפן, וע"ש נקרא השער הזה והרחוב ההולך לימין בשם "שער-שוק-צמר הגפן". בנין החנויות האלה יראה בעליל כי מימי קדם מוצאם, וההמון יאמין כי החנויות האלו הם החנויות אשר בהם ישבו הסנהדרין אחרי צאתם מלשכת הגזית (שבת ט"ו א') אך אין כל יסוד וזכר להשערה הזאת. בקצה הימין של הרחוב הזה יש מבוא לבית המרחץ הנקוב חַמַאם אִלְשֶׁפַע (מרחץ הרפואה) והוא נכבד בעיני הישמעאלים, ונשים לא תבאנה בו לרחוץ. אצל

אולם בית המרחץ יש בור מים גדול אשר מימי קדם מוצאו, ומימיו אינם נעימים לחיך שותיהם, והישמעאלים יאמינו כי המים האלו אוצרים בקרבם רפאות תעלה. בשובו מרחוב החנויות הזה ילך בשוק בַּאבּ אִלְכַּתַּנִין אשר למולו, ואחרי צעדים אחדים (מיד אחרי הרחוב אשר לימינו) עומד בית הכנסת החדשה לעדת המערבים, וכו בתים לתלמוד תורה ומעון לעניי ואלמנות העדה הזאת. החצר אשר ממול ביהכ״נ הזה הוא בית הת״ת לעדת וואלין, אשר נוסדה בשנת תרמ״ח בנדבת הגביר וכו׳ כמ״ו פ נ ח ס נ ו מ י נ ס ק י, ומלבד הכסף הרב אשר הוא נותן להחזקת הת״ת מדי חדש בחדשו, קנה עוד את החצר הזה לאחוזה לבית ת״ת להעדה הזאת[37]. מפה ישוב ויכנוס בהרחוב אשר לפני הביהכ״נ, ובהבית הראשון אשר לשמאלו נמצא בית היתומים הנוסד מהרב הגאון מהריל״ד מבריסק.

בית היתומים הזה נוסד בשנת תר״ם, ומטרתו היתה לרחוק את רגלי בית היתומים הנוסד מנדיבי אשכנז. מטרתו זאת לא עלתה בידו, ולעומת זה הביא גם הוא תועלת רבה ליתומים ונערים עזובים, הנמצאים למכביר בעי״ק. מספר היתומים הנמצאים בו הוא כששים ויותר, כי מנהליו לא ישימו קצב למספר הנערים אשר יאספו

---

[37] מלבד בית הת״ת הזה קנה עוד הגביר הנזכר חצר לבית ת״ת לחסידי כולל ווארשא, גאליציה ועוד, העומד בנתיב צר מאחורי רחוב המאידאן, וגם להחזקת בית הת״ת הזה יתן סך מסוים מדי חדש בחדשו.

אל הבית לפי ערך הכנסתו, ולכן לא יוכלו לתת להנערים כלכלה טובה וכל צרכיהם, וע״י זה יעזבו הרבה את הבית לפני כלות זמן למודם. הנערים ילמדו מלאכה אצל אומנים שונים, ובערב ילמדו חומש ושלחן ערוך. הלאה מעט אחרי אשר יסוב הרחוב לפאת מערב יראה את בית פקודת העיר, בו בית פקודת הפחה, בית פקודת השוטרים, בתי פקודת הנכסים ועוד, וכל איש יוכל לכנוס בו. הבית הזה גם הוא מהבנינים הישנים אשר מימי נושאי הצלב מוצאם, ורק זה כחמש עשרה שנה הרחיבוהו ויתקנוהו כדרוש לפי מצבו ותכונתו עתה. מפה ישוב על עקבו עד לפני שער חנויות „צמר הגפן" הנז׳, וילך הלאה לימינו, לשמאל הדרך יראה בנין קטן ולפניו שקת, הוא אחד מהחמשה בנינים אשר נכחם באו מי „ברכת שלמה" העירה. תעלת המים הזאת תוקנה בשנת תרכ״ו, והשר משה מונטפיורי זלל״ה אשר היה אז בירושלם נדב גם הוא לצרך תקונה 300 לי״ש, אך זמן קטן נהנו יושבי עירנו מהמפעל הטוב הזה, כי אחרי עבור זמן מה קלקלו מביאי המים את הצנורות, וגם יושבי בית לחם היו במעל הזה, כי המה חפצו להביא את מי ברכת שלמה אליהם. החצר אשר אחרי הבנין החרב הזה הוא בית המדרש „נחמת ציון" אשר לכולל אונגרן. בצדו האחד ביהמ״ד להפרושים, וממולו להחסידים, ובו גם בית ת״ת לבני העדה הזאת. מפה יעלה במעלות עדי בואו לשוק אלסלסלה, ואז יפנה לשמאלו עדי בואו אל שער מקהמ״ק

„באב אלסלסלה", אשר על שמו נקרא גם השוק. השער הזה הוא השער הראשי של מקום המקדש, ונכחו יבואו כל רבי העיר ונכבדיה ביום חג ומועד. מעת מלחמת קרים נתנה הרשות מאת הדר השולטן יר"ה לכל בני הדתות השונות לבקר את המקום המקודש הזה, אשר עד העת הזאת אך בחרף נפש הצליח בידי אחדים מתרי הארץ לבוא בו, והחפץ לבקרהו עליו לקחת עמו שוטר מבית מועצות הציר אשר הוא חוסה בצלו, או מבית פקודת השוטרים לבלי יפגעו בו הנערים השובבים המשחקים בהמקום הזה, או אחד מפראי הנזירים. אחינו לא ידרכו מהלאה למפתן השער הזה על פי הדין המפורש ברמב"ם הל' בית הבחירה ו' י"ד, והמה יוכלו לראות את הדר המקום הזה ותפארת בניניו מעל ראש הר הזיתים, ומעל כפת בתי הכנסיות, ושאר המקומות הגבוהים. הבית העתיק אשר לשמאל הדרך הוא בית המשפט (מַחְכְּמֶה). הבית הזה נבנה בשנת 1438 לשם בית מסגד. ועד היום יראו בקיר הדרום של האולם מקום חלול כנהוג בבתי המסגד, והמקום הזה מוקף בשבכת ברזל. דרך חלון אשר בהצד הזה יוכל הנוסע לראות את חלק הצפוני של כותל המערבי המוקף בבתי המערבים. בהתא אשר במקצוע הצד הזה ישב שעות אחדות ביום שופט הישמעאלים. באמצע האולם בנוי ברכה קטנה ובאמצעה עמוד אשר נכחו הוזרקו מי ברכת שלמה. מפה ישוב לארך שוק באב אלסלסלה עד הנתיב ההולך לכותל המערבי וילך בו עד הנתיב האחרון אשר לפני כותל המערבי.

הנוסע אשר לא ירט הדרך לנגדו יוכל לבקר עוד הפעם את כותל המערבי, ובשובו ילך בהנתיב הזה לפאת דרום עד כלותו, ואז יראה לשמאלו משעול צר, העובר באדמה נטושה אשר עלתה כולה קמשונים, עד מקצוע הדרומי של כותל המערבי, ובסופו עומד עץ תאנה גדול. אבני השורות התחתונות של הכותל גדולות במאד, ובהשורה העליונה יראו עקבות קשת עתיק הוא שריד הגשר אשר חבר את הר המריה עם הר ציון (מ"א י') השריד הזה נקרא בפי התרים בשם קשת ראבינזאהן, על כי הוא היה הראשון אשר גלה את השריד העתיק הזה. מפה ישוב על עקבו עד שוק באב אלסלסלה וילך הלאה עד הרחוב אשר לשמאלו ההולך להמידאן (אשר בו עבר גם ביום הראשון), ובהשוק הראשון אשר לימינו יכנוס, ובאמצעו יש פרישת שבילים, הנוסע יכנוס בהשביל אשר לשמאלו וילך בו עדי בואו למבוא קטן סתום, והבית השני בהמבוא הזה הוא בית מושב זקנים.

הבית הזה נוסד בשנת תרל"ט מאת ה' שמואל ברוך סנדרס מאוסטרליה. ראשיתו היה מצער מאד, ואיש מיושבי עירנו וגם המיסד בעצמו לא האמין כי יבוא יום אשר המוסדה הזאת תהיה אחת המוסדות הגדולות אשר בהן עי"ק תתפאר, אך מעט מעט הצליח בחריצת המיסד והשתדלותו להגדיל ולהאדיר את הבית הזה והכנסתו, ובסוף שנת תרמ"ט הצליח בידו לקנות את הבית הגדול הזה אשר מחירו עלה לסך 24000 פראנק לאחוזת עולם

לבית מושב זקנים, בנדבת והשתדלות הגביר המרומם וכו' כמה"ו ארי' ליב פרידלאנד בסט' פטרבורג. ועתה כאשר נודע לו כי הבית הזה עומד דחוק וצפוף ואיננו מסוגל ונוח למושב זקנים, קנה כברת ארץ גדולה בת 10,000 אמה מחוץ לעיר על דרך יפו. ויש את נפשו לבנות עליה בית גדול ורחב ידים, אשר יהיה ערוך בתכנית טוב ויפה כראוי. ומיד אחרי הבנותו יעתק מושב הזקנים למקומו החדש. והבית הזה ימכר, ומחירו יהיה קדש להחזקת המוסדה הזאת.

ששה ושלשים זקנים יכולכלו בהבית הזה בכל צרכיהם, ובבקר ולפנות ערב ילמדו יחד שיעור משנה וגמרא. הנהגת המוסדה מסורה בידי ועד של שלשה אנשים, אשר בראשו עומד המיסד. בשובו יסוב לימינו ויעבור דרך מבוא המקורה על פני כולו ובצאתו ילך לשמאלו, ואחרי צעדים מספר יעמוד לפני בהכ"נ תפארת ישראל אשר לעדת חסידי ואהלין.

ביהכ"נ הזה נקרא על שם הרה"צ ר' ישראל מרוזין זצ"ל. ועוד בשנת תרכ"ב החלו לבנותו, אך כאשר הגיע המלאכה עד הטפחות לא עצרו מנהלי העדה הזאת כח לכלות את בנינו, ויעמוד ביהכ"נ הזה שנים מספר מכלי כפה עד שנת תרל"ב, אשר אז הואל בן הרה"צ הנז' אשר ישב על כסאו אחריו בסאדוגורא, לשלוח איש עתי אשר מלא את ידו לגמור את מלאכת בית מקדש המעט הזה על חשבונו. ומנהלי העדה הואילו לשכללו ולפארו מבפנים,

עד כי הוא אחד מבתי הכנסיות היפים בעירנו. שתי מכפלות להבנין הזה, המכפלה התחתונה מושכרת לבתי מעון; ובהכ"נ הוא בהמכפלה העליונה, דרך חלונותיה אשר בפאת מזרח יראו היטב חלק ממקום המקדש, אך מהמעקה הסובבת את כפת ביהכ"נ יראה את כל חלקת הר המריה, ואת הבנינים הנהדרים הבנוים עליו. החצרות אשר ממול ביהכ"נ הם אחוזת עדת הקראים ועל שמם נקרא הרחוב הזה חָרַט אִלְ-קָרָאִים (רחוב הקראים).

עדת הקראים פה קטנה במאד. מספר נפשותיה הוא רק חמשה ועשרים, והמה נאחזו בעי"ק בהמקום הזה עוד מימות ע נ ן, וכולם יגורו בהחצרות האלו אשר הם הקדש הקהלה. פקיד העדה הוא החכם וכו' משה הלוי, והוא מקבל בסבר פנים יפות את כל הבאים לבקרו. ביהכ"נ קטנה להם בתחתית החצר הזה, ובמעלות רבות ירדו אליה, כל דבר עתיק אין בו, זולת תנ"ך כת"י עם מסורה ופירוש הנכתב על קלף בכתב מרובע, והמסורה עם הפירוש כתובים בשני עברי הדף בציורים יפים, ע"י הסופר מרדכי בן ר' יצחק דלבורנעס, בשנת פ"ב לאלף הששי, והוא הקדש הקהלה. לפי קבלתם התפלל ע נ ן בבית הכנסת הזה. החפץ לראות את בית הכנסת יבוא דרך אחד משני השערים אשר להחצר, וישאל על מעון הפקיד הנז', אשר הוא בעצמו או אחד מבניו ילכו להראותו לכל מבקש בחפץ לב. מפה ישוב על עקבו עד מהלאה להמבוא המקורה ויסוב לשמאלו, ובכלות הרחוב ילך עוד הפעם לשמאלו. החצר

אשר ממול הרחוב הוא ביהכ״נ הגדולה אשר לעדת המערבים ובה גם ישיבה. החצר שאחריו הוא אחוזת עדת האשכנזים, ובה יגורו עניי כל הכוללים חנם משך שלש שנים חליפות מנדבת הר״ד רייז מיאנאווא. בהחצר אשר אחרי „בית דוד“ מושב ועד כל הכוללים אשר לעדת האשכנזים.

בית הועד הזה מתנהג על פי ממוני הכוללים השונים של העדה הזאת, והוא יפקח על כל צרכי העדה כולה ועניניה, ובימים האחרונים הואילו ראשי הועד להאציל חלק מהכסף הנכנס לידם לתמיכה קימת, לאמר: לבנות בתים מחוץ לעיר, אשר בהם ישבו עניי העדה הזאת, והחפץ להתחקות על מצב העדה והנהגתה יוכל לסור לבית הועד, ומנהליו נכונים להראות את פעולות הועד וחשבונותיו לכל דורש. מפה ילך הלאה לארך הרחוב היורד במעלות אחדות לרחוב היהודים, ומפה ילך לימינו עד סוף רחוב היהודים ויעבור לפני שוק אלחודרא עד הרחוב ההולך לפני הבאזאר.

פה מסתעפים לימינו שלשה שוקים אשר בסופם יתאחדו. השוקים האלו לא שִׁנו את טעמם ותכונתם זה מאות בשנים, ובמצבם הנוכחי מתוארים הם בספרי הנוסעים מבני עמנו מהמאה השלשית להאלף הנוכחי, ובהם יראה ההולך את מצב המרכולת והאומנות בארץ הקדם. השוק הראשון הוא שוק הצורפים, ובו יושבים גם גודלי גדילים ופתילי צעצועים, ורוב יושביו המה יהודים. הרחוב הזה

איננו קצר מאד אך משני עבריו בנוים אצטבאות רחבים, אשר עליהם יציג החנוני את סחורתו, והאומן את שלחן עבודתו, והוא איננו הולך על פני כל ארך שני השוקים האחרים, ובאמצעיתו יתאחד עם השוק השני. השוק השני נקרא בערבית שוק אלעטרין (שוק מוכרי סמים ותמרוקים), השוק הזה צר מאד, ובעלי החנויות יצרו עוד את צעדי ההולכים בהעמידם את חלק מסחורתם החוצה, עד כי לא יוכלו לילך שלשה אנשים יחד בהרחוב הזה, חנויותיו קטנות מאד ונראות כארונות עץ הקבועים בקיר. השוק השלשי נקרא שוק אל לַחַאם (שוק הבשר), הוא רחב מעט מהשוק הקודם, וגם חנויותיו גדולות מחנויות השוק הקודם. בראשיתו יושבים מוכרי הבשר ואחריהם צורפי נחשת, ובסופו תופרי נעלים אדומים כאשר ינעלו בני הכפרים. שני השוקים האלו נסגרו מאז ומקדם בדלתות עץ מיד אחרי שקיעת החמה, אך זה שנים אחדות נרקבו ונשברו הדלתות ובזה בא קץ להמנהג הקדום הזה. הנוסע ילך בהשוק הראשון הוא שוק הצורפים עד קצהו ויבא להשוק השני, הוא שוק הסמים והתמרוקים, וממקום עמדתו יוכל להעיף מבט עינו על פני הרחוב הזה לימינו ולשמאלו, ואחרי כן יעבור בו ברחבו ויכנוס דרך שוק קטן המכתֵר את שלשת השוקים האלו להשוק השלשי, הוא שוק הבשר, וילך לימינו עד כלות השוק. לשמאלו יש רחוב רחב הכלה לפני שער הנתיב של בית תפלת הקבר. בהרחוב הזה בנו הרוסים בנין גדול להכנסת אורחים ובית תפלה, באמצעו מבוא להחלקה

אשר ילידי הארץ יקראו לה מוריסטאן (בית המשוגעים) והלועזים בשם Johanniter Orden בהמקום הזה עמד בימי ממשלת הנוצרים בית חולים גדול והכנסת אורחים, אשר אורחים וחולים לאלפים מצאו מנוח בו, ואצלם בית תפלה ובתי מקלט אחדים, אך כאשר לכד השולטן סלח אדין את העיר תקע את משכנו בהמקום הזה, ואחרי כן הקדיש את הכנסותיו קדש לבית תפלת עמר אשר על מקום המקדש. המקום הזה היה חרב ושמם ותלי עפר הוצברו בו, ובשנת תרכ"ט כאשר בקר יורש עצר ממשלת פרוסיא פרידריך ווילהעלם בלכתו למסעו ירושלימה את הדר שלטון תוגרמא יר"ה נתן השולטן את המקום הזה מנחה לממשלת פרוסיא, ויורש העצר בבואו ירושלימה החזיק בו, ומיד החלו לפנותו ולבנות בו בית תפלה לכנסית העונגלים, ובשנה האחרונה פתחו בקצהו הדרומי דרך לרחוב הבזאר. — מפה לא ילך הלאה עד סוף הרחוב כי הנוצרים יושבי הקרנות אשר בהרחוב יכו בלי כל חק ומשפט את כל איש יהודי אשר יהין לעבור דרך הנתיב אשר, לפני בית תפלת הקבר או לגשת בקרבתו, רק ישוב על עקבו ויסוב מעט הימינה עדי בואו להרחוב המתאחד עם שוק אלעטרין וילך הלאה לפאת צפון. אחרי צעדים אחדים יראה לשמאלו מבוא הגבוה מעט מעל פני הרחוב, בקצהו בנוי כנסיה גדולה להקופטים ולהאביסינים הנשענת בקצה המערבי לבית תפלת הקבר. מפה ילך הלאה לארך הרחוב המקורה מאמצעיתו עד

סופו ורק בשנים האחרונות פתחו בתקרתו חלונות אחדים להאיר מעט את חשכתו. הרחוב הזה ישתרע הלאה עדי התאחדו לפני שער שכם עם רחוב עמק הטיראפעאן. בכלות התקרה יפנה לשמאלו ופה יחל רובע הנוצרים, הבית הראשון בהרחוב הזה הוא הכנסת אורחים להעונגלים מבני אשכנז הנקוב בשם Johanniter Hospitz והוא בנוי על פני תקרת הרחוב הקודם, ולכן לא יוכלו לפתוח בתקרתו די חלונות, בו יוכלו כל ילדי הארץ הזאת לגור כחמשה עשר יום. באמצע הרחוב הזה יש שער לבית המסגד העומד אצל בית תפלת הקבר. הרחוב הזה ילך עוד הלאה לרובע הפרנציסקנים, ובסופו בית המקלט של האגודה הזאת המשתרע ברוחב עד חומת העיר. בו בתי ספר לנערים ונערות, ובית ספרים גדול, בתי מקלט לנזירים, בית דפוס גדול ועוד. אך הנוסע לא ילך הלאה לארך הרחוב רק יכנוס בהרחוב אשר לשמאלו הוא רחוב הַפַּטְרַאק הנקרא על שם ראש הכנסיה (Patriarch) היונית הנקרא בערבית בטראק, הגר בקרבתו. אחרי צעדים אחדים יראה לימינו רחוב, בהרחוב הזה בית מקלט לנזירים ונזירות, ובו בית ספרים גדול לכנסית היונים, מושב ראש הכנסיה, ובתי ספר לנערים ונערות, אך הנוסע יעבור על פניה וילך הלאה. בהרחוב הזה גדל המסחר בנרות דונג ושאר צרכי הכנסיה. אחרי צעדים מספר יבא לפרשת נתיבות, הנתיב אשר לימינו עובר לפני בית המלון הנקרא בשם חַאן אַלְקוּפּטִ, והנתיב אשר

לשמאלו הולך לפני בית תפלת הקבר, וכאשר הזכרנו יזהר כל איש יהודי לנפשו לבוא דרך השער אשר לפני בית התפלה, מבלי לוית אחד השוטרים. מפה ילך הלאה עדי בואו להרחוב המוביל לשער יפו.

מאחורי טור החנויות הימיני של הרחוב יש ברכה גדולה. הברכה הזאת נקראת בפי ילידי הארץ „בִּרְכַּת חמאם אלבטראק" (ברכת מרחץ — רחוב — הבטראק) על כי היא תשפוך את מימיה לבית המרחץ אשר בעבר השמאלי של הרחוב. ואחדים מהתרים קראו לה „ברכת חזקיה", אך אין כל יסוד נכון להשערה הזאת. והסופר יוסף בן מתתיהו יקרא אותה בשם ברכת אמגדלון[38] (מ"ה ה', י"א, ד'). ארך הברכה הזאת 73 מטר ורחבה 44 מטר וקרקעיתה נמוכה מרחוב הבטראק שלש מטר. והיא מוקפת בארבעת רוחותיה בחנויות ובתים. מלפנים היתה ארוכה עוד יותר ונמשכה עד האן אלקופט הנזכר, כי מתחת להמלון הזה מצאו קיר הברכה הזאת, אך בימים האחרונים נמלא החלק הזה מהברכה עפר ואבנים ויבנו עליה את מלון הקופטים. הברכה מקבלת את מימיה דרך

---

38 אחדים ממתרגמי ספרי יוסף הכהן חשבו מלת Amygdalon למלה יונית ויתרגמוה ברכת „השקדים", אך להשם הזה אין כל טעם ויסוד, ולכן יותר מתקבל אל הלב דעת המתרגמים אשר יחשבו את השם הזה למלה עברית משרש „מגדל" ויתרגמיה „ברכת המגדל" ע"ש אחד המגדלים אשר עמד בלי ספק בקרבת המקום הזה כי לפי המספור מהסופר הנז' שפכו היל טטוס בהמקום הזה את הסוללה השלישית.

תעלה מברכת „ממילא" או הברכה העליונה, אשר מחוץ לעיר, כאשר נזכיר. בימי הקיץ רק לעתים רחוקות ימצא בה מים, והחפץ להתבונן עליה עליו לבוא באחד מבתי הקהוה אשר ברחוב הבטראק, או בבית הבנק של אחינו הגביר וכו' כמה"ו יעקב וואלירו, אשר דרך חלונותיהם יוכל לראותה.

(אחרי הצהרים). מבית מלונו ילך הנוסע בהנתיב ההולך לפני גן אנטימאס עד בית הקברות אשר להמחמדים, ובאמצע שדה הקברות חצובה בסלע ברכה גדולה, אשר ילידי הארץ יקראו לה בִּרְכַּת מַמִילַא על שם בית תפלה לנוצרים בשם ס"ט ממילא אשר עמד בהמקום הזה. ארך הברכה ממזרח למערב 89, ורחבה מצפון לדרום 50, ועומקה 6 מטר. בצד דרומית מערבית הברכה בנוים מעלות אחדות לרדת אליה, ובצדה המזרחי חצובה תעלה אשר דרכה ילכו מימיה לברכת חזקיה אשר בפנים העיר. מי הברכה הזאת יקוו מהמקומות אשר סביבותיה, ובשנה גשומה תמלא הברכה מים על כל גדותיה, אך כאשר יחדל הגשם ומימה ילכו להברכה הנז', תלך הלוך וחסור עד כי תיבש כליל. הברכה הזאת היא לפי דעת התרים הברכה העליונה הנזכרת בישעיהו ז' ג', אך בכל זאת לא נוכל עוד להחליט הדבר על נכון. מול הברכה הזאת בנויה שכונת אחינו המערבים. השכונה הזאת נבנתה לפני כל השכונות האחרות אשר מחוץ לעיר ובה בית הכנסת ובתים אחדים להכולל. משם ילך הלאה ויעבור דרך שער שדה הקברות,

וילך הלאה לפאת דרום עדי בואו אצל שער יפו, ופה יפנה הימינה לדרך חברון, ואחרי צעדים מכפר יעלה בהנתיב ההולך לשמאלו על פני

הר ציון.

ההר הזה גבוה משלשת ההרים האחרים אשר העיר עומדת עליהם, גבהו מעל פני הים התיכון 2381 רגל, ומעל עמק רפאים (אצל מקצוע מערבית דרומית העיר) 104 רגל. בימי הבית הראשון והשני התפשטה העיר על פני כולו, וכעת חלקו היותר גדול הוא מחוץ לעיר, ובקעה קטנה עוברת בו ממזרח למערב, אשר רחבה 200 צעדים וארכה 500 צעדים. אדמתו אדמת גיר ובחלקו המערבי נטועים עצי זיתים תאנים ועוד, וחלק גדול ממנו יחרש ויזרע, והחלק הנשאר שומם ונעזב, וחוח ודרדר יעלה עליו. ההר הזה תלול בשלשת רוחותיו, ולכן היה תמיד למעוז ומחסה ליושביו. כאשר באו בני ישראל לארץ לא יכלו לגרש את היבוסי, אשר התבצר בו עד ימי המלך דוד, אשר לכד את המצודה ויבצר אותה ויבן בה ארמון לשבתו, ומאז נקרא ההר הזה בשם „עיר דוד". שלמה בנו הרחיב והגדיל את בניניו ויבן עליו ארמון גדול ונשא, וגם גשר בנה עליו, אשר חבר אותו עם הר המוריה אשר ממולו. בההר הזה חצב לו המלך דוד קבר, ואחריו כל המלכים אשר ישבו על כסאו. הקברים ההם היו מפוארים בכל פאר ובהם אצרו המלכים אוצרות זהב וכסף למכביר,

והמלך יוחנן הורקנוס והורדוס, באו אל קברי המלכים ההם ויוציאו כסף וזהב להוצאת מלחמותיהם. הנוצרים הקדישו והעריצו מאד את ההר הזה, כי מסורות רבות מעיקרי אמונתם נמסרו להם בהמקום הזה, ועוד בהמאה השלש׳ית למה״נ, בנתה העלענע אם קונסטנטין בהמקום הזה בתי תפלה שונים, אך כאשר באה העיר בידי המושלמים נחרבו ונהרסו. מושלי הנוצרים והמחמדים לא הניחו להיהודים לבוא אל מערת קברי המלכים, ורק בשנת ד״א תשס״ב זכו אחדים מבני הקראים לכנוס להמערה הזאת (כפי עדות המצבה הנעתקת בספר ״אבני זכרון״ № 135). הנוסע ר״ב מטודילא אשר היה בשנת תתקל״ג מביא כי בימיו נפל קיר אחד מבית התפלה להנוצרים אשר עמד עליו, וראש הכנסיה פקד לקחת אבנים מאבני היסודות של הכנסיה, וימצאו שנים מהפועלים, לרגלי עבודתם, מערה ההולכת מתחת ההר. בשנת צ״ג להאלף הנוכחי התאחזו הפרציסקנים בהמקום הזה, והמה בנו את בית התפלה העומדת עד היום על המקום הזה, אשר נשתנה אח״כ לבית מסגד. בשנת רל״ט (בערך) גורשו הפרנציסקנים מהמקום הזה, ואחד מהיהודים קנה מהמושלמים את קברי מלכי בית דוד, והדבר הזה הכעיס מאד את לב הנוצרים, עד כי לא הניחו לכל איש יהודי לעבור דרך אטליא לאה״ק. ואחרי זמן מה נתבטלה הקניה, ומהעת הזאת לא יוכלו לא היהודים ולא הנוצרים לבוא ולהתפלל במערת הקברים הזאת.

מפה יעלה במעלה ההר לארך חומת העיר. לימין

מקצוע דרמ"ע של חומת העיר יראה בית קברות להנוצרים הארמנים, ומפה יסוב לשמאלו וילך לפאת מזרח, עדי בואו לשער ציון, ואז יסוב הימינה וילך ישר עד המשעול הראשון אשר לימינו הכלה לפני חצר בית התפלה העומד על

קברי מלכי בית דוד.

להמקום הזה יקראו הישמעאלים נֶבִּי דַהוּד, והם מעריצים ומקדישים מאד את המקום הזה, ולא יתנו להיהודים ולהנוצרים לבוא בו רק אל האולם העליון אשר מעל בית התפלה, וגם בעד הכניסה להאולם עליהם לשלם כחצי פראנק לאיש (הכל לפי ערך מספר הבאים). השוער יוליך את הבאים לאולם גדול הנשען על שני עמודים, ולו שלשה חלונות הפתוחים להחצר, תקרתו נשענת על קשתות חדים אשר תכונת מלאכתם יעיד כי בימי הבינים נבנו. בהאולם הזה יתפללו אחינו את תפלות נעים זמירות ישראל, ומלב נכאב ונענה יקראו "עתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד". כל האורחים הבאים יכתבו את שמותיהם על קירות האולם לזכרון. בפאת מזרח האולם יש חלון קטן הפתוח לאחד החדרים, ודרך החלון יראו ציון קבר המכוסה ביריעת משי מרוקמת בשלל צבעים, אך למטה מהאולם הזה לא יניחו לשום איש לבוא, ומכל תרי ומבקרי הארץ לא עלה בידי איש לבוא אל תוכה או להשיג תכונתה ותארה בדיוק, וגם הנסיכים והרוזנים אשר בקרו — על פי מאמר מלך מיוחד — את בתי המסגד העומדים על מערת המכפלה, לא יכלו לבקר את האולמים

והחדרים הפנימים העומדים על קברי המלכים.

והנה לשמחת לבבנו ולבב כל אחינו הכמהים לדעת שמץ מתכונת המערה הזאת, עלה בידינו להשיג ציור נאמן מהאולמים והחדרים העומדים על גבי המערה, ומהתאים אשר בתוך המערה פנימה הכל באר הטב, אשר כתבו שני צַיָרים מאחנו אשר נקראו בהתחלת המאה הזאת לציר ולצבוע את החדרים, והננו נותנים לפני הקוראים תוכן הכתב, אשר לדעתנו אין בו כל גוזמא והפלגה.

בשנים עשר מעלות נרד לאולם מרובע ורחב ידים אשר תקרתו נשענת על ארבעה עמודים מרובעים, קירותיו משוחים בצבע תכלת ובהקיר המערבי קרועים שתי חלונות, בתקרתו תלויות מנורות שמן פשוטות ועל רצפתו פרושות מחצלאות; הוא אולם בית המסגד אשר להמושלמים. בפאת מזרח האולם הזה דלת ברזל, ומעל להפתח מצוירים צעצועים יפים במראה ירקרק וזהב. דרך הדלת הזאת נבוא לאולם מרובע הקטן מהראשון, ולעומתו עולה עליו בגבהו, רצפתו טוחה בטיח וחלון אחד קטן בו. באמצע הכפה תלויה מנורת כסף גדולה, ובו לא יכנסו גם הישמעאלים. בשמאלו נמצא דלת ברזל ומעליה מקלעת חוטי ברזל הסגורה בשלשלת. מעל להמשקוף קבוע כתובת בעלת צבעים שונים. דרך הפתח הזה נבוא לאולם שלשי הדומה בגדלו וגבהו להקודם, האולם הזה מרוצף באבני שיש גדולים וכל חלון אין בו, ובאמצעו מתוח מסך על פני כל ארך וגובה האולם, ובאמצע המסך מחובר יריעת משי

שחורה ועליה מרוקמים בחוטי זהב פסוקים אחרים מהקוראן. מהמסך ולפנים עומד ציון הקבר, אשר ארבע קרנות לו, ואצלו חור עגול גדול היורד למערת הקברים, ומסביב לו עומדים שנים עשר נרות דונג. באמצע החור יורדת שלשלת ברזל אשר בה תלויה מנורת כסף גדולה במאד. בשני צדי האולם יש דלתות, הדלת אשר לשמאל מצופה נחשת ומסוגרת, והדלת אשר לימין מצופה ברזל עב ועליה מקלעת חוטי ברזל, והיא איננה מסוגרת על מסגר.

מיד אחרי הדלת הזאת יורדות שתים עשרה מעלות אבני שיש, ארוכות ורחבות, לתחתית המערה. בקצה כל אחת מהמעלות קבוע רצועה של מתכת מברקת, ובהכותל אשר אצל המעלות חרות תמונת שני מרובעים המונחים איש על אחיו באלכסון ומתחתיה תבנית כותרת מוזהבת. המערה גדולה במאד עד כי כמעט לא נראו קירותיה.

כשלשים צעדים מהמעלות עומדים ארבעה תאים קטנים החצובים בסלע, והם מתקצרים והולכים למעלה כתבנית פיראמיד. גובה כל אחד מהם כשלש קומות ודלתותיהם ברזל וסגורות, ומעליהן חצובה כותרת מוזהבת.

כעשרה צעדים מהמעלות יש לפאת ימין וכן מפאת שמאל מבוא, מול המבוא אשר לפאת ימין פתח אשר לו דלת ברזל ומשני עבריה עמודים אשר גולותיהם מוזהבות. מעל להפתח כתר מוזהב, ושרביט מוזהב עובר בו ומעליה כתובת. נכחו נביא לחדר מרובע הפנוי, ובו (בפאת ימין) דלת ברזל לחדר שני הגדול פי שנים מהקודם. אצל הפתח

בפנים עומדים שני עמודי אבן ובראשם כותרות והם מוזהבים. על פני כל רוחב החדר (מאחורי העמודים) עומד כן של מתכת אשר עינו נוטה לשחור ועליו מונח ארון שיש לבן המחושק בשני חישוקי מתכות מבהקת ועליהם בולטים תמונות בעלי שמנה קצות כאשר הזכרנו. בצדו האחד כותרת בולטת ומשני עבריו ברוחב ידות מתכת אדומה לשאת את הארון. המבוא אשר בפאת שמאל וחדריו דומים להקודם, ורק בזה יבדל כי בהכתרות אשר מעל להפתח לא תעבור תבנית שרביט. ובהחדר הפנימי עומד כן ועליו ארון יותר גדול.

כמאתים צעדים מהמעלות כותל, ובו שער גדול פתוח אשר משני צדדיו עמודים מפותחים ומעל השער באמצעו כותרת, ומהשער הזה בארך עשרים צעדים יש עוד בנין ההולך לארך ולרוחב כתבנית הדלי״ת, ובו שש דלתות ברזל ובין כל פתח ופתח רוח כשלש מטר, ואצל כל פתח שני עמודים מפותחים. הפתחים האלו נפתחים ובכל חדר אולם, כתבנית האולם אשר הזכרנו, ומאחורי חדר גדול פשוט כמדת החדר הנז׳, וממול הפתח עומד כן ועליו ארון אבן שיש במראה כהה, ועל הארון כותרת קטנה מהראשונה ואיננה מוזהבת, וגם הוא מחושק בחשוקי מתכת לבנה ועליהם בולטת תמונה כהתמונה הנז׳.

מפה תשתרע המערה הלאה לארך ולרוחב ההר וקצותיה לא יראו.

מקום הר ציון, תכונתו וגבולותיו אשר אינם מצוינים בכה״ק בהספרות התלמודית ואף לא בספרי יוסף בן מתתיהו,

הביא במבוכה רבה את כל חוקרי ותרי הארץ. מהמאה הזאת ומההחולפת, מהם אבו להגבילו במקום הר עצה רעה, אשר למולו בפאת דרום ומהם אבו לאחדו עם הר המריה ומהם כללו בשמו את העיר ירושלם כולה. אך זה כעשרה שנים החליטו מרבית חוקרי הארץ החדשים להעתיק את ההר הזה ממקומו ולהושיבו על הזרוע הדרומי של הר המריה הוא "העופל", ובהמקום הזה היה גם עיר דוד, ארמון המלך שלמה וקברי המלכים לבית דוד ושרידי הארמנות האלו מכוסים לפי דבריהם תחת ערמות עפר זרוע ההר הזה. ממציאי ההמצאה הזאת שמחו במאד עליה כי על ידה עלה בידם לבאר פסוקים אחדים בכה"ק אשר עד היום היו קשי ההבנה ומנגדים איש לאחיו. שמחתם זאת עורה את עינם מלראות כי הזרוע הצר והקצר הזה של הר המריה צר מהכיל את כל ארמנות המלכים, נשיהם, פקידיהם ועבדיהם וארמנות הקברים אשר בלי כל ספק היו במקום מיוחד.

הרעיון הראשי אשר הוליד את ההשערה החדשה הזאת הוא הכתוב בדברי הימים ב׳ (ל"ב ל׳): "והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גחון העליון ויישרם למטה מערבה לעיר דוד" ואחרי אשר אין כל ספק כי על תעלת השלוח הנודעת גםעד היום (ראה צד 137 ירמזון דברי הספר, ינגד הכתוב הזה להמציאות כי תוצאת המים הוא למזרח עיר דוד או הר ציון המקובל. אולם ישוב הכתוב הזה מצאנו בהתרגום הארמי לדברי הימים המתרגם מלת מערבה במלת "משרי" אשר הוראתה בעברית "ערבה" וכונת הכתוב על עמק הטיראפעאן אשר אליו ישר את המים בנזכר. והכתובים הנשארים יוכלו גם הם למצוא פתרונם מבלי דחות המסורה הקדומה השוררת יותר מאלף וחמש מאות שנה, וגם לפי הידיעות אשר הבאנו נמצאים בהמערה תאים וארונות אשר יתנו אותותם כי מימי מלוכת היהודים מוצאם.

מירושלם לחברון.

בתי יהודה טורא, קבר רחל, בית לחם, ברכת שלמה, עין ארוב, חלחול, אהל אברהם.

מירושלם לחברון מהלך חמש שעות. הדרך סלולה ומרכבות תלכנה רצוא ושוב, ורק תחנה אחת בדרך אצל עין אֲרוּבּ, וטוב יעשו הנוסעים לקחת עגלה להליכה וחזרה, כי בחברון כבד למצוא בכל עת עגלה ההולכת ירושלימה, וכן יִתנו עם העגלון כי יעמוד עמהם אצל קבורת רחל ויוליכם לבית לחם, לברכת שלמה ולחלחול, ומחיר מרכבה בעלת חמשה מקומות הליכה וחזרה, מעשרים עד חמשה ועשרים פּראנק.

הנוסע יסע מפה אם מיד אחרי שקיעת החמה, ואז יתבונן על כל המקומות הנזכרים בשובו מחברון, או יסע עם עלות השחר וילין הלילה בחברון, אך לא ישכח להודיע לאחד השמשים אשר בידו מפתח קבר רחל לחכות עליו עד בואו.

מיד כאשר תבוא המרכבה על הדרך העולה חברונה תעבור על פני ברכת שולטן הנזכרת ותלך הלאה לפאת מערב. לשמאלו יראה בנין גדול העומד במורד ההר (ציון) הוא בית ספר לנערים ערבים אשר להמסיון הבריטי. לפני בנות בית הספר עמד בהמקום הזה בנין עתיק חרב אשר ילידי הארץ קראו לו בִּיר אֶלִיָהוּד, ועל פי השערת אחדים מתרי הארץ היה הבנין הזה שריד קטן מארמון המלך דוד, ועד

היום עומד יסוד העבר השני של הבית הזה על סלע גדול רבוע ומקוצע ישר, המושך עליו את עין הרואה. בעת בנין הבית וישור אדמת החצר מצאו אבנים גדולות המקוצעות בקציהן וגם סלע ההר היה מקוצע ישר מעשי אמן, ותכונתן הראה בעליל כי הנה היו אבני היסוד של חומת העיר היותר קדומה, וכמאה וששים צעדים לדרומית מערבית בית הספר מצאו ששה ושלשים מעלות החצובות בסלע ויורדות במורד ההר, גובה כל אחת מהנה 30 סנטימטר, ופשטות וגסות מלאכתן תעיד כי הנה עתיקות במאד. אחרי עברו על פני הגשר הבנוי על פני העמק יראה לימינו חלקה גדולה המוקפת חומה ובה שני שערים. לא רחוק מהחומה עומדים עשרים בתים בשורה אחת הבנוים בטוב טעם. החלקה הזאת נקנתה בשנת תרט"ו מאת השר משה מונטיפיורי זללה"ה מעזבון המנוח יהודה טורא, ובשנת תר"ך כלתה מלאכת הבתים, ויקראו בשם "בתי משכנות שאננים" (וההמון יקרא להם "בתי משה מונטיפיורי"). בעת הזאת לא היה עוד כל בית מחוץ לחומת העיר, וכל שערי העיר סוגרו מיד עם שקיעת החמה, ואיש מיושביה לא הרהיב בנפשו עוז ללכת הרחק מקיר העיר וחוצה, ולכן האנשים אשר ההינו להאחז בהבתים האלו יקרו ונכבדו בעיני השר, ולא הוציאם מבתיהם גם אחרי עבור מספר שנים כנהוג, וכאשר היה במחשבתו תחלה, והם יושבים בבתיהם עד היום הזה, ומהם כבר הורישום לבניהם אחריהם. בשנת תרכ"ו בנה עוד

ששה בתים מאחורי השורה הראשונה, וגם יושביהם אשר התאחזו בהם בשנת תרל״ה אחרי אשר כבר רחב הישוב מחוץ לעיר, קנו להם זכות אזרח בהבתים האלו. במקצוע החלקה עומד רחים של רוח אשר נבנה מאת השר מיד אחרי בנין הבתים הראשונים. אך אחרי עבור זמן קצר נתקלקלו אחדים ממכשיריו, ומיסדו וכן מחזיקו לא אבו להוציא כסף על תקונם, ומהעת הזאת עומד הבית חרב ושמם וקול רחים לא ישמע בהמקום הזה. בהחלקה הזאת יבנו בקרוב שתי שכונות אשר בכל אחת מהנה יהיו שמונים בתים, האחת לעדת האשכנזים והאחת להספרדים בעזרת הלואת כסף מועד „מזכרת משה“ בלונדון, ויושביהם ישלמו מחירם מעט מעט, והמה יקראו בשם ״ימין משה״.

הלאה מעט לשמאל הדרך עומד בית החולים לחולי העינים English ophtalmic hospital. הבית הזה נוסד בשנת תרמ״ו מאת אחת האגודות בלונדון, בו שבעה עשר מטות ורופא הבית ישיב שלש פעמים בשבוע לכל החולים מהעיר והכפרים אשר סביבותיה בלי הבדל דת חנם, והמוסדה הזאת ראויה לתהלה, כי מלבד תועלתה הגדולה היא האחת אשר הבריטנים יסדו בארץ הזאת מבלי כל מטרה דתית. הלאה יראה לימינו (רחוק מעט מהדרך) שכונה אשר בתיה בנוים בטוב טעם, היא מושבת האשכנזים ״בני ההכל״, בה יגורו כמעט כל בני העדה הזאת, ולהם בתי ספר למתחילים ולבינונים. כל חבל הארץ הזאת נקרא בערבית בַּקְעָה. העמקים אשר בשני צדי הדרך עוטפים בר, אך

לא יארכו הימים והמקומות האלו יהפכו לשכונות וערים נושבות, וכבר נקנתה חלקת אדמה גדולה (כחצי שעה מהעיר) אשר עליה יבנו מאתים בתים בשם "נוה שלום", ועוד מקומות רבים נקנו מסוחרים למכרם אח"כ בחלקים קטנים לבנות עליהם בתים. אחרי עבור רבע שעה יראה לשמאל הדרך בנין חזק הבנוי בתבנית מבצר, הנקרא מר־אליאס (מר אליהו), ובו יגורו אחדים מכומרי הכנסיה היונית, ולפי הגדתם אשר אין לה כל יסוד, התגורר בהמקום הזה אליהו הנביא. אצל הדרך בנוי ברכה קטנה ובה ישפכו כומרי בית המקלט מים לשתיה להעוברים ושבים. הלאה (כעשרה רגעים) על ראש הגבעה הנקראת טנטור, עומד בית חולים הנוסד בשנת 1865 מאגודת מלטא (Maltäser Orden) לבני הכפרים, ואחרי עבור חצי שעה נבוא לפני הבנין העומד על קבר רחל אמנו.

הנוסע ירד מהעגלה ויכנוס באולם פתוח וממנו דרך דלת ברזל קטנה לחדר מרובע אשר רק אור כהה יגיה בו. באמצע החדר סמוך לקיר המערב עומדת המצבה, גבהה יותר מקומת איש ולמעלה היא הולכת ומתקצרת, רחבה כמטר וחצי ועביה כחצי מטר, והיא טוחה בטיח ומסוידת בסיד, ולא נוכל לדעת מספר אבניה וגדלן.

רגשות נעלים וזכרוני קדש ימלאו את לב כל יהודי בעמדו בפעם הראשונה לפני מצבת אמנו רחל, סמל דמות הרחמים, אשר לא מנעה עיניה מבכי ומאנה להנחם על בניה כי יצאו, עד אשר שמעה קול ממרום כי בניה ישובו

לגבולם, ובעיני רוחו יחזה את כל העוברות על עמו מיום רדתם מצרימה עד היום הזה, וכגולי יהודה לפנים, אשר מצאו נחם על קבר האם הרחמניה הזאת, כן ימצא גם הוא נחם לנפשו העגומה על תלאות בת עמו.

הקבר הזה הוא אחד מהקברים אשר תורה"ק בעצמה העידה על מקומם ותכונתם, ואין כל ספק באמתתם [40].

זכרונות. — תורה"ק מספרת כי יעקב הציב מצבה על קבורת רחל. חז"ל וגם הסופר המצוין יוסף בן מתתיהו לא הזכירו מאימה ממהות המצבה ותכונתה. הנוסע ר"ב מטודילא הוא הראשון אשר יספר לנו כי המצבה מחוברת מאחת עשרה אבנים (וכן יספר גם נוסע אלמוני אשר היה זמן מה אחריו ואולי עוד לפניו), ועליה בנויה כפה הנשענת על ארבעה עמודים. בהמאה

---

40 תשובות על הסתירה מהכתוב "עם קבורת רחל בגבול בנימן" (שמואל א י' י"ב) נמצאים כבר במד"ר (בראשית פ' פ"ב) באופנים שונים, ובמאמרנו קברי ארץ הצבי בה"ירושלים" ש"א הארכנו לדבר אדות זה.

הרביעית להאלף הנוכחי בנה מחמוד פשה על הקבר בנין קטן, אשר כנראה היא הבנין העומד עד היום. בשנת תקצ״ב כאשר עלה השר משה מונטופיורי בפעם השניה לארה״ק וירא כי הבית עזוב ורעוע, הזק את בדקיו ויעשה דלת ברזל לבלי יוכל כל איש זר לבוא בפנים החדר, ויבן את האולם אשר לפניו, וכעת הבית סגור תמיד, מלבד בערבי ראשי חדשים והלילה אשר לפניהם, כל ימי חדש אלול וביום י״א חשון, אשר לפי המסורה הוא יום פטירתה [41], ובכל הימים האלו ינהרו המונים המונים אנשים ונשים מיושבי עירנו ללמוד ולהתפלל בהמקום הזה.

בית לחם.

העיר הזאת עומדת על שני צלעי הרים והבקעה המפרדת ביניהם. גבהה מעל פני הים התכון 772 מטר, והיא מסובבת בעמקים העוטפים בר וכרמי חמד, כאשר יעיד עליה השם בית לחם וגם שמה העתיק אפרת. מספר יושביה הוא 6297 נפש ובהם קטוליקים 3680, יונים 1810, ארמנים 760, פרוטסטנטים 27, מושלמנים 20. מרבית יושביה הם עובדי אדמה, והנשארים עוסקים בחרושת והכנת כלים, תכשיטים וצעצועים מקליפת המרגליות, ואבני ים המלח, אשר עליהם מפותחים תבנית מקומות הקדושים, והמה נמכרים בכמות רבה בה ובירושלם להאורחים והתרים המבקרים את ארה״ק, והרבה מיושביה יוליכו את חפציהם לערי אירופא הגדולות. העיר הזאת הומיה מאדם, ואותות חיים ותנועה נראו על פניה, כי בה שוק גדול לתבואות האדמה וגם

---

41 ראה על אדות זה במאמרנו הנ״ז.

הבדוים אשר אצל הירדן יביאו את תבואותיהם אליה, וכל האורחים מהנוצרים הבאים לבקר את א״ה״ק לא ימנעו מלבקר גם אותה, בהיותה עיר מולדת מחוקק דתם. בה בתי תפלה ובתי מקלט לנזירים ונזירות ובתי ספר לנערים ונערות לכל בני הכנסיות. שלשה בתי תפלה בנוים בפאת דרום העיר ומתאחדים יחד בתבנית מבצר חזק, וגם הרבה מבתי היחידים בנוים בנוה. אחינו לא התאחזו בה מהתחלת האלף הנוכחי ועד היום לא ישבו בה יהודים, רק אומנים ורוכלים אחדים ישבו בה במשך ימי המעשה, לרגלי עבודתם ומרכולתם, ובימי שבת ומועד ישובו לבתיהם ירושלימה. בשובו מתור את העיר הזאת יראה, כשבעים מ. מהדרך, משעול צר המוביל אל הבור אשר לפי מסורת הנוצרים הוא הבור אשר ממנו שאבו שלשת הגבורים אשר הבקיעו אל מחנה הפלשתים, ויביאו מים לדוד אשר היה במצודה (ש״ב כ״ג ט״ו). שלשה בורות הצובים בסלע נמצאים פה, והדרומי הוא היותר גדול והיותר נפלא מכולם.

מפה תשוב המרכבה על דרך חברון, ואצל קבר רחל יראה לימינו כפר גדול העומד על ההר, הנקרא בערבית בֵּית גַ׳אלַה ועומד במקום העיר גִלֹה (ש״ב ט״ו י״ב). מספר יושביו 3000 נפש וכולם נוצרים, ובו בית תפלה גדול, בתי ספר לנערים ונערות ובית ספר לכהני הדת הקטולית, אבל כל דבר עתיק אין בו. אחרי עבור שעה תעבור המרכבה לפני מבצר חרב הנקרא בערבית קַלַעַת אֶלְבֻּרַאק (מבצר הברכות) ע״ש שלשת הברכות הסמיכים לו.

המבצר הזה נבנה זה כמאתים שנה להגן על יושבי בית לחם והכפרים אשר סביבותיה מפני הבדוים, ועד לפני שנים אחדות ישבו בו אנשי חיל, אך מעת אשר סללו המסלה הנהו נעזב וחרב.

כמאה ושמונים צעדים למערב המבצר נמצא באחת השדות מבוא צר היורד להמעין הנקרא בערבית עֵין סָלִי [42] בששה ועשרים מעלות נרד להמעין, ראשונה נבוא לחדר מקורה, וממנו (בפאת ימין) לתא קטן אשר בקצהו מבצבצים המים, ומתאחדים אח"כ באגן מלא מים זכים ויפים, והמים יורדים דרך תעלה לבור החצוב אצל הברכה הראשונה. בהעמק אשר במזרח המבצר חציבות שלש ברכות, אשר אינן עומדות בקו ישר, השניה רחוקה מהראשונה 49מ. והשלישית מהשני 48 מ. וכל אחת נמוכה מחברתה בערך ששה מטר. ארך הברכה העליונה 116 מ. ורחבה למעלה 69, 70 ולמטה 71, 80 ועמקה אצל קצה התחתון 7, 60. חלק ממנה חצוב בסלע והנשאר בנוי באבנים. בדרומית מערבית הברכה יש מדרגה לרדת לתחתיתה. ארך הברכה

---

42 תרי הארץ מבני העמים קראו להמעין הזה אשר הנהו טמון וחתום בעומק האדמה בשם: "מעין חתום" (שה"ש ד' י"ב) ומהתרגום הצרפתי של מלת חתום (scellé) הניסף לשם עין. העתק שמו אצל ילידי הארץ בשם עין סֶלִי. אך כל היודע ומבין את מליצת השיר הזה במקורו יודה כי לא היתה כל תמונה טבעית נגד עיני המשורר ברעיוני זה, ורק מרוחו המציא את התיאר הזה לתאר בו את תום דרכי רעיתו וצניעותה. אך גם שמו האמתי עין עיטם כאשר נזכיר יורה בהילוף אהח"ע על דבר אטום וסתום.

האמצעית 129 מ. ורחבה למעלה 48,80 ולמטה 76, ועמקה 12 מ. והיא חצובה כמעט כולה בסלע, ובשתי קצותיה מדרגות לרדת אל תוכה, ודרך תעלה אשר בפאת צפמ"ז הברכה יבואו אליה מי המעין.

הברכה התחתונה היא היפה בכולן, ארכה 177 מ. ורחבה למעלה 45 מ. ולמטה 63 מ. ועמקה יגיע לחמשה עשר מטר, חציה חצובה בסלע וחציה בנוי באבנים, וגם בה מדרגות בשתי קצותיה, ובקצה הדרומי מקום לכניסת מי גשמים. כותלה המזרחי בנוי מאבני גזית גדולות בתבנית מדרגות, ובו יש תא קטן אשר נכחו הלכו המים לירושלם. הברכות האלו נקראות בפי המסורה בשם "ברכות שלמה" נישען עה"כ בקהלת (ב' ו'). אך אף אם לא נקדים זמן בנינם לימי שלמה לא נוכל לאחרם מימי הבית השני, כי יוסף בן מתתיהו מזכיר את המעין ואת התעלה אשר נכחה באו מימיהם לירושלם. מלבד המעין הנזכר יש במקום הזה עוד שני מעינות, האחד יוצא מתחת להמבצר והוא נקרא בערבית „עין ־קַלְעַה, והוא (וכל המקום אשר מסביבו) גבוה 8, 96 רגל מעל שער יפו (המקום היותר גבוה בכל העיר), ומאתים רגל מעל מפתן שער באב אלסלסלה של מקוה"ק. השני יוצא בדרום הברכה התחתונה, והוא נקרא עד היום בפי ילידי הארץ עין „עיטַן. שלשת המעינות האלו יתאחדו יחד ויבואו להברכה התחתונה אשר ממנה הלכו המים לירושלם. במקום הזה עמדה העיר העתיקה "עטם" אשר נבנתה מאת בני שמעון

(דברי הימים א׳, ד׳ ל״א), והמלך רחבעם הרחיב אותה ויבצרה (דברי הימים ב׳, י״א ו׳), וגם בימי חכמי המשנה היה בהמקום הזה כפר הנקרא גם כן עטם ואחד משלשת המעינות האלו הוא "עין עטם" הנזכר בזבחים נ״ד ב׳.

כל העמק הזה רטוב ורענן ובימי האביב ירהיב עין הרואה, אולם אחרי כלותו יעברו לפני עיני הנוסע הרים ערומים אשר לא עֻבדו ולא נזרעו בעצלות ידי בעליהם. אחרי עבור חצי שעה יבוא לעמק ארוב. ואצל המעין הנקרא עין ארוב תעמודנה העגלות. בעמק הזה עמדה לפי הנראה העיר א ר ֻ ב ו ת אשר בה ישב בן חסד אחד משנים עשר נציבי המלך שלמה (מלכים א׳ ד׳ י׳). אחרי חצי שעה יבוא למעין הנקרא עין דֶרוֹי הבנוי באבני גזית גדולים, ולפאת מערב יש גבעה קטנה אשר בה נמצאים קברים, ובראש הגבעה יש חורבות אשר ילידי הארץ יקראו להם בורג׳ סור והם שרידי העיר העתיקה ב י ת צ ו ר (יהושע ט״ו, נ״ח), הנודעת במלחמת המכבים (חשמונאים א, ו׳, ל״ב). כעשרה רגעים מפה יראה כפר הנקרא ח ל ח ו ל (יהושע ט״ו, נ״ח) הדרך להכפר סלולה והמרכבה תוכל ללכת עד הכפר, ובבית המסגד העתיק אשר בו יראו ציון ק ב ר נ ת ן ה נ ב י א ו ג ד ה ח ז ה [43], והערבים יקראו לו נֶבִּי יוּנַאס

---

43 המסורה הזאת נזכרת כבר ב״שימת הקברים משנת תתק״ע הנדפס בספר אוצר טוב להחכם וכו׳ ד״ר ברלינר (תרל״ט), ובזמננו כבר היה על הקבר בית מסגד, וגם כל רושמי הקברים אחריו הזכירו את המסורה הזאת, והנוסע הקראי

(נביא יונה). אך המושלמנים יושבי הכפר הם קנאים ואדוקים ולא יניחו לאיש זר אשר איננו מקורב עמהם לבוא אל תוך המסגד. — כחמש עשרה רגעים מפה תעבור העגלה על פני בנין חרב הנקרא בערבית רַמַת אִלְכַלִיל (רמת אברהם), אשר רק עברו הדרומי והמערבי קימים עוד. ארך העבר האחד 80 צעדים והעבר השני 55 צעדים, ובכל אחד מהם משנים עד שלשה נדבכי אבן, והם סדורים איש אל אחיו מבלי כל חמר וטיט. במקצוע צפונית מערבית החורבה יש באר מים עמוק. המסורה אשר לאחינו תקרא את הבנין החרב הזה בשם א ה ל א ב ר ה ם[44], ולפי דבריה היה פה אלוני ממרא, וכן נקרא באמת העמק הזה בשם „עמק האלונים", ומלאכת הבנין תעיד כי עתיק ימים הוא במאד. כחמשה רגעים מפה תעבור המרכבה בין כרמי חמד הנטועים משני עברי הדרך, ואחרי עשרה רגעים יראה לימינו מעין, אשר לא יכזבו מימיו בחורף ובקיץ

משנת ת"א המזכיר גם הוא את המסורה הזאת יוסיף לאמר כי הישמעאלים לא הניחו לבוא אל הקבר בעד כל הון. ומסורת הערבים כי פה קבור הנביא יונה אין לה כל יסוד כי המסורה אשר לאחינו ת"אה את קבר הנביא הזה בכפר מגה אצל צפת, וגם הערבים בעצמם יראו את קברו בעוד מקומות שונים.

44 המסורה הזאת נזכרת כבר במכתב הר"ש ב"ר שמשון הנז' ז"ל: „ומשם באנו לאלוני ממרא וראינו שם מעין של אברהם אשר היה שם אהלו והעץ אשר האכיל תחתיו את המלאכים והוא כנגדו וקרוב משם מעין של שרה אמנו והוא קרוב להברון".

הנקרא עין שַׂרַה, ואחרי עשרה רגעים תעמוד העגלה לפני

ח ב ר ו ן .(כַּלִיל).

מערת המכפלה, הברכות, קבר אבנר בן נר, שכונת היהודים, קבר ישי, ביה״ק, קבר עתניאל, האלון בבית מקלט הרוסים.

בית מלון „אשל אברהם" (Hôtel Hebron) להרא״ל קאמיניץ עומד על דרך ירושלם רחוק כעשרה רגעים מהעיר.

בית אכסניא סענדער עפשטיין בפנים העיר.

הכנסת אורחים, מעל בהכ״נ אשר לעדת האשכנזים. (ממלא מקום צירי הממשלות אין בה).

רבני עדת הספרדים הם : הרב המופלא ח״ר אליהו סלימאן מני הי״ו.

הרב המופלא ח״ר רחמים יוסף פראנקו הי״ו.

רב עדת האשכנזים : הרה״ג שמעון מנשה חייקין הי״ו.

רופא העדה הוא אחינו ד״ר יָרְמֶנְס.

ז כ ר ו נ ו ת.— העיר הזאת היא אחת הערים הנושנות בארץ ישראל, והיא נבנתה שבע שנים לפני העיר צוען (Tanis) בירת מצרים התחתונה. לפנים נקראה ק ר י ת א ר ב ע על שם בונה הראשון א ר ב ע אבי הענקים, ואולי גם על שם תבונתה הנחלקת לארבע רובעים כאשר היא גם עד היום. כאשר באו בני ישראל בארץ לכדוה בסערת מלחמה. יהושע נתנה לנחלה לכלב בן יפונה, והיא היתה גם עיר הלוים ועיר מקלט. בעלות דוד על כסא המלוכה בחר אותה לשבתו, ותהי קרית מלוכה שבע שנים, אך אחרי אשר העתק את שבתו לירושלם נשארה העיר בודדה, עד ימי נכדו רחבעם אשר בצר אותה

ויחזק את חומתה. עולי בבל לבדוה עוד הפעם ויאחזו בהּ, אך לא ארכו הימים והעיר נפלה שנית בידי האדומים, ויהודה המכבי הוריש אותם וילכדה. הרומאים הרסו אותה עד היסוד ויהרגו את יושביה לפי חרב. כאשר לכדו המושלמים את הארץ בנו את העיר הזאת וירחיבו את גבולה, ויקראו לה כ ל י ל (האהוב) על שם אברהם אה״ב ה׳ הקבור בהּ, וכנראה התאחזו בה אז גם מספר מאחינו, אך לא נשאר לנו מאומה מזכרונותיהם. נושאי הצלב עלו גם על העיר הזאת וילכדוה ויבנו בה בתי תפלה וישנו את שמה לשם **Praesidium ad sanctum Abraham.** הנוסע בנימן מטודילא איננו מזכיר כי מצא בה יהודים, אך אחרי אשר לכד סלה אדין את הארץ הרבו היהודים להאחז בהּ, ומהעת הזאת לא נשבת ישוב אחינו ממנה. בשנת תתק״א מצא בה הרב ר׳ שמואל בר׳ שמשון ובני לויתו, יהודים אחדים והם הוליכום בחצות הלילה למערת המכפלה. כאשר בא הרמב״ן בשנת ז״ך לאלף הנוכחי לירושלם הלך ביום השלישי לביאתו חברונה להציב לו שם קברו, והדבר הזה יראה לנו כי בעת ההיא היה בה למצער עדה קטנה מאחינו, ועל דברת הרי״ץ חילו (בהעתקת כרמולי) אשר היה בסוף המאה הראשונה להאלף הזה בארה״ק היה בחברון קהלה גדולה, והרבה מהם עסקו בצביעת צמר הגפן ואריגתו ומהם עסקו במעשה הזכוכית. בשנת ר״ן היה בה כעשרים משפחות מאחינו מחציתם היו מאנוסי ספרד, אך מהעת הזאת הלך הישוב הליך וחסור, עד כי בשנת רס״ב לא מצא בה הנוסע האלמוני רק כעשר משפחות, והישוב היה מתמוטט, לולא התעורר הרב ר׳ מלכיאל אשכנזי בשנת ש׳ לכונן ולחזק את ישוב אחינו בהּ, ויקנה חצר גדול מאת הקראים אשר ישבו בה אז לאחוזה. בהחצר הזה נתישבו כל היהודים. ומהעת הזאת נתחזק ישוב אחינו בעיר הזאת. בשנת שע״ט היתה מגפה גדולה בחברון ובסביבותיה ורבים מיושביה נמלטו על נפ״ש לעזה, וביניהם גם הרב בעל חסד לאברהם, אך מיד כאשר נעצרה המגפה שבו אליה. בשנת ת׳ היו בה כשלשים משפחה מאחינו, אשר תורתם היתה אומנתם. יושביה היו מצוינים בהכנסת אורחים ומלבד אשר היה להם בית מיוחד להכנסת אורחים, לקח כל אחד מהם אורח לביתו, וגם עשו סעודה לכ ב ו ד ו אשר קראוה בשם „סעודת אברהם אבינו״. בשנת תקע״ה באו ציר׳ עדת הקראים מקושטא לקבול לפני הממשלה על עדת הרבנים ולקחת

מהם את החצר ואת הבהכ"נ אשר להם, בטענם כי אחוזתם היא, אך דבריהם לא עשו פרי, כי בידי הרבנים נמצאו ראיות כי בכסף מלא קנוהו מאת ראשי עדת הקראים. בשנת תקצ"ד (כ"ד תמוז) לכד אברהים פשה את העיר הזאת בסערת מלחמה וירשה לבני חילו לשלול שלל ולבוז בז ולעשות ביושביה ככל העולה על רוחם. כל המתמדנים ברחו מהעיר, רק היהודים נשארו בה בהאמינם בהבטחת אברהים פשה לראשי עדת ירושלם כי יקח את היהודים האומללים תחת חסותו, אך הם שתו מצצו את כוס התרעלה, מהם נהרגו ומהם נפצעו וכולם נשארו בערום והוסר כל. ואברהים פשה כאשר נתבע להשיב את נזק השדודים השיב כי את אשר לקחו אנשי חילו לא יוכל להשיב. בשנת תר"א כאשר שבה ארץ ישראל לממשלת תוגרמא שב השיך עבד אל רחמאן אשר גורש מאת אברהים פחה לתת חתיתו עוד הפעם על הבל הארץ הזאת. והוא המיט כפעם בפעם בטענות בדויות וערמות שונות מסים כבדים על העדה הדלה הזאת עד כי נאלצו לתת לו מהכסף המעט אשר בא לתמיכתם מחו"ל, סכום קצוב מדי שנה בשנה. בשנת תר"ו פרצה מלחמה בינו ובין אחיו ובאחרונה עלה על חברון וילכדה, ולנקום את נקמתו שלל ובזז את כל חיל היהודים, וגם הרבה מהם נפצעו ביום המר והנמהר הזה, אך אחרי עבור זמן מה צלחה בידי ממשלת השולטן יר"ה לתת רסן בפיו, ומעת הזאת יושביה שלוים ושקטים, ואין פרץ וצוחה ברחובותיה.

העיר הזאת עומדת בעמק צר המשתרע מצפון לדרום, והיא נחלקת לארבעה רובעים הנפרדים איש מאחיו. האדמה אשר סביבותיה דשנה ופוריה במאד, ביחוד ישגה בה עץ הגפן וענביה נודעים לשבח בכל הערים מסביב, אך גם עץ התאנה, השקד, האגוז, האספרגל והרמון יעלו בה כפורחת. אחדים מהחוקרים אבו להחליט כי הנחל אשר העיר עומדת בו הוא „נחל אשכול" אך התרים האחרונים הראו בראיות נכוחות כי יותר נכון לקבוע

מקומו אצל המקום הנקרא תְּלֵילַּת אלענב (תלי הענבים) הסמוך לבאר שבע. יושביה יעסקו מלבד בהמלאכות הנהוגות, גם בעשית נאדות מעורות עזים, ובהכנת כלי זכוכית פשוטים, והרבה מהם יסחרו את האכרים אשר בסביבותיהם, ולפעמים יסעו את סחורתם להבדוים יושבי אהלים אשר בעבר הירדן. היהודים יקחו גם הם חלק בסחר העיר, והם יעסקו גם בהכנת היין ועשית דבש ענבים.

מספר יושביה הוא 15225 ובהם:

ספרדים	700
אשכנזים	500
מושלמנים	14000
נוצרים	25

הספרדים יושבים כמעט כולם בחצר אחד גדול אשר בו נתיבות ומשעולים אחדים והוא נקרא חַרַט אַל יהוד ולו שני שערים, והאשכנזים יושבים בבתים נפרדים בהרחובות הסמוכים לו.

מבית מלונו ילך הנוסע ישר דרך השוק המקורה אשר בו ימכר גלומי בגדים, ובכלותו ילך הלאה עדי בואו שנית לשוק מקורה, ואחריו דרך שוק התבואה (באזאר), ובכלותו יפנה השמאלה ואחרי צעדים אחדים יעמדו רגליו לפני שער בית התפלה העומד על מערת המכפלה.

הישמעאלים מכבדים ומקדישים מאד את המקום הזה, וכמקום המקדש בירושלם נקרא גם הוא בשם חַרַם

המקודש), ולא יניחו להאינם מאמינים לבוא רק עד המעלה החמשית ועליה יעמדו אחינו לשפוך שיח, ואצלה יש חור אשר על דברת המסורה[45] יורדת עד עומק המערה, ובה ישליכו פסת ניר אשר עליהם כתובים תפלות ובקשות.

מערת המכפלה

מכל רבי ושועי אירופא אשר בקרו את ארה"ק לא עלה לבוא אל בית המסגד פנימה, רק בידי ששה נסיכים ורוזנים אשר הביאו אתם מאמר מלך מיוחד מאת הדר השולטן יר"ה, ושנים מהם הם בני הפרינץ אף ועלס אשר בקרו את ארה"ק בשנת תרמ"ב. פחת ירושלם הלך ימים אחדים לפניהם בלוית אנשי צבא חברונה להשקיט סערת ההמון. שתי פעמים בקרו הנסיכים את בית המסגד ובכל פעם התמהמהו בו כשלש שעות, ועמהם נלוו גם

45) המנהג הזה והמסירה הזאת נזכרים כבר בשנת רמ"ח במכתב הרע"ב.

אחינו יוסף איפנדי קריגער, מזכיר ומליץ הפחה בעת הזאת, והקאפיטאן Condor, והאחרון התחקה על כל תכונת הבנין העתיק והנפלא הזה, תאיו ומבואיו, וימדדם היטב באופן אשר לא הצליח עוד בידי איש לפניו, ואת תוצאות התחקותו זאת הננו נותנים פה לפני קהל אחינו הכמהים לדעת דבר מה ממערת קברי אבותינו ואמותינו.

שדה מערת המכפלה מוקפת חומה גדולה אשר ארכה 197 רגל ורחבה 111 רגל, ובארבע קצותיה עמודים אשר רחבם בכל רוח 9 רגל. מלבד ארבעת העמודים האלו נמצאים עוד לאורך החומה ארבעה ועשרים חצאי עמודים אשר גבהם 25 רגל. אבני החומה גדולות ומקוצעות בקציהן (ארך הגדולה שבהן 24 רגל וגבהה 3 רגל), ועובי הכותל בין העמודים 8 ½ רגל. — תכונת הבנין הזה, תארו וטעמו דומה לחלק העתיק של מקום המקדש בירושלם, ובלי כל ספק נוכל להחליט כי בזמן אחד נבנו.

חצר החרם גבוה 15 רגל מעל הרחוב ושני שערים לו, ונכחם יעלו במעלות דרך מבוא אשר בפאת מזרח לחצר החרם.

בית המסגד עומד בדרום החצר ובשלשת רוחותיו הוא סמוך לכותלי החומה החצונה. ארך הבית (מבפנים) 70 רגל ורחבו 93 רגל והוא נחלק לחדר ראשי ולשני אתיקים. כפתו מכוסה בעופרת, ונשענת על שלשה עמודים הצבועים לבן, והכותרת אשר ממעל להם צהוב. כותלי בית המסגד מחופים מבפנים בגובה 6 רגל באבני שיש, ומעליהם כתובות ערביות

רבות, אשר זמן כתיבתם איננו קדום מהמאה השתים עשרה, וחלק העליון של הכותל טוח בטיח לבן, ובו קבועים לוחות אשר בהם מפותחים שמות קדושי דת האיסלאם בצבע שחור. במקומות אחדים מהכותלים יראו עוד שרידי מאזאיק וםטורי ציצים, מאבנים וקליפת המרגליות.

בבית המסגד שלשה מבואים להמערה, האחד סתום באבנים המחוברות בברזל ומכוסה במחצלאות, ועליו בנוי כפה קטנה הנשענת על ארבעה עמודים נמוכים, והוא יורד להמערה המערבית או הפנימית אשר בה קברי האבות. המבוא השני יורד להמערה המזרחית והוא סתום באבני הרצפה ומכוסה במחצלאות. השלשי סתום באבן אשר בה חור גדול ונכחו יוכלו לראות היטב (באמצעות נר דולק) את תכונת חדר המערה. ארך כל אחת מרוחותיו 12 רגל, וגבהו 15 רגל וקירותיו מחופים באבנים מלוטשות, ובפאת מזרחית דרומית יש פתח המוביל להמערה המערבית, ותבניתו דומה לתבנית הפתחים אשר בכל מערות הקברים העתיקות. רצפתו מכוסה כולה בפיסות ניר, המכלכלים תפלות ובקשות אשר ישליכו אל תוכו המושלמים דרך החור. בהחרם נמצאים ששה צ י ו נ י ם והישמעאלים מאמינים כי הציונים עומדים מכוונים מעל הקברים אשר בפנים המערה. ציוני אברהם ושרה עומדים בתאים בעלי שמונה קצוות, בהאולם אצל פתח המסגד. ציוני יצחק ורבקה הם בפנים המסגד, ושל יעקב ולאה בחדר מיוחד קרוב לקצה הצפוני של החרם.

ציון אברהם עומד בתא בעל שמונה קצוות, קירותיו

מחופים באבני שיש אשר בהם חרותים פסוקי הקוראן באותיות זהב. ארך הציון 8 רחבו 4 וגבהו 8 רגל, והוא מכוסה ביריעות משי לבנים וירוקים, אשר בהם מרוקמים פסוקי הקוראן בחוטי זהב, וכשני צדיו עומדים שני דגלים ירוקים אשר גם בהם מרוקמים פסוקים בחוטי זהב. הציון מוקף בשבכת ברזל המצופה כסף. מעל הציון תלויה מנורת כסף גדולה המהודרה בכנפי ונוצות בנות יענה, וסביבו עומדים שולחנות קטנים אשר עליהם מונחים ספרי הקוראן.

ציון שרה אמנו דומה בכל לציון אברהם, רק היריעות הפרושות עליו אדומות, וכמו כן מראה היריעות של ארבעת הציונים הנשארים.

ציוני יצחק ורבקה וכן ציוני יעקב ולאה עומדים בתאים קטנים, אשר גבהם 12 רגל, ודרך חלונות יוכלו לראות את הציונים, ומעל הפתחים והחלונות קבועים לוחות כסף אשר עליהם חרות כתובות בשפת ערבית.

המושלמים מקדישים ומעריצים את קברי יצחק ורבקה אשתו משאר קברי האבות, לכן לא יכנסו לעולם בהתאים הבנוים סביב הציונים, בהאמינם כי יקנא לכבודו, והאנשים אשר יהינו לבוא אל תוכו ימותו או יוכו בעורון.

בקצה החצר יראו המושלמים בחדר מיוחד ציון אחר אשר לפי הגדתם קבור תחתיו בהמערה יוסף הצדיק.

מערת המכפלה היא תחת הבנין הזה, והיא מרוצפת באבנים גדולות ומלוטשות אשר ארכן ורחבן מישש עד שבע אמות, וגם הישמעאלים לא ירדו אליה, ורק דרך

הארובות אשר ברצפת בית המסגד יורידו אליה מנורות דולקות.

זכרונות. — באמיתת הקברים האלה אין כל ספק, כי לפי עדות תורה"ק (בראשית מ"ט, ל"א) נקברו האבות והאמהות במערת המכפלה אשר בקצה העיר חברון; ואין כל ספק כי למצער בימי הבית השני בנו מלכי ישראל בנין מפואר על מערת הקברים הזאת. הסופר יוסף בן מתתיהו יספר כי הבנין אשר מעל לקברי האבות בנוי כולו מאבני שיש יפים במאד. בהמאה הששית לספה"נ בנו הנוצרים על מקום המערה כנסיה, אך ימי קיומה לא ארכו כי מיד כאשר לכדו המושלמים את הארץ הרסו את הכנסיה וישנוה לבית מסגד. נושאי הצלב הראשונים שנו את בית המסגד לכנסיה נוצרית. הנוסע בנימן מטודילא יספר כי בימיו היו ששה ציונים על ששת הקברים, ולפי שמועתו נמצאים הקברים בההדר השלשי של המערה, והקברים הם סתומים ;על כל אחד חקוק שמו, ובהמערות עומדים הביות מלאות עצמות מתים אשר הובאו שם מאת שאריהם. כאשר באה ארץ ישראל בידי סלח אדין הוקם עוד הפעם בית מסגד והישמעאלים הוקירוהו ויכבדוהו, וידרו נדרים ונדבות רבית לשם המקום המקודש הזה, עד כי חלק גדול מהכנסת הכפרים אשר סביבות העיר הזאת היה קדש להמסגד הזה, ומהכנסת ההקדשות האלו הלקו בכל יום לחם ותבשיל לכל עניי העיר, לזכר מדת הכנסת אורחים של אברהם אבינו, ומהעת הזאת נשאר המקום הזה תחת ממשלת האיסלאם, ומלבד הנסיכים ובני לויתם הנזכרים, לא זכה איש לכנוס בו.

מפה ילך לשמאלו דרך רחוב המקורה בראשיתו ובכלותו יפנה לימינו, ואחרי צעדים אחדים יראה ברכה גדולה הנקראת "בְּרְכַּת שולטן" וסמוך לה ברכה שניה. ארך הברכה הראשונה הוא 26, רחבה 17 ועמקה 6, 70 מטר. השניה מרובעת, וארך כל אחת מרוחותיה 40 מטר.

הברכות האלו בנויות מאבנים גדולות ומסותתות, ונושאות עליהם חותם הזקנה, ועפ"י המסורה הברכה השניה היא הברכה אשר אצלה תלה דוד את האנשים אשר הרגו את איש בשת (שמואל ב', ד' י"ב). בשובו על עקבו יכנוס בהרחוב הראשון המקורה, הסמוך להבאזאר ויפנה לימינו, ואחרי צעדים אחדים יראה שער שני למערת המכפלה אשר בו לא יניחו הישמעאלים לכנוס, והיהודים יקראו לו "שער יעקב", ואצלו בור גדול הנשען על ארבעה עמודים ובמדרגות ירדו אליו, וההמון יקרא לו "טבילת שרה אמנו". למולו משעול המוביל לקבר אבנר בן נר[46], הקבר הוא בחצר אחד המושלמים והוא לוקח מכל איש 1 גרוש דמי כניסה. בשש עשרה מעלות נרד למערת הקבר, אשר עליה בנוי חדר קטן בכפה עגולה. ציון הקבר מכוסה בירִיעת צמר גפן מרוקמת, והערבים יקראו לו "נֶבִּי יוסף אִלנַגַ'ר".

מפה ילך ישר הלאה עד בואו להשער הראשון של חצר היהודים. כאשר הזכרנו ישבו היהודים מאז ומקדם בהחצר הזה, ועד שנת תר"ך (בערך) היה לו רק השער הקטן הזה המצופה

---

46 הקבר הזה וכן קבר ישי הנזכר הלאה נזכרים כבר מרושמי הקברים של האלף החולף ואחריהם הביאום כל הנוסעים ומציני הקברים, אולם מסורת קבר עתניאל בן קנז מאוחרה היא ועל בִּרכי המאה החולפת נולדה, והיא נזכרת אך במכתב הנוסע הקראי משנת תקמ"ה. גם המאה הנוכחית ברא לנו מסורה חדשה אשר תראה בין יתר הקברים אשר בבית הקברות את קבר הרב בעל מתנת כהונה, ובאמת נקבר הרב הנז' בעיר מולדתו שעברשין כאשר כבר העיר הרר"י רייפמאן בהערותיו בספר גנזי ישראל.

ברזל, ותמיד אחרי שקיעת החמה וכן בשבתות ומועדים סוגר על מסגר. בדלת השער יש חור עגול, והחור הזה לא בידי הזמן נעשה, רק בידי האומן בעת עשית הדלת, לזכר הנס שנעשה במקום הזה לפני מאות בשנים על דברת ההגדה הידועה, כי פעם אחת בקש שר העיר מאת ראשי העדה לתת לו כפר נפשם כיס מלא דינרי זהב אשר לא היה בשום אופן ביכלתם לאסוף, ואחרי אשר ענו בצום נפשם והתפללו על קברי האבות, מצא שמש העדה ביום המוגבל להבאת הכסף, כיס מלא דינרי זהב ב ה ח ו ר אשר היה בדלת השער.

בחצר הזה נמצא בהכ"נ הגדולה לעדת האשכנזים הנבנה זה מקרוב, ובה ישיבת „מגן אבות" (אשר בה ילמדו כשנים עשר עולי ימים בגפ"ת, ומקבלים תמיכה קטנה מאת מנהלי הבית. מעל הבהכ"נ ובעזרת הנשים ילמדו מלמדי הת"ת עם ארבעים נערים, והנהגת הת"ת מאוחדת עם הישיבה הנז'), בהכ"נ קטנה הנקראת בהכ"נ „אברהם אבינו" על כי לפי ההגדה השלים אברהם אבינו ליושבי העיר הזאת את המנין ביום צום העשור, בו לא יתפללו רק בשבתות ובמועדים. נשען לו עומד בהכ"נ הגדולה של עדת הספרדים, ואצל בהכ"נ הגדולה של האשכנזים נמצא ישיבה (לעדת הספרדים) הנקראת ישיבת ר' יהודה ביבאש, ובה אוצר ספרים גדול וגם כתבי יד אחדים, וסמוך לו בית הת"ת להעדה הזאת, והתלמידים ילמדו מלבד תורה"ק, גם שפת ערבית מפי המורה ה' מלכיאל מני (חבר בית מועצות המשפט) המקבל שכרו מאת ועד חברת „למען ציון".

הרב הראשון לעדת הספרדים יגור גם הוא בהחצר הזה וגם בביתו נמצא בהכ"נ קבוע. בית מעון הרב לעדת האשכנזים הוא מחוץ להחצר הזה בשכונת „שמנה שערים", והוא מכהן בכהונת הרבנות בהעיר הזאת יותר משבעים שנה. שניהם נוחים לבריות ומקבלים בפני רצון את כל הבאים לבקרם.

לשמאל דרך ירושלם (רחוק כעשרה רגעים מהעיר) יש משעול המלא אבני נגף וצורי מכשול אשר דרכו ילכו לקבר ישי ולבה"ק. ראשונה יעבור על בה"ק להמחמדנים, והלאה על ההר יראה חורבות רעועות הם שרידי חברון הישנה הנקראות גם עד היום בשם אֶלחַברַא. ובאחת מהנה יש מערה עמוקה אשר לפי המסורה בה קבר ישי אבי דוד, וההמון יוסיף עוד להראות בה את קבר רות. אחרי שלשה רגעים יבוא אל בית הקברות אשר להיהודים.

מצבות הקברים העתיקות והחדשות חלקות וכל כתובת לא נחרת עליהן, אך בקבלה ידועים ומסורים שמות הנקברים תחתיהן, והמצוינים שבהם הם: הרב מלכיאל אשכנזי, הרב בעל חסד לאברהם והרב בעל ראשית חכמה. הלאה מעט אחרי בה"ק באחד הכרמים עומד בית קטן ובתחתיתו מערה ובה שמונה כוכין, והמסורה תראה בהן את קבר עתניאל בן קנז ובני משפחתו.

בשובו יסור לראות את בתי התוך הזכוכית אשר בחַרַט אֶלפַוקַנֶה. כחמשה בתי התוך נמצאים בהרחוב הזה והם יתיכו על הרוב אצעדות, טבעות ועוד חפצים קטנים הנמכרים בזול.

וכל הנוסעים והתרים יקנו מהם לזכרון, ויתרם יוליכו למצרים ולערי אזיה הקטנה, ועל דברת אחד הנוסעים נוסדו בתי המלאכה האלו עוד בימי הבינים מאת אחינו ילידי ויניציא.

האיש אשר לא ירט הדרך לנגדו יוכל ללכת אחרי הנפשו מעט, להאלון הנקרא בפי המסורה בשם „אלון ממרא". האלון הזה עומד כעת בתוך בית המקלט אשר להרוסים רחוק כעשרים רגעים מהעיר, במשעול העובר בין דרך ירושלם לדרך עזה. הקף גזע האלון בתחתיתו הוא 10 מ. ובגבה 9 מטר מהארץ ישתרג לארבעה שריגים גדולים אשר בהתאחדם למעלה יהיה הקף צמרתם 95 צעדים, והוא מוקף כעת בגדר אבנים וחשוק בחשוקי ברזל, ומלפנים היה לו שריג חמישי אך זה כחמשה ועשרים שנה נפשח אחד מהם על ידי חשלג הרב אשר ירד אז, והשריג הזה הוכל ארצה בריטניה.

ביום שוב הנוסע מחברון יוכל לבקר גם את קברי הסנהדרין והכפר נֶבִּי סַמוּאַל (הנביא שמואל), הרחוק כשעה מהעיר.

כחמשה עשר רגעים מקברי המלכים, על הדרך העולה לנבי סמואל יראה מערה גדולה החצובה בסלע ההר, אשר בה תאים וכוכין רבים, ומלאכתה מפליא את עין הרואה. וזאת תורת המערה:

ראשונה נבוא לאולם הרחב כארבעה מטר. מעל משקוף האולם מכפנים מפותחים פטורי ציצים ופרחים, וכתבניתם מפותחים ג"כ מעל פתח החדר הראשון, אך

הפתוחים האלו נהיו לשלל לידי הזמן, ורק בכבדות יתראו לעיני המבקש אחריהם. מהאולם נבוא לחדרי הקברים, החדר הראשון מרובע, ארכו 6, 50 ורחבו 6, 35 מ. ומלפנים יכלו לסגור את פתחו. בעברו השמאלי נמצאים שבעה כוכין ועליהם שלשה קברים מקורים, ומעל כל אחד מהם שני כוכין, מספר כל הקברים של החדר הזה שש עשרה. אצל החדר הזה יש עוד שני חדרים, האחד במזרח והשני בדרום העומדים בגובה אחד עם החדר הראשון, ועוד שני חדרים נמוכים מהם. בהחדר אשר בפאת מזרח נמצאים שלשה כוכין בכל אחד משלשת רוחותיו, ובגובה 1 מטר מהקרקע קבועים ארבעה כוכין בכל אחת מרוחותיו. ביחד נמצאים בהחדר הזה אחד ועשרים כוכין. בהחדר אשר בפאת דרום נמצאים שלשה כוכין בכל אחת משלשת עבריו, ועל כל אחד מהם אצטבא, העולים ביחד שמונה עשר. מהחדר הראשון נבוא למבוא אשר בו שלשה כוכין, וממנו לחדר אחר החצוב בפאת צפונית מזרחית המערה, ובו חמשה כוכין בפאת צפון וחמשה בפאת דרום ושלשה בפאת מזרח, מספר הכוכין אשר בו ביחד עם המבוא ששה עשר, בהחדר אשר אצלו אין כל קבר וכנראה עוד לא נגמרה מלאכתו, ומלפנים הגיה אליו אור דרך תקרתו. מספר כל הכוכין והאצטבאות יחד אחד ושבעים, והמערה הזאת נקראת בפי המסורה „מערת קברי סנהדרי גדולה" [47].

---

47 מציני הקברים היותר ראשונים יקראו את המערה הזאת בשם

מפה ילך הלאה בדרך לא סלולה המלאה אבנים וסלעים. אחרי עבור חצי שעה יבוא להעמק הנקרא „ואדי חנינא" על שם הכפר בית חנינא אשר בקרבתו, ואחרי עבור עשרים רגעים יבוא לרגלי ההר אשר בראשו נמצא לפי המסורה קבר שמואל הנביא. בקרבת המקום הזה נמצאות שתי ברכות ישנות החצובות בסלע ההר, אשר יקבלו מימיהם מהמעין הנובע בצפון ההר. אחרי רגעים אחדים יבוא אל הכפר הנקרא בפי ילידי הארץ נבי סמואל (הנביא שמואל).

בהכפר הזה יושבים כחמש עשרה משפחות מושלמים ובו בית מסגד ומגדל, ולפי המסורה קבור תחתיו הנביא שמואל וחנה אמו. בעד מתת קל יניח זקן הכפר את הנוסע לבוא בפנים בית המסגד, אשר בו אין כל דבר עתיק, אך כאשר יוסיפו לתת לו עוד איזה אגורות יעתר לפתוח את החדר הפנימי אשר בו עומד ציון הקבר מכוסה ביריעת צמר פשוטה. הנוסע יעלה על ראש המגדל וממנו יראה מחזה יפה ונהדרה מחלק גדול של ארץ אבותינו, וביום בהיר גם את תכלת ים התכון.

זכרונית.— המסורה אשר תראה פה את קבר הנביא שמואל עתיקת ימים היא, ומימי האלף החמשי מוצאה. מלכי הנוצרים הראשונים בנו בהמקום הזה כנסיה (בלי תפונה לכבוד הנביא שמואל). נושאי הצלב קראו להמקום הזה (בטעות) שלה ויבנו בו מחדש כנסיה גדולה, ועל דברת ר' בנימן מטודילא

מערת קברי חכמים הרבה, וכנראה מספר הקברים והכוכין אשר בהמערה הוליד את המסורה כי פה קבורים סנהדרי הגדולה, ובשם זה קראוה כבר הנוסעים מהמאה השלישית להאלף הנוכחי.

לקחו נישאי הצלב את עצמות שמואל אשר מצאו ברמה (אצל כנסית היהודים) ויוליכום לשלה, ויבנו עליהם כנסיה גדולה. וגם בזמנו נקרא המקום ס״ט שמואל די שלה, ונוצרים רבים נהרו להתפלל בהמקום הזה. אך כאשר לכדו המושלמים את הארץ שנו את הכנסיה לבית מסגד והם הרשו גם להיהודים לביא ולהשתטח בהמקום הזה, ומהעת הזאת החלו היהודים יושבי ירושלם ללכת כפעם בפעם להתפלל על הקבר הזה. וגם מכל הערים והארצות הסמוכות נהרו אנשים נשים וטף בימים ידועים בשנה להשתטח על קבר שמואל הנביא, והמה התעכבו שם יום או יומים וידליקו נרות וידרו נדרים ונדבות לכבוד הנביא (וממנו היתה הכנסה לא מעטה לעדת ירושלם), ומהם חגו בהמקום הזה חג והלולא, עד כי בהמאה השלישית להאלף הנוכחי מצאו חו״ר ירושלם לנחוץ לתקן תקנה ״כי ההולכים להשתטח על קבר הנביא לא ישתו יין ושכר בכל ימי היותם שם״. גם הנוסעים משנות מאות האחרונות יספרו כי אנשים רבים מבקרים את הקבר הזה. כעת ילכו אחינו יושבי ירושלם ביום כ״ח איר אשר הוא יום פטירתו, להשתטח ולהתפלל על קברו, וילינו שם הלילה 48.

אולם אם כי המסורה הזאת כבירת ימים היא, בכל זאת לא נוכל להשען עליה, וכמעט כל החוקרים ותרי הארץ היותר מוסמכים החליטו כי בהמקום הזה לא עמדה מעולם העיר רמה ולא נקבר בה הנביא שמואל, אם לא כי נתן אמון לספורו של בנימין, כי נושאי הצלב הראשונים הביאו את עצמות שמואל לפה כאשר הזכרנו. והעיר רמה עמדה במקום הכפר סובה הסמוך לקאסטעל העומד על דרך יפו, אך בכל זאת לא נגרע ערך המקום הזה, כי בו עמדה העיר מצפה (ש״א ז׳ ו׳) הנודעת בדברי ימי עמנו הראשונים.

---

48 במגלת תענית מ״א נמנה יום כ״ט איר ליום פטירתו, ובה״ג (סי׳ י״ח) חושב את יום כ״ח איר ליום פטירתו, ולצאת מידי ספק יהדרו יושבי ירושלם ללכת על קברו ביום כ״ח ולהתעכב שם עד למחרתו.

יריחו, ים המלח והירדן.

בית היני, ביר אלהאד, חאן אלאחמאר, יריחו, עין אלישע, עין דוקי, הר קרנדיל, בית חגלה, ים המלח, הירדן, גלגל.

שני ימים דרושים להמסע הזה, ועל הנוסע לקחת עמו ערבי אחד או מורה דרך אחר אשר ילוהו בדרכו, וכן עליו לקחת עמו צדה לדרך, כי בית מלון לאחינו אין בכל הדרך הזה. מירושלם ליריחו מהלך שש שעות, ובהעת האחרונה החלה הממשלה לסול מסלה להירדן, ולא יארכו הימים והנוסעים יוכלו ליסע ליריחו והירדן במרכבה. אך עד העת הזאת ישכימו קום ויסעו מפה עם עלות השחר, למען יבואו ליריחו מיד אחרי הצהרים וינוחו בבית המלון בהעת אשר השמש לוהטת בחום עוזה.

מסלת הירדן החדשה הולכת מדרך יפו לפני שער שכם ועוברת הלאה לפני חומת העיר, ומשם תסוב בצלע ההר ותעבור על פני נחל קדרון לפני הגן גת שמנא, ומשם תלך בצלע הר הזיתים לפאת דרומית מזרחית. אחרי חמשה ועשרים רגעים יעבור הנוסע לפני כפר קטן אשר בו יושבים כארבעים משפחות מושלמים ונוצרים. הכפר הזה נקרא בפי ילידי הארץ "אלעזריה" והנוצרים יקראו לו Bethania הוא הכפר בית היני הנז' בפסחים (דף נ"ג ע"א), ולדעת קצת עמדה במקום הזה העיר ע נ י ה הנזכרת בישעיה (י' ל'). הכפר הזה קדוש ונכבד במאד בעיני הנוצרים אולם לאחינו אין בו כל דבר הראוי לשים אליו לב.—

מפה תחל הדרך לרדת ואחרי חמשה ועשרים רגעים נבוא להמעין הנקרא ביר אלחאד, הוא ע י ן ש מ ש הנזכר אצל גבול יהודה ובנימן (יהושע ט"ו), ולדעתנו נקרא המקום הזה בימי הבית השני בשם "בית חדודו" (יומא פ"ו ח'), מקום התחלת המדבר אשר דרכו הוליכו את השעיר לעזאזל, ומרחקו מירושלם מתאים עם ההשערה הזאת. אצל המעין הזה אשר מימיו טובים וזכים ישבו הנוסעים לנוח ולאכול ארוחת הבוקר, אך הנוסע יזהר מלשתות את מי המעין לפני סננם או שומו עינו בם, כי לפעמים ימצאו בהם עלוקות. מפה יסע הלאה בעמק ואד אלחאד אשר משני עבריו יגבילוהו הרים ערומים אשר לא יעובדו וכל צמח לא יעלה עליהם, ואחרי שעה יעבור על פני הר נמוך ויבוא בהעמק הנקרא ואד אלסידר (עמק האטד) ואחרי חמשים רגעים יבוא להחאן אלאחמאר אשר בו ינוחו הנוסעים עוד הפעם וישיבו את נפשם במים, קהוה ומי למון, ואחרי שלשה רבעי שעה יראה לשמאלו את עמק ואד אלקלט הוא נ ח ל כ ר י ת (מלכים א', י"ז ה'). בימי הגשמים מלא הנחל הזה מים על כל גדותיו ממי הגשמים וממי "עין פרה" (הוא פרת הנזכר בירמיה י"ג ה') והוא משתפך אל תוך הירדן.

פה יגלה לעינינו כל ככר הירדן בהדרו וביום בהיר גם תכלת ים המלח.

אחרי עבור שעה יראה עוד הפעם לשמאלו בעומק את נחל כרית, ואחרי רגעים אחדים יעבור לפני שתי חורבות עתיקות הנקראות בית ג'ובר (העליון והתחתון).

פה תחל ערבות הירדן (אלג׳ר) להשתרע, ואחרי חמשה ועשרים רגעים נעבור את נחל כרית, ואחרי רגעים אחדים יבוא במשעול העובר בין גנות הישתולים עצי פרי ההולך עד הכפר:

יריחו (ריחא).

בו בית מלון Jordan Hotel, בית מקלט להרוסים, וגם בו יוכל להתאכסן כל איש מבלי הבדל דת, ובית מלון לאשה רוסית. שכר המלון בהראשון 5 פראנק, ובשני המקומות האחרונים 3 פראנק ליום.

זכרונות. — העיר הזאת היא העיר הראשונה אשר נפלה לפני בני ישראל בביאם אל ארץ כנען והמה שרפיה עד היסדו, ויהושע בן נון קלל את האיש אשר יהין לבנות עיר במקומה או עיר במקום אחר בשמה, אך בכ״ז לא נשבתו, לפה״נ ישובה מכל וכל. בימי השופטים ירש אותה עגלון מלך מואב ותשאר תחת ממשלתו שמונה עשרה שנה. בימי דוד היה בה ג״כ ישוב קטן, ושלוחיו אשר נכלמו מאת מלך בני עמון ישבו ביריחו עד אשר גדל זקנם. חיאל בית האלי (בימי אחאב) היה הראשון אשר ההין לעבור על קללת יהושע, אשר כתומה באה עליו, ומהעת הזאת נהיתה יריחו לעיר ובה היה גם נוה לבני הנביאים. אחרי אשר שבו בני הגולה התאחזו בה 345 משפחה מיושביה הישנים, והמה עזרו לבנין חומת ירושלם. יונתן החשמונאי חזק את העיר הזאת ויבן בה מבצרים להיות למעוז לבלי יוכלו חיל האויב אשר מעבר לירדן מזרחה לבוא לארץ יהודה. הורדוס בנה בה ארמון גדול למעונו בימי החורף, וישכלל את הדרה בבית תיאטרון וקרקס, אך במיתו ירד הדר העיר הזאת, ובימי מצור ירושלם ע״י טטוס נהרבה. אחרי עבור זמן מה נתישבה עוד הפעם, וטריאנוס הרס אותה ויהרוג את יושביה לפי חרב, והקסר אדריאנוס בנה אותה מחדש. מהעת אשר מלכי הנוצרים משלו בארץ נהיתה העיר הזאת לעיר נוצרית, ומלכים

ורוזנים שונים בנו בה כנסיות גדולות אשר נהרסו אח"כ ע"י המושלמים, בשנת 1840 היו יושביה לשלל ולבזה לפני חיל אברהים פשה, אשר אמר לנקום נקמתו בהם על אשר התגרו בחיל צבאו אצל ירושלם, וכעת יושבים בה כששים משפחות מושלמים באהלים ונוצרים אחדים בבתי אבן.

הכפר הזה איננו עומד במקום העיר העתיקה יריחו רק רחוק ממנה מעט לפאת מזרח, והוא עומד 370 מ. מתחת לפני ים התכון ולכן יגדל החום בו במאד, אך הרוח המנשב מפאת הירדן יקרר מעט את חום האויר. אדמתו דשנה ופוריה במאד וגם מים רבים לה כאשר נזכיר, ולפי מזג אוירה יוכלו לטעת בה כל מטעי ארצות החמים, אך יושביה לא ישתדלו לטעת בה עצי פרי ומטעים שונים בפחדם כי עמלם יהיה לריק, והבדוים השוכנים בעבר הירדן יאכלו את פרים, ולכן אין לה כעת ההוד והנועם אשר שפכה עליה הטבע בימים עברו ע"י עצי התמר והצרי הרבים אשר גדלו בה. באחד הגנות אשר בתוך העיר נמצא כעת גפן גדול הנודע לשבח בכל הארץ. הגפן הזה הוא כבר בן 42 שנה והקף גזעו 2,30 מטר, והוא משתרג לארבעה שריגים המביאים בכל שנה 1500 קילוגרם ענבים. בסביבות העיר יגדל עץ החדק Solanum Sanctum. גובה העץ הזה 1,50—1 מ. ועליו גדלים פרות בדמות תפוחים היפים במראיתם. אך תוכם מלא רקבון וכאשה כפיח ויפזר לרוח בהפתחו. ואותו יטעו למשוכה וגדר סביב הגנות (משלי ט"ו, י"ט) אולם השושנה הנקראת "שושנת יריחו" או "שושנת

התחיה" לא תגדל כעת פה רק אצל חוף ים המלח ובעין גדי. השושנה הזאת תשוב לתחיה ותפתח את עליה כאשר ישימו אותה במים, גם אחרי עבור ימים רבים מהעת אשר נקטפה, והערבים יקראו לה "כף מרים".

הנוסע ילך עוד בו ביום לבקר את המקומות העתיקים אשר בסביבות הכפר. ראשונה יסוב להמעין הנקרא בפי ילידי הארץ:

עין שולטאן. המעין הזה יוצא בשפע מהאדמה ונכנס לאגן הבנוי מאבנים גדולות, אשר ארכו 12 ורחבו 60, 7 מ. ומשם הוא שוטף ועובר כנחל קטן אל השדות והגנות אשר בסביבות הכפר. המסורה תקרא את המעין הזה בשם "עין אלישע" כי לפי דבריה רפא אלישע את המעין הזה (מלכים ב', כ"ב). מפה ילך הלאה לפאת צפון, ואחרי חמשה רגעים יראה חורבות ישנות אשר הערבים יקראו להם טַוַאחִין אִלְסֻּקַּר (רחים להכנת הסוקר), כי בהם טחנו את קנה הסוקר הרבים אשר גדלו בהמקום הזה. הלאה כחמשה רגעים לפאת צפונית מערבית יבוא להמעין הנקרא "עין דוק" אשר בקרבתו עמד המבצר דוק אשר בו הרג תלמי את חותנו שמעון המכבי (חשמונאים א, ט"ז י"ז). המעין הזה שוטף גם הוא בחוזק ובשופי ומימיו ירוו את כל העמק אשר בסביבו. מול המעין יתנשא הר גבוה המושך עליו את עין הרואה בזקיפתו ותלולו, עד כי כבד מאד לעלות עליו. ההר הזה קדוש ונכבד אצל הנוצרים ולפי הגדתם התעכב מחוקק דתם הארבעים יום אשר

ענה בצום נפשו על ההר הזה ולכן יקראו לו בשם Quarantana (הארבעים) וגם ילידי הארץ יקראו לו קרנדיל, ובו נמצאים מערות רבות אשר בהם גרו בהמאות הראשונות לספה"נ נזירים בודדים, ובאמצעו עומד כנסיה נוצרית.

ביום המחרת ישכים הנוסע לקום עם עלות השחר למען יגיע לים המלח עוד לפני התגבר חום השמש הבוער במקום הזה, וכן לא ישכח מלקחת עמו נאד מלא מים מתוקים לרחוץ בהם את גוו אחרי רחיצתו בים המלח.

מיריחו לים המלח מהלך שתי שעות והדרך כולה מישור, אך בימי הגשמים כבד לעבור בה כי חלק גדול ממנה יהפך לבצה ואז יאלצו הנוסעים ללכת בדרך אחרת היותר רחוקה. אחרי עבור חמשים רגעים יעבור על פני דרך ההולכת לנֶבִי מוּסא אשר על דברת המושלמים קבור שם משה רבנו ע"ה, ובימי האביב ינהרו המונים המונים אנשים ונשים מיושבי הכפרים אשר סביבות ירושלם, בקול תרועה ובמחולות להתפלל בהמקום הזה. לשמאלו יראה בית מקלט קטן הנקרא קַסְר חַגְ'לַה (מבצר חגלה) העומד על מקום בית חגלה העתיקה, גבול יהודה ובנימן (יהושע ט"ו ו') והנוצרים יקראו לו דיר מַר יראסמע. מפה והלאה ככל אשר נתקרב יותר לים המלח כן תרבה שממות האדמה ומראיה תהפך ללבן על ידי חלקי מלח, גפרית וסיד המעורבים בה. כל צמח וכל עשב לא יעלה ולא ימצא בכל הככר הזה, ושממת עולם רובצת עליה, ואחרי עבור שעה יבוא אל חוף

ים המלח (כַּחַר לוט).

הים הזה הוא אחד הימים הקדומים והנפלאים. ארכו עשרה פרסאות, רחבו היותר גדול כשתי פרסאות, עמקו היותר גדול 399 מטר ועמקו היותר קטן (אצל החוף) 3, 60 מטר, והוא נמוך 394 מ. מפני מי הים התיכון ומירושלם 1154 מטר.

מי הים הזה אוצרים בקרבם 25 למאה חומרים שונים אשר החצי מהם מלח, והחצי השני שיד, נתר ועוד, והמים אשר בתחתית הים אוצרים בקרבם החומרים האלה בכמות יותר רב מהמים העליונים, וכן נמצא בקרקעיתו חֵמָר בכמות לא מעטה (ולפעמים יצופו על פני המים), ולכן מי הים כבדים במאד וגם האיש אשר לא למד לשחות, או האיש אשר ידיו אסורות לא יטבע בו. טעם המים מלוח, מר ומעורר גועל. עינו נוטה לירוק ונראה להמביט בו כשמן, וגם ממשותו עב ושמני.

מי הים הזה הולכים הלוך וחסור, למרות הכמות הרבה של ששה מליון טון מים אשר הירדן ישפוך אל תוכו מדי יום ביומו, והמים הרבים האלו יהפכו להבל ואדים על ידי החום הגדול השורר בהמקום הזה. לפנים האמינו כי כל חי אשר יעוף על פני הים הזה או הקרוב אליו ימות כרגע, ולכן קראו לו ים המות, אך הדבר הזה ללא אמת כי חיות רבות ישכנו בסביבותיו ועופות רבות יעופו הנה והנה מעל פני הים הזה וכל רע לא יאונה להם, ורק בתוכו לא יוכל כל חי לחיות, וגם

חומטים ואלמוגים לא ימצאו בו, והדגים אשר מי הירדן יביאו עמם בנפלם אל תוכו ימותו אחרי רגעים אחדים.

הרי מלח גדולים יגבילוהו בפאת מזרח ומערב, ובאחדים מהמקומות האלו אין לו כל חוף, והמלח הזה יובל למכירה בשוקי הארץ, וההר אשר בפאת דרומית מזרחית הים יקרא עד היום גַ׳בַּל אסדום (הר סדום).

הנוסעים יוכלו לרחוץ במי הים, ובצאתם ישפכו עליהם המים המתוקים אשר הביאו עמם, או ירחצו אח״כ במי הירדן כי לפעמים יסבב הרחיצה בהים עקיצה ודקירה, אך היא תעבור אחרי זמן מה וכל רע לא תבוא בעקבותיה.

מים המלח להירדן מהלך שעה, כשבעה רגעים ילך בהדרך אשר בא בה ואח״כ ילך ישר לפאת צפונית מזרחית על פני אדמה שוממה ונעזבה. אחרי עבור חצי שעה תחל הטבע לשנות את פניה מעט, ואחרי רבע שעה יעבור בעמק הנקרא וַאדִי קַטַף על שם עצי הקטף הגדלים בו, אך אין איש שם לב עליהם להוציא מהם את הצרי הנודע והמהולל בימים מקדם. ואחרי עבור חצי שעה יבוא ביער קטן הנטוע עצי אלון ושאר עצים רעננים הסוככים את מי

הירדן (אֶלְשַׁרִיַעה).

הנהר הזה הוא היותר גדול ונכבד בארץ ישראל, והוא עובר את כל הארץ מצפון לדרום. — שלשה מקורים לו, ואחרי התאחדם יפול לתוך מי מרום ובצאתו ממנו

ירד ברעש ובמהירות גדולה ויעבור גם את ים כנרת ואח"כ ילפות ארחות דרכו עדי נפלו אל ים המלח. משני עבריו יפלו בו נחלים רבים, אך רובם יחרבו בסוף ימי הקיץ ולכן ישתנה רחבו ועמקו לפי עתות השנה. בימי האביב יגדל ויעלה על כל גדותיו, ובימי הקיץ ימעטו מימיו עד כי במקומות אחדים יוכלו לעבור בו ברגל. מימיו עד צאתם מים כנרת זכים ובהירים אך אח"כ יהפך מראיתם לאדום מפאת הטיט והרפש אשר יגרפו עמהם בירידתם החזקה, אך בכ"ז הם טובים וערבים, ואחרי אשר יעמדו זמן מה בכלי יצללו וישובו לעינם הראשון.

הדגה תדגה בו למכביר וביחוד סמוך לים כנרת, והם עוברים בו שלוים ושקטים ואימת הדיגים לא תבעתם כי רבה העזובה בקרב הארץ. — בשנה החולפת גסו אחדים מאחינו לפרוש רשתות ומכמורות בחלקו הדרומי, וחברת "למען ציון" תמכה בידם על הדבר הזה, אך האנשים האלה לא היו בקיאים במלאכתם, ורק פעמים שלש עלה בידם להביא דגי הירדן ירושלימה.

הירדן קדוש ונכבד בעיני הנוצרים וכל המון האורחים הבאים לבקר את ארה"ק לא ימנעו מלכתות את רגלם וללכת להירדן, והיונים יטבלו בו בבגדי בד לבנים המיוחדים לתכריכים. ובימי האביב עת ביאת האורחים מלא דרך הירדן עוברים ושבים וגדותיו הומה מאדם.

הנוסעים אשר יחפצו לרחוץ במי הירדן יהיו נזהרים ומתונים ברחיצתם, כי כאשר הזכרנו יורדים מימיו בשטף

וברעש נורא, ובמקומות אחדים נמצאים בו פחתים.

מהירדן ליריחו בהדרך הישרה אך שעה וחצי, אך הנוסע יסוב מעט את דרכו למען יעבור גם על פני ג ל ג ל הישנה. אחרי חצי שעה יבוא לפני בית מקלט אשר הנוצרים יקראו לו דיר מר חַנַה (בית מקלט יוחנן המטבל), והמושלמים יקראו לו קַסַר אֶלְיַהוּד (מבצר היהודים), ובו יגורו כומרים אחדים מבני הכנסיה היונית. מפה יסע הלאה בין שדות זרועות הנותנות בר למכביר, ואחרי ארבעים רגעים יראה לשמאלו תל קטן הנקרא עד היום תל ג׳לג׳ל. התל הזה הוא ג ל ג ל, התחנה הראשונה אשר בה חנו בני ישראל אחרי עברם את הירדן, ובו העמידו את שתים עשרה האבנים לזכרון. עוד בהמאה השביעית לספה"נ חשבו את המקום הזה לגלגל העתיקה, והנוצרים בנו עליו כנסיה. אחרי עשרים רגעים יעבור לפני ברכה גדולה וישנה, ובעשרים רגעים יבוא ליריחו, ואחרי אשר ינוח ויאכל ארוחת הצהרים ישוב בדרך אשר בא בה ירושלימה.

מירושלם לערי הגליל.

בשתי דרכים יוכל הנוסע ללכת הגלילה ; דרך היבשה (על פני שכם ועין גנים), ודרך הים (עד חיפה). הדרך הראשונה (וכן מחיפה לצפת) איננה סלולה ומרכבות לא תלכנה בה, ורק בסוסים ובפרדים יעבור הנוסע אותה, והנוסע אשר הורגל כבר לשבת על גב הסוס והפרד, טוב

יעשה ללכת בהדרך הראשונה, ולשוב ליפו ג״כ ביבשה דרך חיפה, זכרון יעקב, ופתח תקוה, ואז יעבור כמעט את הארץ הטובה הזאת לארכה ולרחבה. הנוסעים בחברה ישכרו להם סוסים וחמר אחד להורותם הדרך, ואז יוכלו ללכת ולעמוד בכל המקומות אשר נזכיר כחפצם, אך נוסע יחידי נאלץ להתארח לאחת השירות העוברות מירושלם לטבריה וצפת, המצויות בכל שבועים. שכר פרדה מירושלם לטבריה וצפת הוא משלשה עד ארבעה מג׳ידי, וטוב יעשה אם ימצא אורחה אשר תעזוב את ירושלם ביום החמשי, למען ישבות את יום השבת בשכם ויוכל להתבונן על תכונת העיר הזאת, ולבקר את בהכ״נ אשר להשמרונים.

מירושלם לטבריה מהלך שלשה ימים ובתי מלון אין בכל הדרך ולכן יקח הנוֹסע עמו צדה לדרך.

שלש תחנות ראשיות בהדרך הזה ובהם ילינו הנוסעים, והן: בִּרֶיָה היא בארות, שלשה שעות וחצי מירושלם; נַבלוס היא שכם, עשרה שעות מבריה; גֶ׳נִין היא עין גנים, עשרה שעות מנבלוס.

השירה תעזוב את ירושלם אם בעלות השחר או לעת נטות צללי ערב, והיא תחל ללכת משער שכם לפני קברי המלכים, ומשם הלאה על פני ראש נחל קדרון ואח״כ על פני גבעת סקופוס, היא הגבעה אשר עליה חנו חיל הרומאים תחת פקודת טטוס בהצותם על העיר. פה יוכל הנוסע להעיף עוד הפעם את עינו על הדר העיר הקדושה אשר עוד מעט תסתר מעיניו. מפה

תלך האורחה הלאה לפאת צפון, אחרי עשרים רגעים תעבור על פני הכפר שַׁפַּעַת אשר לשמאל הדרך. הלאה מעט יראה לימינו (רחוק רגעים אחדים מהדרך) את גבעת תֻּלֵיל אִלְפוּל היא ג ב ע ת ב נ י מ ן (ש״א י״ג ט״ו) אשר הנה אחת עם ג ב ע ת ש א ו ל. אחרי חמשה וארבעים רגעים יעבור על פני מלון חרב ונעזב הנקרא חאן אִלְחַרַאִיבּ העומד לרגלי ההר. אשר בראשו עומד הכפר אִלְרַאם היא הרמה אשר לבנימן (מלכים א, ט״ו י״ז), עיר המבצר על גבול יהודה וישראל. בה יושבים כעת כעשרים משפחה מושלמיות. הלאה מעט יראה לשמאלו את הכפרים קַלַנְדִיא, וחִרְבֶּת עַטַּרָה, האחרון חרב ונעזב והוא עומד במקום העיר הישנה ע ט ר ו ת א ד ר (יהושע ט״ז ה׳). אחרי חמשה ועשרים רגעים יעבור על פני המעברה הנקרא וַאדִי סֻוֶנֶה המוקפת גם עד היום מהרים מצוקים ותלולים, והיא המעברה אשר בה עבר יהונתן לבוא אל מצב פלשתים אשר במכמש (ונקרא גם עד היום בשם הזה, ורחוקה מפה כעשרים רגעים והיא חרבה ועזובה וכל דבר עתיק אין בה), ואשר השן האחד מההרים המצוקים אשר הגבילוה נקרא סֶנֶה (שמואל א, י״ד ד׳), ואחרי עשרה רגעים יבוא להכפר

בִּ ר ְ י ֶ ה.

העיר הקטנה הזאת עומדת במקום העיר העתיקה ב א ר ו ת אשר לבנימן (יהושע ט׳ ט״ז), וכאשר יעיד עליה

שמה נמצאים גם עתה בה ובסביבותיה בארות ומעינות רבים, ומימיה טובים ונעימים.

יושביה כולם מושלמים ומספרם כאלף ומאה נפש, והאורחה אשר תצא מירושלם לפנות ערב תלין פה הלילה.

כעשרה רגעים מבריה תחלק הדרך לשתים, הדרך אשר לשמאל הולכת לג׳יפנא היא ג ו פ נ א העתיקה הנודעת במלחמות היהודים, אך האורחה תלך ישר הלאה ואחרי חמשים רגעים תבוא להכפר ביתאון הוא ב י ת א ל העתיקה, ובו יגורו כעת כשלש מאות נפש מושלמים. בהכפר הזה נמצאות חורבות ישנות וברכה אשר בתחתיתה נובע מעין, פה יחל גבול חלק אפרים. ואחרי עשרים רגעים תעבור לפני הכפר מַאִיבֶּה. אחרי שעה וחצי תבוא בהעמק הנקרא ואדי חַרַמִיֶּה (עמק השודדים), ואחרי עשרה רגעים תבוא להמעין הנקרא עין חַרַמִיֶּה, ומראה המקום השמם הזה והמערות הרבות אשר בסלע ההר, יתן צדק להשם הזה כי בימים מקדם יכלו גנבים ושודדי לילה למצוא פה מקלט ומחבואה. אחרי חמשה וארבעים רגעים יראה הנוסע מישור גדול ורחב ידים הזרוע כולו, ובו עומד הכפר תורמוס אייא, היא תורמסיא הנזכרת בירושלמי (ברכות פ״ב). צפונית מזרחית מפה הולכת דרך (במרחק חצי שעה) למקום שמם הנקרא שילון היא ש ל ה העתיקה, המהוללה והנודעה בדברי ימי עמנו הראשונים. כעת אין בה רק חורבה אחת ואצלה מעין מים יפה. אחרי ארבעים רגעים תבוא למישור יפה ונחמד הנקרא וַאדִי לוּבַּאן ואחרי

עשרה רגעים למלון חאן לובאן, פה יחנו הנוסעים מעט, ואחרי עשרה רגעים תבוא להכפר לובאן העומד במקום ל ב נ ה (שופטים כ"א י"ט). אחרי חצי שעה תבוא האורחה לעמק הנקרא ואדי יַתְּמֶה, ולצפון הדרך עומד הכפר יתמה (ערלה ב' ה'), ובעלותה ההרה יתראה לימין חלקה גדולה המוגבלת מכל עבריה בהרי שמרון, היא ח ל ק ת ה ש ד ה אשר קנה יעקב מאת בני חמור; ולשמאל ההרים גרזים ועיבל. אחרי רבע שעה תעבור לפני כפר חַבְרַא (לדעת הרי"ש בית חורון העליון). פה תתרחב חלקת השדה ובימי האביב תרהיב את עין הרואה, ואחרי חצי שעה יראה לימינו את הכפר עורתא הוא ג ב ע ת פ נ ח ס (יהושע כ"ד ל"ב), ובו יראו עד היום קברי אלעזר הכהן ופנחס בנו[49]. אחרי שעה ורביע תבוא לבאר גדולה אשר בקצה החלקה. הבאר הזאת עמוקה כעת 23 מטר, ומלפנים היתה עמוקה הרבה יותר, ורחבה משנים עד שלשה מטר, ובימי הקיץ יבשו לפעמים מימיה. הנוצרים והמחמדים יקראו להבאר הזאת "באר יעקב", על כי לפי מסורתם כרה יעקב את הבאר הזאת אחרי קנותו את חלקת השדה, והראשונים יקדישו עוד את הבאר הזאת, ובימים מקדם בנו מלכי הנוצרים עליו כנסיה גדולה, ובשנים האחרונות בנה ראש כנסית היונים חומה גבוהה לה סביב. אחרי שבעה רגעים תבוא

---

49 המסורה הזאת נזכרת בספר אלה המסעות, הוצאת כרמולי, ובספר כפו"פ, והמסורה תראה על ההר אשר ממולו קבר אתמר.

אל הכפר בַּלַּאט העומד לרגלי הר עיבל. בהכפר הזה יושבים אך מושלמים, בו כשלשים בתים רעי המראה ומעין יפה הנקרא „עין באלאט". מחוץ להכפר נמצא קבר יוסף הצדיק, ועליו ציון נמוך וארוך המסויד בסיד, ומשני עבריו קבועים עמודי שיש נמוכים, וסביב הציון בנוי חדר קטן בלתי מקורה הנבנה בשנת תרכ"ה מאת ה' E. F. Rozers קונסול בריטניא בדמשק.

גם הקבר הזה הוא אחד מהקברים אשר אין כל ספק באמתתם, כי תורה"ק בעצמה תתן עדותה עליו ותספר לאמר: „ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם בחלקת השדה", וגם כל הנוסעים ורושמי הקברים צינו את המקום הזה לקבורת יוסף, וגם המושלמים והשמרונים יושבי שכם יקדישו ויעריצו את הקבר הזה, ולפעמים ידלקו בו נרות.

מפה ילך הנוסע הלאה על דרך שכם לרגלי הר עיבל, ואחרי עשרים רגעים יעמדו רגליו לפני שערי העיר

שכם (נַבְּלוּס).

העיר הזאת עומדת בהעמק אשר בין ההרים גרזים ועיבל. גבהה מעל פני ים התיכון 570 מ. אדמתה דשנה ופוריה, כי מעינות רבים יוצאים בה והמה ירוה דשן ויהפכוה לגן עדנים, עד כי כמעט היא האדמה היותר טובה בהארץ הזאת.

מספר יושבי העיר הזאת הוא 20,000 נפש, ובהם

650 נוצרים, 109 שמרונים, 99 יהודים, והנשארים כולם מושלמים.— סחר הארץ הזאת רב, כי אליה יביאו הבדוים אשר מעבר לירדן יבול אדמתם וגז עשתרותיהם; בה שוק גדול למכירת הצמר וצמר הגפן, ובה ששה ועשרים בתי מלאכה לעשות הבורית אשר תמכר בפנים הארץ ובמצרים. תושביה כולם עשירים, אך קנאים המה במאד ובעין רעה יביטו על כל איש זר. בהעיר הזאת יושב פחה אשר מצודתו פרושה על כל חבל עבר הירדן המזרחי.

מכל עתיקות וזכרונות העיר הזאת לא נשאר בה רק שריד אחד חי הוא עם השמרונים אשר כבר ספו תמו מכל הערים והארצות אשר התאחזו בהם, ורק בעיר הזאת, עיר המרכז לעם הזה, נמצא עוד כהיום עדה קטנה ודלה מהעם הזה אשר מספר נפשותיה יגיע אך למאה ותשע נפש, ומי יודע אם ימי קיומה ימשכו? ולכן ישתדל כל נוסע לראות אותם ולהתחקות על מעמדם, תכונתם ומנהגיהם.

השמרונים יושבים כולם ברחוב אחד הנקרא חארט אלשומַרַא ובו עומד ביהכ"נ אשר להם, וכל ימי החול סגור הוא על מסגר ואך ביום השבת יפתח, ואז יוכל כל איש לבקרו, וטוב יעשה הנוסע אם יציג את עצמו לפני הכהן ביום הששי ויתן על ידו עזר קטן לצרכי העדה, למען יקבלהו בספ"י ויראה לו את ספר תורתם העתיק, ויוכל להתבונן היטב על נמוסיהם ומנהגיהם.

שני בתי מסגד נמצאים בהעיר הזאת, האחד נקרא

גַ׳מְעָה אְכְּבִּיר (המסגד הגדול), והשני גַ׳מְעָה נְסֶר (מסגד הנשר), ושניהם היו לפנים כנסיות לנוצרים, ואצל האחרון מגדל חרב אשר באחת מאבניו חרות כתובת שמרונית, ועל דברת השמרונים היה להם במקום הזה בית תפלה.

בהעיר הברוכה הזאת לא הצליח עוד בידי אחינו להתאחז וגם המעט אשר נתאחזו בה יעזבוה שנה שנה, מחסרון תמיכה לצרכי העדה, כי מפרנסתם המועטת לא יוכלו להאציל גם לצרכי העדה. עדת עיה״ק ירושלם, חברת „עזרת נדחים״, והאדון הנכבד כמה״ו אלי׳ שייד תמכו בידי העדה פעם ופעמים על צרכיה, אך מאשר כי התמיכה לא היתה קבועה, נאלצו יושביה בבוא מועד תשלום שכר בהכ״נ, למשכן את תיק הכסף של ספר התורה בידי אחד הערלים. וכל עת אשר לא תהיה להעדה הזאת בהכ״נ, בית טבילה ובית הקברות קנוים להם לצמיתות, ושכר קצוב להחזקת שו״ב ומלמד, לא תוכל להתקים.

זכרונות.— העיר הזאת היא אחת הערים העתיקות בארץ ישראל, בחלוקת הארץ נפלה לנחלה לשבט אפרים ותהיא היתה עיר מקלט ועיר הלוים ומאשר כי היא יושבת בטבור הארץ לכן היתה בימים הראשונים עיר המרכז להעם כולו. אליה אסף יהושע את כל שבטי ישראל לדבר באזניהם את דבריו האחרונים, ובה קבלו עליהם שנית לעבוד את ה׳ אלהי אבותיהם. אבימלך המליך את עצמו בהעיר הזאת ובפרוץ המלחמה בינו ובין אנשי העיר (אחרי שלש שנים) הרס אותה עד היסוד. בה נאספו כל ישראל להמליך עליהם את

רחבעם, ועל ידי תשובתי הנמהרה נקרעה מלכות ישראל לשני קרעים. ובני ישראל המליכו בה עליהם את ירבעם בן נבט, אשר מהר להזק ולבצר אותה.

בימי גלות בבל נתאחזו בה הכותים או השמרונים ובראשית ימי הבית השני נהיתה לעיר הקדושה והמרכז להעם הזה, ועל הר גרזים הסמוך לה בנו להם היכל כתבנית ההיכל אשר בירושלם. יוחנן הורקנוס לכד את העיר הזאת ויהרוס את ההיכל (מלחמות א, ב׳ ו׳). אספסינוס קסר בנה אותה מחדש ויקראה בשם Flavia Neapolis אשר נשתנה אח״כ אצל הערבים לשם נבלוס. נושאי הצלב הראשונים, תחת פקודת טנקריד, לכדו את העיר הזאת. ומהעת הזאת נהרסה ונבנתה פעמים מספר ככל יתר ערי הארץ.

אחינו היהודים לא נתאחזו בה, לפי הנראה, מימי חורבן הבית השני עד ימי האלף הנוכחי, והנוסעים בנימין מטודילא והר״ש בר שמשון (תתקל״ג, תתק״ע) לא מצאו בה אף יהודי אחד. אך כאשר באו המונגולים לארץ (ק׳ לאלף הנוכחי) נמלטו יהודים אחדים מירושלם להעיר הזאת, וכאשר עזבו המונגולים את הארץ והרמב״ן החל לקבץ את הנדחים ירושלימה שבו גם הם אליה ויישוב העיר הזאת נשאר קטן ודל מאוד. בשנת תקצ״ד היו בה שתים עשרה משפחות יהודים, וכן היה מספרם גם בשנת תרט״ו.

הר גרזים (גַ׳בַּל טור).

הדרך היותר טובה לעלות על ההר הזה היא בפאת מערב העיר, דרך העמק אשר בו יצא מעין שוטף הנקרא רַאס אֶלְעֵין. בחמשה ועשרים רגעים נגיע למישור גדול ורחב ידים, ואחרי מהלך חמשה עשר רגעים (לשמאל), נבוא להמקום אשר בו יחוגו השמרונים את חג פסחם, בהקריבם שה לקרבן, ואחרי חמש עשרה רגעים נבוא לפסגת ההר אשר ממנו נראה מחזה יפה מכל חבל ארץ אפרים המבורכת. ההר הזה גבוה מעל פני הים התיכון 870 מטר, אדמתו

אדמת שיד ועליה שכבת אדמה דשנה אשר תתן פרי למכביר. על מרום פסגתו ישתרע מישור רחב ידים, מצפון לדרום, ובצפונית מזרחית המישור נמצא מבצר עתיק וחרב ובפנותיו מגדלים, ובעברו המזרחי נמצאים עוד חדרים אחדים, ובצפונו ברכה גדולה. מהשורות התחתונות של המבצר, אשר עבים יגיע משנים עד שלשה מטר ואבניהן מקוצעות בקציהן, נראה בעליל כי מימי הבית השני מוצאו, בכל המישור הזה נמצאים בורות וחורבות עתיקות, אשר תעידנה כי בימים מקדם היה ההר כולו מיושב מאדם.

הר עיבל (גַ׳בַּל סוּלֵימִיֶה).

העליה על ההר הזה כבדה והדרך הולך בעקלתון במדרגות המוגבלות בשני עבריהן בעצי סַבַּר (Cactus), אך לעומת זה יתענג הנוסע לראות מעל ראש פסגתו (הגבוה 920 מ. מעל הים) מחזה יפה ונהדרה. שלשלת הרי הגליל, הר הכרמל, עמק יזרעאל, הר תבור, הר חרמון חבל ים התיכון והרי חורן. חלקו היותר גבוה הוא בפאת מזרח ובו נמצאים חורבות אחדות הנקראות חִרְבֶת כְּנִיסֶה.

בבוקר השכם תעזוב האורחה את העיר שכם. השירות תלכנה תמיד דרך בית אמרין וג׳בא והיא דרך קצרה, אך היא רעה במאד, וגם אין בה כל דבר נכבד ועתיק, ולכן יצוו הנוסעים על מוליכיהם ללכת עמהם דרך סֶבַּסְטְיָה היא שמרון העתיקה (שתי שעות משכם).

במקום העיר העתיקה הזאת אשר היתה עיר מלוכה ועיר כלילת יופי עומד כעת רק כפר קטן אשר מספר יושביו יעלה לשלש מאות נפש, כולם מושלמים עובדי אדמה, ומכל שכיות חמדתה לא נשאר רק חורבות שוממות ושרידי עמודי שיש.

בית המסגד אשר בתוך הכפר הוא שריד כנסיה נוצרית גדולה אשר נבנתה בימי נושאי הצלב על שם יוחנן המטבל אשר לפי המסורה נהרג בעיר הזאת. כמעט בכל בתי הכפר קבועים פלחי עמודים כותרות ואבני שיש, וכן ימצאו בני הכפר כפעם בפעם בעומק האדמה מטבעות ישנות ושאר עתיקות אשר יביאום להנוסעים למכור.

מאחורי הכפר במורד ההר יראה הנוסע מישור יפה (המיושר בידי אדם) אשר בו ידושו כעת יושבי הכפר את תבואותיהם, ולמערבו סביב שטח מרובע עומדים שנים עשר עמודים מבלי כותרות, ולפי הנראה עמד במקום הזה ההיכל אשר בנה הורדוס לכבוד הקסר אוגוסטוס. משה יעלה הנוסע ברגעים אחדים על פסגת ההר (470 מ. מעל הים) אשר ממנו יראה מחזה יפה ונהדרה מכל חבל הארץ ובפאת מערב גם את תכלת ים התיכון. במקומות רבים מההר הזה אשר הנהו זרוע כולו, נמצאות מדרגות עתיקות ובהמדרגה אשר בפאת דרום עומד טור עמודים נעדרי הכותרות אשר גבה כל אחד מהם 6 מטר, והם שרידי העמודים, אשר העמיד הורדוס סביב העיר כולה לשכלל את יפיה, ורבים מהם נטבעו כבר בעומק האדמה.

זכרונות. — העיר הזאת נבנתה מאת עמרי מלך ישראל, ויקראה בשם שמרון על שם שמר אדוני ההר מלפנים. בה הכין כסא מלכותו, ובנו אחאב בנה בה היכל שן גדול למעינו ובית להבעל, ותהי עיר בירת מלכי ישראל. פעמים אחדות באה במצור אך לא נלכדה עד ימי שלמנאסר אשר הבקיע את חומתה אחרי אשר צר עליה שלש שנים; ויגלה את יושביה אשורה, ובה ובהערים אשר סביבותיה הושיב עמים שונים אשר הביא מבבל ומכותה ועוד, והם הכותים או השמרונים אשר הזכרנו. יושביה החדשים אשר התאחזו בה הרחיבוה ויבצרוה. יוחנן הורקנוס לכד אותה אחרי אשר צר עליה שנה תמימה, ויהרסה עד היסוד. הקסר אוגוסטוס נתן אותה מנחה להמלך הורדוס; והוא האדיר את הדר העיר הזאת ויבן בה היכלות וארמונות גדולים, ויקראה בשם יוני סבסתיה (אשר הוראתו ביונית אוגוסטום) לכבוד הקסר אוגוסטוס, ואז נתאחזו בה צבא הרומים וגם הרבה מאכריה. גם מלכי הנוצרים הראשונים ואחריהם נושאי הצלב בנו בה כנסיות ובנינים מפוארים אשר באחרונה נהרסו ונחרבו ע״י הפרסים והמושלמים.

מפה תלך האורחה הלאה צפונה ובעשרה רגעים תבוא להעמק הנקרא וַאדִי שְׁעִיר (עמק השעורים) ואחרי שלשים רגעים תעבור לפני הכפר בּוּרְקָא אשר סביבו נטועים עצי זיתים רבים. אחרי שעה ורביע תבוא על הדרך אשר השירות הולכות בה לפני הכפר גֶ׳בַּא. אחרי ארבעים רגעים יראה הנוסע על ההר אשר לשמאלו את הכפר סַנוּר (לדעת הרי״ש הוא שמיר אשר בהר אפרים, שופטים י׳ ט״ו). יושבי הכפר הזה מרדו בממשלת השולטן ובשנת תק״צ צר עַבְּדַאלה פשה, פחת עכו, על המבצר הזה, ואחרי זמן מצער לכד אותה בסערת מלחמה, וכאשר בא אברהים פשה לארץ הרס את המבצר עד היסוד. מפה תחל להשתרע לפאת מזרח מישור גדול הנקרא בערבית

מַרְג׳ אִלְֽרַרְק (נאות דשא העמוקה), האדמה דישנה ופוריה; ובימי החורף תעלה בה בצה. אחרי עשרים רגעים תעבור לפני הכפר מְסֶלְיֶה העומד אולי במקום העיר בתול (יהודית ד׳ ח׳), והלאה מעט לצפון, הכפרים כּוּפֶר וגֶ׳רְבַּא. פה הולכת מסלה (לשמאל) לתל דותן (חצי שעה) אשר בו עמדה העיר העתיקה ד ו תַ ן וכעת אין בו רק חורבות אחדות, ועד היום יקראו להמקום ג׳וב יוסף (גֵב יוסף). הלאה לימין הדרך יראה הנוסע עץ זקן אשר על ענפיו תלוים מטפחות ופסילי תכלת רבים והם המתנות אשר יקדישו יושבי הכפרים להעץ הקדוש הזה. אחרי שלשים רגעים תעבור לפני הכפר קוּבַּטִיֶה ואחרי חצי שעה יראה הנוסע על הגבעה אשר אצל הדרך חורבות מגדל עתיק הנקרא בַּלַעֲמִיֶה, העומד במקום העיר העתיקה יבלעם (מלכים ב׳ ט׳ כ״ז) או בלמה (יהודית ג׳ ו׳), ולרגלי הגבעה נובע נחל קטן; ואחרי חצי שעה תבוא האורחה להעיר

גֶ׳נִין היא עין גנים.

העיר הזאת עומדת בראש עמק יזרעאל בגבול יששכר והיא היתה גם עיר הלוים. יוסף הכהן יקרא אותה Ginea. מזכרונותיה לא נודע לנו אף מעט וכנראה לא נתאחזו בה יהודים מזמן חורבן הבית. בה יושבים כעת כשלשת אלפים נפש כולם מושלמים. בסביבות העיר הזאת נובע מעין אשר מימיו יבואו תוך העיר ויהיו לנחל קטן, ועליו בנוי גשר עץ. יהודים לא נתאחזו בה עד השנה הזאת

אשר עלה בידי מורשה חברת „למען ציון" (בעזרת הרה"ג וכו' כמו' ארי' ד"ר סאלפעלדי הי"ו אב"ד בדירקהים והגליל, התומך בכל דבר טוב ומועיל בארה"ק) להושיב בה שמונה משפחות מאחינו, וגם שו"ב ומלמד הושיב בה על חשבון החברה והנוסעים יוכלו להתאכסן בבית השו"ב.

בבקר השכם תעזוב האורחה את העיר הזאת ותלך הלאה דרך עמק יזרעאל.

העמק הזה משתרע בתמונת משולש במרחק שמונה שעות מהעיר ג'נין, והוא גבוה 130 מ' מעל פני הים. שטחו איננו ישר כי בחלקו המזרחי נמצאים רמות ותלים קטנים וחלקו המערבי הולך ונמוך. העמק הזה מוגבל בשלשת עבריו מהרים רמים ונשאים והם תבור וגלבוע מקדם, הר הכרמל מים והררי אפרים מנגב. מעינות רבים נובעים בו וביחוד בחלקו הדרומי, אדמתו דשנה ופוריה במאד ונותנת יבול למכביר, ובימי האביב יתראה להמביט עליו מראשי ההרים אשר סביבותיו כים ירוק אשר גליו ירומו הנה והנה, אך בימי החורף יעלה בו במקומות אחדים בצות. חלק גדול ממנו לא יעבד ולא יזרע ובכ"ז יעלה בו דשא ועשב, והיה למרעה לעדרי הבדוים, והערבים יקראו לו מַרג' אִבְּן עָמֶר (נאות דשא אשר לבן עמר).

העמק הזה נודע בדברי ימי עמנו ומלחמותיו, ומימי השופטים עד ימי חורבן הבית השני היה הוא מקום מערכה למלחמות רבות ועצומות ודם רב שופך בו, ופעמים לא מעטות ה' או היהודים בו את גבורתם ואמץ רוחם. וגם אחרי חורבן

הבית השני היו בו מלחמות גדולות בין הנוצרים והמושלמים עד אשר באחרונה גברו האחרונים על הראשונים.

מפה תלך האורחה הלאה לפאת צפון דרך העמק אשר כפרים רבים נמצאים בו, ואחרי שתי שעות וחצי תבוא להכפר זֶרְעִין העומד במקום העיר העתיקה יזרעאל.

העיר הזאת עומדת לרגלי הר גִלבֹעַ, והיא נודעת בדברי ימי עמנו; מיד אחרי מות שאול היתה אחת הערים אשר נשארו באמנה את מלוכת איש בשת. בה ישב המלך אחאב לכסאו, ובה בא גם הקץ לממשלתו ולמשפחתו, אך כל דבר עתיק לא נשאר בה ויושביה כולם מושלמים.

מחוץ להכפר הזה בהעמק (המשתרע עד בית שאן) עובר נחל קטן הנקרא בפי ילידי הארץ עין ג׳לות (עין גליות) מבלי כל טעם וסבה נכונה.

הנוסעים אשר לא ירט הדרך לנגדם ואינם תלוים בחפץ השירה ההולכת ישר להגליל יוכלו ללכת מפה (או ישר מנבלוס) להעיר העתיקה ב י ת ש א ן (1 1/2 שעה).

הדרך טובה ונוחה, אחרי 40 רגעים יבוא הנוסע לאגן יפה אשר בו יקוו מי עין ג׳לות, ואחרי שעה לתל שיך חסאן אשר בו נמצאים מעינות רבים וחורבות עתיקות, ובעבור 35 רגעים יבוא לחורבות בית אלפא ומפה ילך הלאה לרגלי מעין גילות בין הר גלבוע (ג׳בל פקוע) והחרמון הקטן (ג׳בל דאחי) ואחר 1 1/2 שעה יבוא להכפר בישאן.

הכפר הזה וכן חורבות העיר העתיקה עומדות על שפת עמק יזרעאל, והוא מסובב בנחלי מים רבים. מספר יושביו כחמש מאות נפש; כולם מושלמים. ובו יושב מודיר (מנהל מהממשלה).

ההורבות הראויות להתבונן עליהן והמושכות עליהן את עין הרואה הן: בפאת מערב הכפר, מסלת מרוץ הסוסים, בפאת צפונית מזרחית אבני היסוד ושרידי בית מסגד עתיק הנקרא ג׳מעה אלארבעין (נבנה בשנת 1403) לצפונית מערבית בית המסגד (אחרי שדה הקברות) בית תיאטרון גדול (הנקרא בערבית אלעקוד) אשר חוט של 55 מטר יבתרהו, ובו נמצאים שנים עשר טורי ספסלים החצובים בגובה ההר איש מעל אחיו, והם נראים עוד בשלמותם ובצביונם, וגם מוצאי ומובאי הבית נראים עוד בשלמותם. בפאת צפונית מזרחית (לרגלי הנחל) עומדים עוד שני טורי עמודים משני עברי הרחוב, ההולך להגשר הנקרא ג׳שר אלמקטו, לשמאל הרחוב הזה על התל אלמסטבא עומד הורבת מבצר עתיק ולפאת ימין (אצל העמודים) ברכה ישנה הנקראת ברכת אלחמאם ואצלם מערות קברים רבים, ועל הגבעה לצפון התיאטרון יראו עוד עקבות החומה העתיקה אשר הקיפה את פסגת ההר. רחוק מעט מהעיר לפאת צפונית מערבית, נמצא גשר עתיק הנקרא ג׳שר אלחאן והמושך עליו את עין הרואה.

זכרונות. — העיר בית שאן נפלה לנחלה לחצי שבט המנשה (יהושע י״ז י״א), אך המה לא הורישו את יושביה הכנענים, וישבו תחתם עד ימי המלך דוד, אשר לפי הנראה, לכד את העיר הזאת. בימי שלמה עמדה תחת פקודת הנציב בענה בן אחילוד. עולי בבל לא קדשוה בשניה, למען יוכלו לזרוע ולעבד את אדמתה גם בשנות השבע, ולהיות למקור לכלכלת העניים. היונים אשר התאחזו בארץ, תקעו יתדם בה, ויצירו לבני ישראל היושבים בה ובסביבותיה, וביום ט״ו וט״ז סיון גרש יוחנן הורקנוס החשמונאי את היונים ממנה ומכל הבקעה, ויהי היום הזה יום טוב לישראל (מגלת תענית). בימי המלך הורדוס התישבו בה עם הפקיסים, ולכן קראו לה היונים בשם Scythopolis אך בכ״ז לא נשכח גם שמה העתיק, והם בנו בה בתי תיאטראות וקרקסאות וישכללו את יפיה. גם אחרי חורבן הבית ישבו בה יהודים במספר לא מעט, כי אדמתה דשנה ופוריה במאד, והיא היתה מהוללה בתבואת עמקיה ועצי זיתיה, ובה היה בית ארינה לכלי פשתן דק והשוב. יושביה היהודים היו מדקדקים במצות (פסחים נ׳ א׳), אך כבני הגליל הסמוכים לה לא דקדקו במבטאם. בימי ר׳ יהודה הנשיא פטרו את יושביה ממעשר ושביעית, מאשר כי לא

נתקדשה בקדושה שניה. נושאי הצלב לכדו את העיר הזאת ויבנו בה כנסיות ויעשוה למושב כהן ראשי ותשאר תחת ידי הנוצרים עד ימי השולטן סלח אדין אשר לכד אותה אחרי עמל רב, וישרפה באש, אך לא ארכו הימים והעיר נבנתה מחדש, וגם אחינו נתאחזו בה במספר מעט, כי הרבה מהם מאנו להאחז בה בהאמינם, בטעות, כי לא על ארץ ישראל תחשב. בסוף המאה הראשונה להאלף הנוכחי, אזה הרב אשתורי הפרחי את העיר הזאת למושב לו, ובספרו היקר הארוך לבאר בראיות נכוחות כי העיר הזאת ככל ערי ארץ ישראל תחשב, וישתדל להגדיל ולהרחיב את ישוב אחינו בה, ובימיו היה בה שריד בהכ"נ עתיק, אשר לפי דעתי הוא הבהכ"נ הנזכר בירושלמי מגלה פ"ג, אולם הישוב הזה לא האריך ימים והנוסעים אשר היו אחרי הרב הנז' לא יזכירו את ישוב היהודים בהעיר הזאת.

מזרעין תלך האורחה הלאה בדרך רעה מאד, אשר עלתה כולה קמשונים ובימי החורף תהפך לבצה, ואחרי שתי שעות וחצי תבוא להכפר נַאוּרַן, אשר יושביו כולם צוענים ואחרי שעה לפני מעין מים היוצא בעמק וסמוך לו כפר תַּמְרַה הוא תמרתא הנזכר במגילה ז'. אחרי עבור שעה יראה הנוסע מרחוק מלון חרב הנקרא חַאן לַאגִ'וּן, (העומד במקום העיר מגדו העתיקה, אשר הרומים קראו לה Legio), וַתַּעֲנַךְ (היא תענך), ואחרי רגעים מספר תעבור על פני נחל קטן העובר על פני לאג'ון, והוא אחד הזרועות של נחל קישון הנקרא גם כן בשם מי מגדו, וסמוך לו מלון חרב הנקרא חַאן אַלְתֻּגַ'אר (מלון הסוחרים). המלון הזה נבנה מאת סינאם פשה בשנת שנ"ז לתועלת השירות הבאות ממצרים, ועד היום יתאספו בו בכל יום החמישי בשבוע יושבי הכפרים והערים הקרובות למכור את יבול אדמתם ובהמותיהם, והשוק

הזה הוא הגדול בכל שוקי הארץ ונודע בשם שוּק אִלְחַאן; ואצלו מעין מים יפה. פה הננו עומדים לרגלי הר תבור (גַ'בַּל אלטוּר).

ההר הזה גבוה מעל פני הים התיכון 562 מטר, ומעל לים כנרת 855 מ', והוא עומד נפרד ובודד משאר הרי הגליל, ומראהו כחצי כדור. והוא גבוה מכל ההרים אשר סביבו, ותמונתו זאת והוד מראה עציו הרעננים תרהיב את עין הרואה, עד כי היה למשל בפי משוררי ומליצי עמנו. אדמתו טובה ופוריה, ועצי אלה ואלון רבים נטועים בו בכל עבריו, אך רבים מהם, וביחוד אלה אשר עמדו בראשו נגדעו בידי הכומרים הגרים על ההר ובסביבותיו. החיות והעופות הרבות אשר קננו בנקרי הצורים ובסעיפי העצים כמעט ספו תמו, ואך זעיר שם יראו. חורבות רבות נמצאות בו, מהן מימי הרומאים ומהן מימי נושאי הצלב, ובראשו יראו עוד הנדבכים של החומה הגדולה אשר הקיפה את כל פסגתו, והאבנים גדולות ומקוצעות בקציהן, המעידות כי מימי הרומאים מוצאן. ארך פני פסגתו 555 מ. ורחבו 250 מ. ומעליה יראה הנוסע מראה יפה ונהדרה במאד: לפאת מזרח, קצה הצפוני של ים כנרת והלאה שלשלת הרי חורן המעולפים בערפלי תכלת, ולדרום ים כנרת, את נחל הירמוך; לפאת נגב הר הכרמל המלחך ברגליו את מי הים, ולפאת צפון העיר צפת ומאחוריה את הר חרמון.

זכרונות.— ההר הזה נודע ומהולל בדברי ימי הארץ, והוא עמד

על גבול יששכר וזבולון; ועל ראשו עמדה עיר אשר נקראה כשמו תבור, והיא היתה עיר הלוים למשפחת בני מררי; ובשפועו או סמוך לו עמדו הערים כסלות תבור ואזנות תבור. עליו הזעיקה דבורה וברק את בני ישראל למלחמה על יבין מלך חצור, ועליו הרגו זבח וצלמונע נסיכי מדין את אחי גדעון. אנטיוכוס הגדול בבואו לארץ ישראל לכד בערמה את העיר תבור אשר עמדה על ראשו (ג' א' תק"מ). שר צבא הרומאים גביניס ערך על ההר הזה מלחמה על היהודים ויכניעם, אך אחרי עבור זמן מצער בצר יוסף הכהן את העיר תבור ויבן חומה בצורה סביב פסגת ההר. הנוצרים מקדישים במאד את ההר הזה ועוד בהמאות הראשונות להתיסדות דתם בנו עליו כנסיות גדולות. נושאי הצלב לבדו גם את ההר הזה ויבנו עליו כנסיה ובית מקלט אשר נהרס אח"כ ע"י המושלמים. בשנת תתקע"ב בנה השולטן מֶלֶך אלעַדִילִ, אחי סלח אדין, אשר ישב על כסאו אחריו, מבצר חזק על ההר הזה, וכל עמל הנוצרים, אשר צרו עליו אחרי חמש שנים, עלה בתוהו; אולם אח"כ הרסו המושלמים בעצמם את המבצר. כעת עומדים עליו שתי כנסיות האחת להלטינים והאחת להיונים.

אחרי שעה וחצי תבוא האורחה להר סלע הנקרא קרן חטון, אשר לרגליו עומד הכפר חטון [50].

המקום הזה נודע בדברי הימים כי בו נ ג ד ע השולטן סלח אדין ביום 4 יולי לשנת תתקמ"ז את קרן נושאי הצלב, ובפעם הזאת היתה תבוסתם שלמה, את המלך Guido de Lusignan בלוית חיל רב לקח שבי, את אבירהם ושריהם מכר לעבדים ואת כהני וראשי ה"היכל" הגיר לחרב, ואז בא הקץ לחפצם ותשוקתם להביא את ארץ ישראל תחת ממשלת הצלב, והנצחון הזה נודע בשם נ צ ח ו ן חִטּ ו ן.

---

50) הוא הכפר חטיא הנזכר בבבלי חגיגה ה' ב', עיר מולדת האמורא רבי יעקב, וכן נזכר שם הכפר הזה בב"ר פ' ס"ה.

בהכפר הזה יושבים כמאה משפחות מושלמים, והם חיים על פרי גנותיהם ופרדסיהם הרבים, כי המעינות הרבים היוצאים מרגלי ההר ירוו את כל הככר דשן. ביחוד ישגה בהמקום הזה עץ האתרוג, והרב הגאון כמהורח״א וואקס זל״ה, אב״ד דק״ק פיעטרקוב קנה זה כעשרה שנים בהכפר הזה שתי גנות גדולות נטועות עצי אתרוג, והכנסותיהן קדש לבני כולל ווארשא. — בחצר בית המסגד אשר בהכפר הזה תראה המסורה את קבר יתרו [51] חותן משה והמושלמים קוראים לו נֶבִּי שוּאֵיב. וביום אסרו חג של פסח ילכו אחינו יושבי צפת להשתטח ולהתפלל על הקבר הזה, ושוער בית המסגד יקבל מתת קל מאת כל הבא.

פה תסתעף הדרך לשתים האחת הולכת ישר לצפת ובאמצעה כפר גדול הנקרא יאקוק העומד במקום העיר

---

51) בסוף האלף ההולף לא שררה עוד מסורה מוחלטת כי פה קבור יתרו, והר״ש בר שמשון (תתק״ע) יספר „כי ראה (בחטין) ב׳ קברים, יש אומרים קבר יהושע (בן פרחיה?) ויש אומרים קבר יתרו וקבר צפניה״, אולם מראשית האלף הנוכחי לא תטיל עוד המסורה כל ספק בדבר, ולפי דבריה קבור בחצר בית המסגד יתרו, ואת הקבר הזה יזכיר גם ר׳ יעקב שליח מפאריז בספר אלה המסעות (הוצאת כרמולי) וקבר ר׳ יהושע בן פרחיה לא יזכיר כלל, ועל דברת הרי״ץ חילו קבור בהכפר הזה מלבד יתרו גם ר׳ יעקב איש כפר חטיא, והמסורה הזאת מתקבלת על הלב, כי הרבה מהתנאים נקברו בערי מולדתם, ולכן דעתנו נוטה כי המסורה המאוחרת אשר תראה פה את קבר ר״י בן פרחיה מוטעת היא מהשם ר״י איש כפר חטיא, אשר שמו איננו נודע כל כך בהספרות התלמודית.

חֻקֹּק (יהושע י״ט ל״ד), ויושביו כולם מושלמים ובו תראה המסורה קבר חבקוק[52] הנביא. ואחרי שתי שעות הכפר עין כחל, ושם היא מתאחדת עם הדרך ההולכת מטבריה לצפת (ראה הלאה). והשניה הולכת ישר לטבריה והיא מתאחדת עם הדרך ההולכת לנצרת, ואחרי שתי שעות תבוא האורחה לפני שערי העיר

ט ב ר י ה (טַבַּרְיָה).

בתי אכסניא: ר׳ בנימן בר׳ חיים דאקטאר.
ר׳ יהושע אייזלער.

רב עדת הספרדים: החכם המופלא וכו׳ כמהו׳ יוסף דוד אבולעפיא והוא נושא משרת ממלא מקום חכם באשי.

רב עדת האשכנזים: הרה״ג מהו׳ א ב ר ה ם צ ב י ה ל ו י נ״י.

רופא העדה: ד״ר האלצמאן.

בה יושב קאים־מקאם העומד תחת פקודת פחת עכו. ובה בית פקודת טלגרף כ ל ל י, אך ממלא מקום צירי הממשלות אין בה.

---

52 המסורה הזאת נזכרת במכתב הר״ש בר שמשין; אך הוא קורא את הכפר חקוק כלשון הכתוב, וכן נזכרת גם בספר כפו״פ ובזמנו היה שם ״בהכ״נ ובו רצפה ישן נושן״ וכן נז׳ ברשה״ק של הנוסע מקנדיא (רל״נ) ובזמנו היה על הקבר ״מצבה אחת כמו מגדל קטן ועליה חקוק ח ב ק ו ק ה נ ב י א״ וכן הזכירוהו כל הנוסעים ורושמי הקברים אשר היו אחריהם.

זכרונות. — העיר הזאת נבנתה (כחמשים שנה לפני החורבן) מאת המלך הורדוס במישור יפה ונחמד על יד ים כנרת, ויקראה בשם טבריה לכבוד הקסר טבריוס, ומאשר כי נבנתה לכבוד קסר רומא לכן התאמץ הורדוס ליפותה ולשכללה בכל הדר תפארת ערי רומא, ויכונן בה מסלת המרוץ, בית תיאטרון וארמון גדול אשר היה מפואר מבחוץ בפסילי ותמונות בעלי חיים החצובים בטעם וסגנון הרומאים. הדבר הזה, וכן הקברים אשר נמצאו ונהרסו לרגלי בנינה (על דברת יוסף הכהן) הכעיסו והדאיבו במאד את לב היהודים וימאנו מלהאחז בה, והורדוס נאלץ להושיב בחזקה בהעיר החדשה הזאת כל איש פוחז וריק וכל איש צר ומצוק מאחינו, והרבה מבני העמים, ויתן להם אחוזות גדולות, והנחות רבות עשה להם למען לא יעזבו את העיר, ומהעת הזאת נחשבה טבריה בעיני חכמי ארץ יהודה "כארץ העמים". יוסף בן מתתיהו הכהן, בהמנותו לשר צבא ארץ הגליל, בצר את העיר הזאת, אולם יושביה פתחו שערי עירם בשלום, לפני אספסינוס, והוא הבטיח להם כי יוכלו להשאר בה, ואחרי דבריו לא שנה, וגם אחרי אשר נפלה ירושלם לפני צרו, ומרבית יושבי ארץ יהודה הגלו לכל רוח, ישבו הם שלוים ושקטים.

כאשר ראו היהודים כי גם גבורת הגבור הנודע בר כוכבא נשתה, ורבי עקיבא נושא כליו הומת מות אכזרי, ואדריינוס לא יחדל מלרדוף את יושבי ארץ יהודה באף ובחמה, ויחליטו לבקש מפלט להם בארץ הגליל ולכונן בה מרכז אחדותם. ורבי שמעון בן יוחאי, אשר נחבא כל ימי השמד באחת המערות אשר בסביבות טבריה, נוכח לדעת כי אין מקום טוב ומסוגל למרכז ישראל כהעיר הזאת, ולכן גמר אמר לטהר את העיר הזאת ולהוציאה מכלל ארץ העמים, ואז נקבצו אליה הרבה מחכמי עמנו. גם מושב הסנהדרין אשר היה בצפורי נעתק אליה, והם יגעו ועמלו להרחיב ולהאדיר את "אוצר הנחמד" אשר נשאר להם לפלטה ואשר ידי הרומאים העריצים בכל כחם וגבורתם לא יכלו להכחידו. כחמשים שנה אח"כ קבץ ר' יהודה הנשיא את כל ההלכות אשר נשנו מחכמי זמנו ומחכמי הדורות אשר לפניו, ויסדרם ויצרפם ויאספם לאחד בספר ה"משנה" (לתורה שבכתב), והחכמים אשר היו אחריו בארו וישיתו נוספות עליו בחבור התלמוד (הירושלמי). גם להטבת מצב החומרי של

העיר הזאת דאג נשיא ישראל זה, וישתדל לפני אהיבו הקסר אנטונינוס כי יעשה את העיר הזאת חפשית ממס (ע"ז י' ע"א), אך הפצו זה לא עלה בידו. בראות חכמי הדור את ערך ומעלת העיר הזאת לאחדות ישראל והחזקת דתו אבו להשביח השם הזר "טבריה", ויאמרו להגביל את מקומה במקום אחת משלשת הערים העתיקות, רקת, חמת וכנרת הנזכרות בכה"ק. ומהם עמלו לבאר (בדרך דרש) את שמה הראשון בהוראה עברית המתאמת למצבה, ותהי העיר הזאת לישראל את אשר היתה ירושלם לפנים, עד ימי הלל נכדו של ר' יהודה הנשיא, אשר אז נחרבה ע"י קסטיוס גאלוס (רע"ז, אחה"ח), אך לא ארכו הימים והיא התנשאה עוד הפעם מערמות מפלתה, והיהודים שבו להאחז בה, וחכמיה החלו לעסוק כמלפנים בחזוק התורה ואחדות ישראל, והמה מסרו לנו את המסורה לגדר וסיג סביב התורה שבכתב, הנקוד וצחות הלשון; ובגלל זה יצא שמם לברכה ולתהלה בכל תפוצות ישראל, ודבריהם היו כדברי האורים בעיניהם, ובסוף המאה החמשית (אחה"ח) בקש הכומר שמעון לבית ארשם מאת אחד הכמרים היושבים על גבול ארץ ערב כי יכביד את ידו על חכמי טבריה, כי יצוו על יוסף זו נואס מלך היהודים בחמיאר (תימן) לחדול מלרדוף את הניצרים העוברים דרך ארצו. — מלכי הנוצרים אשר משלו בארץ תקעו יתדם גם בהעיר הזאת ויבנו בה כנסיות ובתי מקלט והיא היתה מושב כהן ראשי. בשנת ד"א שע"ז עלה כוזרוס מלך פרס גם על העיר הזאת ויהרוס את כל כנסיות הנוצרים אשר היו בקרבה. ובעשרים ושתים שנה אח"כ לכד אותה הכליף עמר, ואחרי אחד ושלשים שנה נהיתה למעי מפלה ע"י רעש הארץ. נושאי הצלב גם הם לכדו את העיר הזאת, ויכוננו בה מחדש כנסיות ובתי מקלט רבים, ואז החלו היהודים לשוב ולהאחז בה, ובשנת תתקל"ג מצא הר"ב מטודילא בה כחמשים יהודים וראשי העדה היו הרב ר' אברהם החוזה, רבי מוכתר ור' יצחק. ותשאר הארץ תחת ידי הנוצרים עד ימי השולטן סלח אדין אשר לכד אותה בלי עמל רב, ויגרש את היהודים והנוצרים מקרבה, ותשאר העיר חרבה ושוממה יותר משלש מאות שנה, וכאשר עבר הנוסע האלמוני מאטליא בארץ (רפ"ב) לא מצא בה יהודים כלל, ומושלמים רק כשתים עשרה משפחות. בשנת ש' לאלף הנוכחי בנה השולטן סלימאן את חומת העיר הזאת וירשה לכל בני הדתות להאחז בה, והיהודים לא עמדו מנגד

וימהרו גם הם לשיב אל העיר הזאת ויישוב העיר הלך וגדל, ובסוף המאה הזאת נמלטו אליה רבים מעדת האשכנזים יושבי ירושלם, אשר נרדפו על צואריהם מאת המוסלים אבן פרוך וביניהם היה גם הרב הגאון מהו׳ ישעיהו הלוי הורוויץ והוא הרביץ תורה בעיר הזאת, אך ימי שלותם לא ארכו ובשנת ת״ל נחרבה עוד הפעם ותהי חרבה עד סוף המאה הזאת אשר אז בנה השיך דאהוד אל אמהאר את חומת העיר, והוא נתן את חתיתו על כל חבל הארץ אשר מסביב ויבער את השודדים מקרב הארץ, ובשנת ת״ק עלה הרב חיים אבולעפיא ז״ל מאזמיר ויבן בה בתי מעון להיהודים אשר החלו לשוב אליה יבהכ״נ יפה ושאר צרכי העדה, והשיך כבד מאד את הרב הנז׳ וימלא את כל שאלותיו ועי״ז הלך ישוב אחינו בה הלך וגדול, וישבו בה שלוים ושקטים כשנתים ומחצה, אשר אז באה העיר במצור מאת פחת דמשק וגם הרב ועדת היהודים לא עזבו את העיר ויסגרו בתוכה, ותהי העיר במצור שמונים יום, וחיל הפחה ירו עליה כמעט בכל הזמן הזה כדורי מות, והם נפלו תוך העיר ולא החריבו את בתיה ולא נגעו ביושביה לרעה, וכראות המשנה כי כבד ממנו ללכוד את החומה עזב ביום ד׳ כסלו את העיר, והיום הזה קבעו היהודים ל י ו ם ט ו ב ומשתה ושמחה. אך בטרם שכחו יושבי העיר פחדם ומצוקתם מהמלחמה הזאת והנה צרה חדשה באה עליהם, כי בחדש אלול עלה פחת דמשק עוד הפעם על העיר ללכדה והפעם אסף כל חיל בני הכפרים העומדים תחת פקידתו, וגם כלי נשק רב נשלח לו מעיר הבירה, ויושבי העיר נבהלו במאד, אך טרם נגש הפחה על העיר חלה פתאום וימת, ותהי עוד הפעם רוח והצלה להעיר. בשנת תק״מ עלו הרבה מעדת ה ח ס י ד י ם להאחז בה, והמה הרחיבו והאדירו את ישובה. בשנת תקצ״ד כאשר מרדו האכרים בהממשלה סגרו הישמעאלים את רחוב היהודים ויבקשו מהם סך רב כפר נפשם, והמה מלאו בקשתם, ולכן לא סבלו תלאות ורדיפות נוראות כאחיהם יושבי צפת והברון, וכאשר לכד אברהים פשה את הארץ נאלצו הישמעאלים להשיב להם את הכסף אשר לקחו, והוא בצר את חומת העיר. בשנת תקצ״ז כאשר רעשה ארץ הגליל נהרסה גם העיר הזאת ומאחינו לבד נהרגו כשש מאות נפש וגם בחומת העיר נפרצו פרצות רבות אשר לא נתקנו עד היום הזה.

העיר הזאת עומדת במישור צר בין חוף ים כנרת ובין ההר המגביל אותו מפאת יב, והיא מוקפת משלשת רוחותיה חומה גבוה, אשר על ידי רעש הארץ בשנת תקצ"ז נפרצו בה פרצות רבות, ונכחן וכן דרך השער האחד אשר להחומה יבואו העירה. מרבית בתיה וכן חלק גדול מחומתה בנוים מאבני בזלת. רחובותיה צרים ועקומים ובעת האחרונה הורצפו כולם באבנים חלקות. אך מראיה בכלל לא ירהיב עין הרואה.

מספר יושביה הוא: 4500 נפש, ובהם יהודים 2900 (ספרדים 1460, אשכנזים 1440) מושלמים 1300 נוצרים 300.

לעדת הספרדים שמונה בתי כנסיות והגדול שבהם עומד על שפת הים, והוא נבנה מאת הר"ח אבואלעפיא מיסד הישוב האחרון של העיר הזאת, ועליו שתי ישיבות גדולות אשר בהן יתפללו וילמדו חכמי העדה. לא רחוק ממנו על שפת הים עומד בהכ"נ לעדת המערבים, והנשארים הם בפנים העיר והם נקראים: ביהכ"נ וישיבת קונורטי, ביהכ"נ הקורדים, ביהכ"נ פולאלע.

האשכנזים הם כולם חסידים בני כתות שונות, ומספר בתי כנסיותיהם הם כמספר כתותיהם והם נקראים על עיר מושב הרבי אשר בשמו ידגלו, ומלבד בהכ"נ אשר להכתות השונות, יש בהכ"נ גדול אחד העומד על חוף הים, סמוך לביהכ"נ של הספרדים, והוא נבנה בסוף המאה החולפת מאת הרב החסיד ר' אברהם קאליסקער ז"ל.

מלבד בתי הכנסיות הנזכרים אין אף לאחת מהעדות

האלו לא בית ספר ולא ת"ת, והנערים אשר אין ידי הוריהם משגת לשלם שכר למודם למלמד פרטי יגודלו כפראים במדבר ללא תורה וללא דרך ארץ. גם בית חולים או חברה לצדקה וחסד אין בה, ורק לעדת האשכנזים חצר בעל ארבעה חדרים אשר בהם יתגוללו חולים עזובים ועניים על הרצפה מבלי מכלכל ומשים עין על מחלתם, וגם רופא (מלבד רופא המסיון) אין בה.

הרב הגאון וכו' כמהו' עזריאל ד"ר הילדעסהיימער השתדל עוד לפני שנתים לאסוף כסף להחזקת רופא מוסמך בעיר הקטנה והעניה הזאת, וחפצו זה הצליח בידו, וגם ראשי העדה קבלו על עצמם לתת חצי שכר הרופא, אך עמלו למצוא רופא אשר יאבה להאחז בה לא עלה בידו עד יום כתבנו דברינו אלה, אשר לפי הנשמע נאות הרופא ד"ר האלצמאן (יליד ירושלם) לקבל עליו את המשרה הזאת. הדבר הזה יביא ישע רב ליושבי העיר הזאת וכן לחולי שאר ערי הארץ אשר יבואו לרחוץ בהמרחצאות החמים אשר בקרבתה.

ישוב העיר הזאת לא התקדם בימים האחרונים כי מפאת החום הגדול השורר בה כבד על אחינו אשר זה מקרוב באו להאחז בה, אם כי ההוצאה קטנה מאד בעיר הזאת.

שרידי עתיקות וזכרונות קדומים לא נשארו בהעיר הזאת, ורק מערות וגלי קברים רבים, אשר אחדים מהם מקוימים גם מחז"ל, ורבים מהם נזכרים עוד מהנוסעים בהאלף החולף, וקצתם נולדו על ברכי המסורה החדשה,

נמצאים ברגלי ובצלע ההר, וטוב יעשה הנוסע אם יקח לו חמור לרכוב עליו ונרות להאיר את חשכת המערות, כי בדרך הלוכו זה יוכל לבקר גם את חמי טבריה, ובחזרתו יוכל לשוב העירה דרך הים, אם ימצא אניה מוכנת לפניו, או דרך היבשה במרכבה ההולכת על פני חוף הים.

הנוסע יצא מהעיר ויפנה צפונה עדי בואו לשער העיר, בפנים השער לצד שמאל תראה המסורה את קבר רב ענן[53], ועליו מונח עמוד אבן אשר ארכו כחמשה רגל וחלק ממנו טבוע בארץ. סמוך לו במורד ההר קבר ר' יוחנן בן זכאי[54] ועליו ציון אבנים גדולות, ואצלו קברי ר' אמי ור' אסי[55] ועליהם מונחים שני עמודי אבן גדולים, אשר כמעט נטבעו בארץ, ורק פניהם יראו עוד, האחד מונח מצפון לדרום והשני ממזרח למערב. סמוך להם קבר הר"ר ישעיהו הלוי הורוויץ[56] בעל

---

53 המסורה הזאת מצויה כעת בפי יושבי העיר. אך רוב מציני הקברים לא הזכירוה.

54 המסורה הזאת נזכרת כבר בסוף האלף ההולך במסעות ר"ב מטודילא, ורק במכתב הר"ש ב"ר שמשון כתוב לפי הנראה בטעות ר' יוחנן בן נורי, וכן יביאו את המסורה הזאת כל רושמי ומציני הקברים של האלף הנוכחי, והם הוסיפו להראות בקרבת קברו גם את קברי חמשת תלמידיו, אך מסורה אחרת תראה את קברי תלמידיו בסביבות צפת.

55 מאמר חז"ל בברכות ח' א' "ר' אמי ור' אסי אע"ג דהוי להו תליסר בי כנשתא בטבריא לא הווי מצלי אלא בין עמודי", יתן אומץ להמסורה הזאת, ואולי בגלל הספור הזה הונחו העמודים על קבריהם.

56 הרב הזה קבע דירתו בעיה"ק ירושלם, אך בימי רדיפת המושלים

השל״ה, ואצלו קבר הרב רבנו משה בן מימון[57] (הרמב״ם) ואביו, ועל הקבר ציון גדול מרובע המתקצר למעלה, והוא מסויד בסיד לבן. הלאה לפאת דרום במערה קבר ר׳ יוחנן ואצלו קבר ריש לקיש[58], ואצלם קבר ר׳ חננאל (תלמיד רב). הלאה מעט בצלע ההר יש חור קטן וממנו נכנסים למערה אשר גבהה כקומת איש ובכותל הצפוני כוך אחד הוא קבר רב כהנא[59], ובפאת מזרח ומערב המערה נמצאים ששה כוכין אשר הם, על דברת המסורה, קברי תלמידיו. אחרי צעדים אחדים יש מערה אחרת אשר בה קבור ר׳ חייא ומשני צדדיו גלי אבנים

אבן פרוך (שפ״ז) ב״ח הוא ועמו כמעט כל בני האשכנזים מהעיר, ויאחז בטבריה ובה הרביץ תורה ועד היום יראו עוד באחת החורבות ביהכ״נ אשר בה התפלל, ובה שבה רוחו אל על.

57 הרמב״ם נפטר במצרים, ועל פי צואתו העלו את ארונו לארץ ישראל (ועל פי הספור המסופר ביוחסין הובא להעיר הזאת דרך נס), באמתו אין כל ספק, כי נכדו ר׳ דוד בצרוף הו״ר עיה״ק צפת באו אל הקבר וימחקו את החרפות, אשר העיזו שונאיו להתות על קברו, ויחרימו וינדו את עושי הנבלה הזאת ואת כל איש אשר יהין לדבר על הרב וספריו. וכן נזכר קברו במכתב ר׳ יעקב מפאריז ובמכתבי כל רושמי ומציני הקברים.

58 שני הקברים האלו מאומתים גם בדהז״ל כי בבבלי מ״ק (כ״ה ב׳) איתא כי נח נפשיה דר׳ יוחנן יתיב ר׳ אמי שבעה ושלשים ור׳ אמי היה בטבריה כנודע, וריש לקיש מת בחבתו של ר׳ יוחנן רק זמן קטן קודם לו כנ״ז בב״מ פ״ד ע״א.

59 מסורת הר״ח נזכר אך בס״ס שער הגלגולים, ומהאר״י ותלמידיו מוצאה. אולם מסורת הר״כ נזכרת עוד ברשימת הקברים של האלף החולף וכל מציני הקברים מהאלף הנוכחי לא ימנעו מלהזכירה.

אשר הם קברי יהודה ויחזקיה בניו, ואצלם קבר רב הונא[60]. הלאה בראש ההר תראה המסורה את קבר ר׳ עקיבא[61] ועליו ציון גדול מרובע המתעגל בראשו ככפה, אשר ארכו ערך 8 רגל וגבהו 4 רגל. הציון בנוי מאבנים גדולות והוא טוח בטיח ומסויד, וביום ל״ג בעומר ילכו יושבי טבריה להתפלל ולהשתטח על קברו. בכל הדרך הזה יראה הנוסע חורבות רבות ושרידי בנינים עתיקים הם שרידי העיר העתיקה, והמסורה אשר לאחינו תראה חורבות אחדות אשר הן שרידי שלש עשרה בהכ״נ אשר היו בעיר הזאת בימי חכמי התלמוד (ברכות ח׳ א׳). סמוך לשפת הים נמצא בית הקברות אשר לאחינו, ובו קבורים הרבה מגדולי רבני עדת הספרדים והאשכנזים. ברגלי ההר סמוך לחמי טבריה תראה המסורה את קבר ר׳ ירמיה[62]

---

60 מסורת ארבעת הקברים האלו מקוימות גם מדחז״ל כי לפי המסופר בבבלי מ״ק (כ״ה, א׳) יצאו רב אמי ורב אסי (אשר ישבו בעיר הזאת) לקראת ארונו של רב הונא אשר העלוהו מבבל, וחכמי העיר הזאת החליטו לטמון את גופו במערת ר׳ חייא אשר בה נקברו גם שני בניו יהודה מימינו וחזקיה משמאלו.

61 המסורה הזאת נזכרת רק ברשימת הקברים של האלף הנוכחי, ובאמת לא תוכל לעמוד בפני הבקרת, כי במדרש משלי דבתי כתוב כי יהושע הגרסי הוציא את גופת ר׳ עקיבא מבית האסורים והוליך אותו כל הלילה עד אנטיפרוס של קוצרים ושם השכיב אותו במערה (יע״ש הספור). והעיר אנטיפרוס היא בל״ס העיר אנטיפטרוס אשר עמדה על גבול ארץ יהודה בעמק כפר סבא.

62 המסורה הזאת נזכרת אך ברשימת הקברים אשר נתחברו אחרי האר״י ז״ל. אולם בכ״ז יש לה סמך בדברי הז״ל (נדרים ע״ה) כי ר׳ ירמיה בא

ועליו גל אבנים גבוה המתקצר ועולה לאות כי נקבר מעומד, וצעדים אחדים אחריו עומדים המרחצאות החמים הנודעים בשם

חמי טבריה.

המרחצאות עומדים במקום גבוה מעט לרגל ההר אשר במזרח העיר. שני מרחצאות עומדים בהמקום הזה, הראשון (היותר קרוב) נקרא חַמַאם אִבְּרַהִים, כי הוא נבנה זה מחדש (תקצ"ג) על ידי אברהים פשה. חדר הרחצה גדול מאד ובאמצעו ברכה גדולה ועגולה המרוצפת באבנים גדולות וחלקות, וסמוך לקרקעיתה עשוי רובד רחב. בהברכה הזאת ירחצו כל האנשים יחד, ושכר הרחיצה הוא: ליושבי טבריה 20 פרו' ולהבאים מחו"ל 1 גרוש, אולם מלבד חדר הרחצה הכללי ישנם עוד חדרים אחדים אשר בהם עומדים אמבטאות מלאים ממי המעין ושכר הרחיצה 6 גרוש. סביב הברכה עומדים עמודי אבן אשר עליהם נשענת כפת החדר אשר באמצעה עשוים חלולים להוציא את הקטור. המרחץ השני רחוק מהראשון רק צעדים אחדים והוא נקרא חמאם סלימאן והוא נבנה או חודש מאת השולטן סלימאן, ואיננו יפה, וגרוע בסדריו מהקודם. שני המרחצאות יקבלו מימיהם דרך

בסוף ימיו לארץ ישראל וגם צואתו המובא בירושלמי (כלאים פ"ב) "ר' ירמיה מפקד אלבושני וכו' יהבון מסאני ברגלי וחוטרא בידי ויהבוני על סטרא אין אתי משיחא אנא מעתד", יוסיף אומץ להמסורה הזאת, אולם בספר אלה המסעות (הוצאת כרמולי) כתוב אצל חמי טבריה קבור ירמיהו הנביא (?).

צנור ממעין אחד אשר בפאת מזרחית צפונית המרחץ הראשון, ואחרי אשר יעמדו יום או יומים בהברכה יצאו דרך צנור ויפלו להים.

חום המים מיד בצאתם מהמעין הוא 62° C. רק אחר אשר יצטננו בהברכה משך שתים עשרה שעות יוכלו לרחוץ בהם, והם אוצרים בקרבם גפרית וכלורמגניזיום. טעמם מר ומלוח וריח גפרית חזק נודף מהם, והם טובים ומסוגלים למחלות רבות וביחוד לרימאטיז האברים ומחלת העור. מראשית ימי האביב עד חצי סיון ינהרו המונים המונים מיושבי ארץ ישראל וסוריה לרחוץ בהם ולנהות מזור למחלתם.

מלבד המעין הזה יש בקרבתו עוד מעינות רותחים אחדים אשר מימיהם ילכו הימה מבלי כל תועלת, והמה ישאירו על פני הסלעים אשר יעברו רושם ירוק. בימי הרעש בשנת תקצ״ז הקרו המעינות הרותחים האלה מימיהם בשפע יותר רב, וגם חומם היה חזק הרבה יותר מהרגלם.

מעינות החמים האלו וסגולתם נודעו כבר בימי הבית השני, חז״ל קראו להם ״דמוסיי טבריה״ והתירו לרחוץ בהם בשבת, ובימיהם עמדה בהמקום הזה, עיר קטנה אשר נקראה חמת או חמתון והיא היתה רחוקה מטבריה מיל, אך אח״כ נתקרבה יותר עד כי כמעט לעיר אחת נחשבה.

צעדים אחדים אחרי המרחץ העתיק עומד בצלע ההר קבר ר׳ מאיר בעל הנס [63].

---

63 במאמרנו ״קברי ארץ הצבי״ בה״ירושלים״ ש״א צד 103 בהערה

השם בעל הנס הנלוה לר׳ מאיר הקבור בהמקום הזה הסב לו כבוד ויקר, הרבה יתר מכל התנאים והאמוראים הספונים והטמונים בעיר הזאת ובשאר מקומות באה״ק, והשם הזה הועיל הרבה בימים האחרונים למשוך את לבות אחינו

אספנו כל המקומות אשר בהם נזכר קברי של ר׳ מאיר (ע״ש), ותוצאת הקירתנו היתה כי ר׳ מאיר התנא נקבר בחו״ל כדברי הירושלמי (סוף כלאים) ובעדות המסבב ר״פ אשר ראה את קברו בעיר מ י ל י (אצל נהרדעי) על נהר פרת, ופה קבור איש אחר בשם ר׳ מאיר אשר נפטר בסוף אלף החמשי בערך, וכעת נוכל להוסיף כי ברשימת הקברים של הרב ר׳ יעקב שליח נאמן לישיבת הרב ר׳ יחיאל מפאריז נקרא ר׳ מאיר זה בשם ר׳ מ א י ר ק צ י ן. והתואר ״בעל הנס״ להתנא ר׳ מאיר נזכר ר א ש ו נ ה ב ה מ א ה ה ר ב י ע י ת להאלף הנוכחי מאת בעל הספר ״איגרת מספרת יחוסתא דצדיקיא״, וממנו העתיקו רושמי הקברים אשר היו אחריו, ועל היסוד הזה בנה גם הרב בעל מדריש תלפיות את קבלתו ״כי האיש אשר נאבד ממנו איזה דבר ידור שמן זית לעילוי נשמת ר׳ מאיר בה״נ וימצא אבדתו״, ומזה נתפשט המנהג נתינת צדקה לשם רמבה״נ, ולפנים לא ידעו דבר מזה כאשר האריך בזה הרב הגאון שי״ר זל״ה בהישורון ש״ו ח״א צד 35.

בארצות הצפון להחזיק במעוז אחיהם היושבים לפני ה׳ בארץ אבותינו. ולכן לא לחנם יענדו יושבי העיר הזאת כבוד ויקר להשם הזה ולר׳ מאיר הקבור פה, בידעם כי השם המושך הזה ימשוך גם אל עירם הקטנה את כל אחינו בני הארצות הרחוקות הבאים לבקר את ארה״ק. — זה כחמשה ושלשים שנה נבנה על הקבר הזה שני בתי כנסיות גדולים ויפים, האחד להאשכנזים והשני להספרדים, ובכל אחד מהם אצל הכותל המפסיק ביניהם עומד ציון הקבר מכוסה ביריעת צמר, וסביבו דולקים נרות גדולים, והציון מוקף בשבכת ברזל.

יושבי העיר הזאת בראותם כי גדל כח בעל הנס ובקנאתם לאחיהם יושבי צפת, אשר עדת הספרדים בהעיר הזאת תאסוף כסף רב שנה שנה מההדלקה וההלולא אשר יחוגו על קבר הרשב״י, גמרו אמר לעשות גם הם הדלקה והלולא על הקבר הזה שלשת ימים עוד לפני ה״הלולא דרשב״י״, ובליל י״ד איר יעשו הלולא והדלקה באגנות הקבועים על עמודי אבן גבוהים באמצע החצר ועל גג ביהכ״נ; וההדלקה תמכר לכל המרבה במחירה, הכל כסדר וכהלכת הדלקת רשב״י במירון; אך מאשר כי ההדלקה הזאת חדשה היא וגם האשכנזים יחוגו את ההלולא לבדם והספרדים לבדם, לכן אך כדמות המאור הקטן לעומת המאור הגדול תדמה ההלולא הזאת להלולא דרשב״י.

בחצר בהכ״נ אשר לעדת האשכנזים בנוים חדרים מרוחים אשר בהם יגורו חנם החולים העניים אשר יבואו לבקש רפאות תעלה בחמי טבריה, והדבר הזה הוא הטובה

והתועלת האחת אשר ההדלקה הביאה בכנפיה לעניי ארה"ק.

ים כנרת (בַּחַר טַבַּרִיֶּה).

הים הזה רחב בראשיתו ואח"כ הולך ומתקצר, ותמונתו דומה מעט לתמונת הכנור, ולכן קראו לו העברים כִּנֶּרֶת (במדבר ל"ד י"א) או כִּנֲרוֹת (יהושע י"א ב'). בימי הבית השני קראו לו ים גניסר על שם בקעת גניסר המגבלת אותו בפאת מזרח, ואחרי אשר נבנתה טבריה נקרא גם הים הזה בפי חז"ל ים טבריה, וכן יקראו לו הערבים בַּחַר טַבַּרִיֶּה.

הים הזה נמוך 208 מ. מפני ים התיכון. ארכו היותר גדול 21 קלומטר, ורחבו היותר גדול יגיע לתשעה וחצי קלומטר. עמקו על הרוב מחמשים עד שבעים מטר, ובמקומות אחדים מחלקו הצפוני הוא עמוק עוד יותר ממאתים וחמשים מטר, אך עמקו ורחבו ישתנה לפי מצב עתות השנה, וקרקעיתו מכוסה במקומות אחדים באבני בשן. הים הזה הוא על הרוב שקט ושלו, ורק לפעמים רחוקות, לרגלי רוח שאינו מצויה, ירומו וינשאו גליו. טעם מי הים איננו נעים מאד אך הם טובים לבריאות, ויושבי טבריה ככל יתר יושבי החוף ישתו את מימיו לתאוה אחרי אשר יעמדו כל הלילה בכד מצנן. גם הרחיצה בים טובה ונעימה מאד. בימים מקדם שטו אניות רבות על פני הים הזה, אך כעת רק סרות דוגה אחדות תעבורנה בו, כי דגים רבים ושונים ידגו בו ובהם מינים אשר ימצאו רק בארצות אזור החם, והם נמכרים

בזול בעיר הזאת, ובימי החורף יומלחו וישולחו לירושלם, דמשק ושאר הערים אשר אין בהם דגים חיים. גם עופות המים כהאוז, בר האוז, החסידה והשלך ועוד מינים שונים יקוננו על חופו. מפאת החום הגדול השורר בהמקום הזה יגדלו בו כל צמחי ארצות אזור החם, ובימי האביב מחופים חופי הים מזה ומזה נצני הוד ופרחי חמד המרהיבים עין.

מטבריה לצפת מהלך שש שעות. משך חצי שעה תלך האורחה אצל החוף, הגבוה מתשעה עד שנים עשר מטר ממי הים, ואח"כ תעבור על פני מעין, היוצא מההר אשר בו נמצאים מערות קברים, והוא נקרא עין בַּרִידֶה, ומימיו פושרים ומלוחים מעט, וכעבור חצי שעה תבוא להכפר מַגְ׳דַל העומד אולי במקום העיר מגדל אל (יהושע י"ט), ובימי הבית השני נקראה בשם מגדלא או מגדל דצבעיא, והיא נזכרת הרבה פעמים בתלמוד ומדרש. במרחק חצי שעה, לשמאל הדרך, יראה הנוסע חורבות מבצר קַלַעַת אִבְּן מַעוֹן העומד על הר סלע הגבוה 360 מ. ובהמבצר הזה נמצאים מערות ונקיקים רבים המאוחדים איש את אחיו. בהמקום הבודד הזה שכנו בימי הבית השני חבר שודדים אשר גזלו וחמסו כל עובר, ויפילו חתיתם על כל ארץ הגליל, והמלך הורדוס בער אותם אחרי עמל ויגיעה רבה (מלחמות, א׳ ט"ז). מול המבצר החרב הזה עומד הכפר אַרְבִּיד, העומד במקום העיר העתיקה ארבאל, עיר מולדת נתאי הארבלי. בהכפר נמצא חורבת ביהכ"נ עתיק אשר בו יראו עד היום את

קבר נתאי, ר' זירא ודינה בת יעקב [63]. אדמת הכפר דשנה ופוריה ועוד לפני עשרה שנים קנו אחדים מאחינו בני רו"פ חלק גדול ממנו, אך בא כחם לא ידע את שפת הארץ, דרכי יושביה ועלילותיהם, ולכן עלה כל עמלו וגם כסף הערבון בתוהו.

מהכפר מג'דל והלאה תשתרע בקעה גדולה הנקראת אְלְרוּבֶּער; ארכה מהלך שעה ורחבה מהלך 20 רגעים. אדמתה דשנה ופוריה והיא בקעת גניסר, הנודעה והמהוללה בימים מקדם, אך כעת היא שוממה ועזובה למרות המעינות והנחלים הרבים והגדולים היוצאים בה, ורק על שפת הים ואצל הנחלים יגדלו עצי אטד ודפלה (Oleander). המעין היותר גדול בהבקעה הזאת הוא עין מוּדַוַּרַה (המעין העגול) הרחוק 25 רגעים מכפר מג'דל. מימיו זכים וערבים והם יקוו באגן עגול אשר ארך קוטרו

---

63 שני הקברים הראשונים נזכרים בפי' הרמב"ן על התורה (וישלח) וז"ל: "עצמותיה (של דינה) הועלו לא"י עם עצמות שאר השבטים וקברה ידוע בארבאל אצל נתאי הארבלי" ומובא גם בס' כפו"פ פ"י, וכן העתיקו כל מציני הקברים אשר היו אחריהם, אולם במכתב הר"ש בר שמשון (תתק"ע) כתוב כי בארבאל נמצא רק קבר נתאי הארבלי, וקבר דינה בת יעקב הוא במקום אחר רחוק כשתי פרסאית מכפר חטים. ולעומת זה יזכיר הרב הנ"ז את קבר ר' זירא, ובזמנו לא היה כל ציון על הקבר, וכן יזכירוה מציני הקברים אשר היו אחריו. אולם דברי הספדן (אשר הספיד את ר' זירא) הנז' בבבלי (מגילה ו' א' מ"ק כ"ה ב') ...אוי נא לה אמרה רקת כי אבדה כלי חמדתה יענדו להמסורה הזאת, אם לא כי נאמר כי ר' זירא אשר עלה לבלות שארית ימיו בטבריה הלך לפני מותו להעיר הזאת ושם שבה רוחו אל על.

הוא 30 מ. ועומק מימיו יגיע לששים סנטים, והוא מחופה בקני גומא רבים. אחרי רבע שעה תבוא האורחה לנחל רוּבַּדִיָה ואחרי ארבעים רגעים תבוא לחאן מִנְיָה. המלון הזה, אשר הוא כעת חרב, נבנה מאת השולטן סלח אדין למלון להעוברים ושבים בהדרך הזה. מפה תלך האורחה משך שתי שעות בדרך מישור אשר הרים קטנים יפסיקו אותו לפעמים, ואח"כ תעלה על הררי גליל העליון ואחרי עבור שתי שעות תבוא להמעין הנקרא ע' כְּחַל [64], היוצא בקרבת הר סלע גבוה מאד. פה תנוח האורחה כחצי שעה, ואחרי שעה תבוא להעיר

צ פ ת.

בתי אכסניא: שפּיגעלמאן (אצל הבאר "פוזיקא").
מיכל פרידמאן.

רב עדת הספרדים: הרב המופלא וכו' האכים, והוא בא כח חכם באשי.

רב עדת האשכנזים: הרב רפאל דומ"ץ.

רופא העדה והמושבות: דוקטור בלידען.

בה מושב קאים־מקאם העומד תחת פקודת פחת עכו ובית פקודת טלגרף כללי.

---

64 בהמשניות הנדפסות בהקדמת ספר "עמק המלך" (אשר על דברת מחבר הספר כתבום שמור הלוי, חזקיה, צדקיה, חגי וזכריה) משנה י' כתוב: "ואלו הם שקלי חכסף הגנוזים בעין כחל ע"י ברוך וצדקיה", ויושבי ארץ הגליל מאמינים כי על ההר הזה ירמזו דברי מחברי המשנה הזאת.

סוכן מועצות ציר אוסטריא, Miklosewicz
" " " פרס, גרשון כהן עג׳מי.
" " " צרפת, יצחק מרדכי עבו.
שולחני, מאיר מאשאיף.

זכרונות. — העיר צפת אשר לפנינו העומדת על אחד מהררי נפתלי איננה נזכרת בכה״ק, ולפי הנראה נבנתה באמצע ימי הבית השני, ועל שם תכונתה נקראה צפת כי צופיה היא למרחוק, ובהשם הזה נזכרת היא בירושלמי ר״ה פרק ב׳ ה״ז ואולי היא העיר אשר יוסף הכהן יקרא לה צוף. מקורותיה וזכרונותיה בימי הבית לא נודע לנו מאומה, רק כי היא היתה, על דברת הקליר, עיר המשמר, וגם קורותיה במשך האלף שנה אחר החורבן כסו בצעיף ערפל. נושאי הצלב הראשונים לכדו את העיר הזאת ויאחזו בה, ויבנו סביב לה מבצר חזק, ותשאר תחת ידם עד ימי השולטן סלח אדין, אשר לכד את העיר אחרי עמל רב, אך המבצר נשאר על עמדו עוד שלש וארבעים שנה, אשר אז הרסוהו המושלמים בפקודת שולטן דמשק, לבלי יוכלו הנוצרים להתבצר בו שנית, אך אחרי עבור זמן מה בנוהו אבירי "אגודת ההיכל" מחדש, ובשנת כ״ו לאלף הנוכחי מסרוהו צבא המשמר בשלום, לידי השולטן ביבארס אשר הבטיח להם כי לא יעשה להם כל רע, אך הוא לא שמר את הבטחתו ויהרוג את כל חיל הצבא אשר נמצאו שם.

ישוב החדש של היהודים בהעיר הזאת החל בשנת ר״ן להאלף הנוכחי (בערך), והישוב התקדם בימים מעטים במאד כי זמן מה אחרי התיסדותו על, אליה הרבה ממגורשי ספרד אשר נאחזו בארץ תוגרמא וביניהם היו גם רבנים וגאונים אשר נתנו מהודם על הישוב החדש הזה, ואחרי עבור שלשים שנה להתיסדותו היו בה כבר כשלש מאות משפחות מאחינו, ושמה יצאה לשם ולתהלה בכל הארץ, והר״י בי רב, אשר ישב על כסא ההוראה, בצירוף שאר חכמי העיר, אבה לחדש דבר גדול ונכבד באחדות ישראל, הוא דבר הסמיכה, והוא נסמך ראשונה, ואח״כ סמך חמשה מגדולי הרבנים, אך החדוש הזה אשר היה יקר במאד בעיני חו״ר צפת לא נתקבל בכל

תפוצות ישראל, מפאת התנגדות ראש רבני ירושלם הר' ב"ח.

המאה הרביעית גם היא האירה פניה להישוב הצעיר הזה וילך הלוך וגדול, ובה חבר הרב ר' יוסף קארו את "שלחן הערוך", אשר על פיו ילכו כל בית ישראל, וגם הרב המקובל הנודע ר' יצחק לוריא אשכנזי זל"ה תקע אהלו בהעיר הזאת, ואל דגלו נהרו תלמידים רבים, והיא הורה להם את חכמת הקבלה ומסתרי רזיה. שם הרב הזה, ספורי נפלאותיו והחכמה הנסתרה הזאת עשה לו שם בכל תפוצות ישראל, ומקרוב ומרחוק בקשו העתקות מאמריו וחדושיו, עד כי ידי כל סופרי העיר היו מלאות עבודה, ומלבד החכמים נאחזו בה גם אנשים בעלי הון ובעלי כשרון ושבע עשרה בתי כנסיות היו בה. גם בית דפוס הוקם בה, אשר עמד על תלו יותר מיובל שנה וספרים יקרי הערך נדפסו בו, ומצב העיר עלה כפורחת בכל משך המאה הזאת. אולם בהמאה החמשית הלך מצב העיר הלוך ודל כי גם עליהם עבר כוס, ומושלי העיר החלו להמיט עליהם כפעם בפעם מסים כבדים מנשוא, ויאלצו לשלוח שלוחים לערי חו"ל, לעורר עליהם את רחמי וחמלת אחיהם, אך כל העמל והתלאה אשר באה עליהם בהמאה הזאת כאין וכאפס היה מול הצרות והתלאות אשר מצאתם בהמאה הבאה היא המאה הששית להאלף הנוכחי.

בשנת תקי"ח רעשה כל ארץ הגליל והעיר צפת נהרסה כמעט עד היסוד, וכמאה וארבעים נפשות מאחינו נהרגו, ויתרם נמלטו לשאר ערי הארץ, כי לא מצאו בית לשבת, ולא נשארו בה כי אם שבע משפחות. אך לא עברו עשרה שנים והרבה מאחינו האשכנזים החלו לעלות אליה, והמה חדשו והאדירו את ישובה, והעליה הלכה וגדלה משך חמש עשרה שנה, אך ימי שלותם לא ארכו גם הפעם ובשנת תקע"ב פרצה מגפה גדולה בכל ארץ הגליל, וימותו רבים מיושביה, ומהם נסו לעיה"ק ירושלם ולשאר ערי הארץ, ולא נשאר בה אף החלק החמשי מיושביה. כאשר נעצרה המגפה שבו הרבה מהנמלטים אליה עוד הפעם ויהיו שלוים ושקטים כל הימים אשר הר"ח פרחי היה סוכן פחת עכו, וגם אח"כ מהעת אשר לכד אברהים פחה את הארץ. בשנת תקצ"ד מרדו האכרים בממשלת אברהים ויתפרצו פתאום הרבה, מהדרוזים שוכני הרי הלבנון, הבדוים ויושבי הכפרים אל תוך העיר ויתנפלו על היהודים וישללו את כל הונם ורכושם ויהרסו גם את בתיהם ואת כל החפצים אשר לא יכלו לקחת להם שבי

,ינפצו לרסיסים, ויחריבו גם את בתי הכנסיות, ואת ספרי התורה וכלי הקדש קרעו לקרעים ויחללום, וגם נפשות רבות נפצעו ונהרגו ביום המר והנמהר הזה, והרבה מהיהודים נמלטו להכפרים אשר בסביבות העיר לבקש מקלט אצל הע־בים מכיריהם ושם שכבו תחת כפת השמים ערומים ויחפים מבלי כסות ומכסה ובלחם יבש נקודים אשר הושיטו להם האכרים, החיו את נפשם משך שנים וארבעים יום, והשודדים העמידו אורבים על הדרכים לבלי יוכל איש לברוח ולהודיע הדבר לאברהים פחה, ורק בדרך פלא צלח בידי ראשי העדה להודיע את דבר השוד לצירי הממשלות בעכו, חיפה ובארות, והמה לא אחרו מלצוות על אברהים פחה כי ימהר לעזרת האומללים, ומאשר כי הוא היה טרוד להשביח שאון המורדים בירושלם בקש מאת אמיר הדרוזים כי ילך הוא בראש חילו להעניש קשה את המתקוממים, והוא מלא אחרי דברו ויבוא צפתה ויראם את נחת זרועו, את ראשי המורדים הגיר לפי חרב, ועל כל איש אשר נמתח עליו קו חשד כי ידו היתה עם השודדים, הושיב בכלא עד אשר השיב את אשר שלל, וכל אשר הוציאו מידי השודדים השיבו להיהודים, אשר לא עלה אף להחלק העשירי מאשר גזלו מהם.

כשלשה שנים אח"כ רעשה עיר צפת שנית רעש גדול ונורא אשר כמוהו לא היה (כ"ד טבת תקצ"ז), עד כי נהרסו ונפלו כל בתי העיר וכאלף וחמש מאות נפש מאחינו נהרגו, והרבה מהיהודים ברחו ירושלימה בפחדם מלהשאר בה, כי אחרי הרעש הגדול רעשה הארץ עוד פעמים אחדות. ולמלאות סאת צרתם מרדו בשנה הבאה הדרוזים בממשלת אברהים פחה, ויעלו כשואה שנית על העיר הזאת, וגם ידי הישמעאלים יושבי העיר היתה עמם, וישללו יבוזו את כל רכוש היהודים ויכום ויפצעום פצעים אנושים למען יגידו להם איפה החביאו את אוצרות כספם וזהבם, אך בחמלת ה' לא נהרג איש ואחרי שני ימים עזבו הדרוזים את העיר ופקידי אברהים פחה פצו את השדודים בשבע וחצי למאה. אך בכ"ז לא אבו יתר הפלטה לעזוב את העיר, ומהעת הזאת הם יושבים שלוים ושקטים תחת ממשלת השולטן יר"ה.

העיר הזאת עומדת על אחד מהרי הגליל היותר גבוהים (838 מ. מעל פני הים). שלשה רובעים בה :

רובע היהודים הספרדים, בנוי על פני מורד ההר; רובע האשכנזים על ראש ההר, ולמזרחו רובע המושלמים, הנפרד כליל משני הרובעים הקודמים ע״י השוק. אוירה זך ומבריא, ומעינות רבים יסובוה מכל עבריה, ולכן גם מצב הבריאות בה טוב הרבה יתר מבשאר ערי ארה״ק. רחובותיה צרים ועקומים ובעת האחרונה הורצפו באבנים. בתיה בנוים מאבני חול וגגותיהם מקורים בעץ ומכוסים בעפר, ולכן יפלו הרבה מהם כאשר ירדו גשמי זעף תכופים, ובה מתענין על רבוי הגשמים.

מספר יושבי העיר הזאת הוא 19120 נפש ובהם יהודים 6120 (אשכנזים 4376 ספרדים 1750), מושלמים 12000, נוצרים 1000.

הנוסע הבא לצפת דרך טבריה יבוא ראשונה לשכונת הישמעאלים, ודרך הלוכו יוכל בסקירה אחת לשים עינו על תכונתה כי כל דבר הראוי להתבונן עליו אין בה. ואחרי אשר

ינוח מעט בבית מלונו ילך ראשונה לשכונת הספרדים. אחרי לכתו דרך רחובות אחדים יבוא לפני בהכ"נ של ר' יוסף הבנאי, וההמון יקרא לו כְּנִיסֶת צַדִּיק. בהכ"נ הזה גדול ובכל יום יתפללו בו, ובצדו המזרחי חדר קטן אשר בו עומד ציון קבר ר' יוסף הנז', והוא מכוסה בפרוכת יקרה, ומוקף בלוחות עץ, ומעליו דולקת מנורת שמן זית תמיד, וביום א' של פסח ילכו כל יושבי צפת ללמוד ולהשתטח על הקבר הזה, וידליקו נרות רבות לעלוי נשמתו, והמון האשכנזים. יקראו לו "צדיק הלבן". מפה ירד במורד ההר ואחרי רגעים אחדים יבוא לפני חצר ביהכ"נ של האר"י זל"ה, אשר במעלות רבות נרד אליה. בהכ"נ גדול ויפה ומרוצף באבני שיש גדולים, ובהאולם יראו את המקום אשר שם למד האר"י עם תלמידיו, והוא אחד מבהכ"נ הקדומים בהעיר הזאת, וההמון יקראו לו כְּנִיסֶת אַלְמַגְרְבָּה (בהכ"נ של המערבים),.וביום ה' אב (יום פטירתו) יבואו גם האשכנזים יושבי צפת להתפלל בבהכ"נ הזה. מפה יעלה וילך בנתיבות מעוקלים עדי בואו לבית הספר לנערים, הנוסד מאת הנדיב הנודע ברון אדמונד די רוטשילד.

בית הספר הזה נוסד זה כשלש שנים ותועלתו גדולה מאד בעיר הזאת, אשר אין בה בית ת"ת לאחת מהעדות. בו לומדים כעת 200 תלמידים אשכנזים וספרדים עברית (ובכללה גם תלמוד),ערבית, צרפתית וראשי הידיעות היסודיות, מפי שמונה מורים, ובראשו עומד המנהל ה' ל, לוי. — מול בית הספר לנערים עומד בית הספר לנערות.

ביה"ס הזה נוסד בשנה הזאת בהשתדלות הגברת ד"ר בלידען ובו נמצאים כשמונים נערות, בנות העדות השונות, והנה תלמודנה שפת עברית, צרפתית, ראשי הידיעות ומלאכת יד, והמורה הראשי ה' עפשטיין משתדל ביחוד ללמד את התלמידות שפת עברית ולהרגילם בדבורה, ותועלת הבית גדולה במאד. — מפה ישוב על עקבו מעט עדי בואו לבהכ"נ מהר"י אבוהב.

ביהכ"נ הזה גדול ויפה ובו נמצא ס"ת של מהר"י אבוהב,[65] והוא קדוש ונכבד במאד בעיני יושבי העיר, ורק שלש פעמים בשנה בחג השבועות, ראש השנה ויוה"כ יקראו בו, ואז יבואו גם הרבה מבני האשכנזים להתפלל בביהכ"נ הזה. ביהכ"נ הזה נחרב בימי הרעש, ולא נשאר ממנו כי אם הכותל הדרומי אשר בו עמד ספר התורה הנז', ויוליכוהו לבהכ"נ הגדולה, ואחרי עבור שנים אחדות תקנוהו ויחזירו אליו את הס"ת, ויושבי צפת יספרו הגדות ונסים אשר קרו לספר התורה הזה. — סמוך לבהכ"נ הזה בהכ"נ של הרב יוסף קארו ז"ל, וההמון יקראו לו בהכ"נ סטאמבולי. הלאה מעט יעבור לפני מעין מים הנקרא עין אלשוק אשר מקורו בשכונת

---

65 הרב ר' יצחק אבוהב מחבר ספר "מנורת המאור" נפטר בפורטוגאל בשנת רנ"ג (בשנתים אחרי התיסדות הישוב), ומעולם לא היה בצפת, והנה כאשר נזכיר הלאה נמצאה סמוך לביה"ק של העיר הזאת מצבת ר' דוד אבוהב, ולפי זה יוכל היות כי הרד"א, אשר היה בל"ס ממשפחת הרב הנז' הביא עמו ספר תורה של הרב מהו' יצחק אבוהב, ויקדישה מתנה לאחד מבתי הכנסיות.

הישמעאלים ודרך צנורות יבואו המים הנה, ומטול המעין עומד באחד החצרות ישיבת הרב בית יוסף זל"ה, ובה אוצר ספרים גדול.

האשכנזים בעיר הזאת הם כולם מעדת החסידים, מרביתם מארץ רו"פ ויתרם מארץ אוסטריא ורומניה, ולהם כארבעים בתי כנסיות קטנים, אשר בכל אחד מהם יתפללו בני כתה מיוחדת, ורק ביהכ"נ אחד כללי להם הוא ביהכ"נ האר"י ז"ל, על כי לפי המסורה התפלל פעם אחת בערב שבת האר"י עם תלמידיו את תפלת המנחה, ויקבלו את השבת במקום הזה (אשר היה אז מחוץ לעיר).

ת"ת ובתי חסד וחברות לצדקה וחסד אין בהעיר הזאת ורק לא רחוק מבהכ"נ הנ"ז יש חצר אחד גדול הנבנה ונקדש מאת הגביר ה' מולצינסקי לשם בית חולים, ובו נמצאים חדרים מרוחים ומאחוריו גן יפה, אך מפאת הפרוד השורר בין ראשי העדות השונות ורפיון ידם, מצב הבית ברע מאד, ורופא קבוע לא יבקר את החולים, ואין מכלכל מחלתם, עד כי רק בשם „הקדש" יוכל להקרא. — הנדיב הנודע המצוין באהבתו ובחסדו לערי ארץ אבותינו קנה עוד לפני שנתים כברת ארץ גדולה מחוץ לעיר לשם בית חולים, ולפי הנשמע יגשו עוד בהחל השנה הבאה אל המלאכה.

מצב העיר הזאת הורם והוטב הרבה בהשנים האחרונות, בעקב המוסדות הטובות אשר נוסדו בה מאת הנדיב, ולרגלי המושבות אשר נתכוננו בקרבתה. כל צרכי

המושבות ובניניהם וצרכי יושביהם יוכנו ויקנו בה, וגם הרבה מצעיריה אשר היו רעבים ללחם באפס עבודה ומלאכה, ימצאו חית ידם בכבוד וברוח (כי ההוצאה בה בזול) בעבודתם כשכירי יום במושבות הנדיב.

מפה ילך הנוסע הלאה מחוץ לעיר ואחרי רבע שעה יבוא לחורבת מבצר עתיק, אשר בו נמצאים בורות גדולים רבים, ובו נחבאו היהודים ביום הזעם בשנת תקצ"ח. מראש המבצר יחזה הנוסע מחזה יפה ונהדרה במאד מכל ההרים והעמקים הסובבים את העיר הזאת, וגם ערבות הירדן וים כנרת יגלו לעיניו, והאשכנזים יושבי צפת ילכו ביום א' דראש השנה להמבצר לאמר תשליך, ויושבי צפת קוראים לו בטעות "מבצר יודפת".

בקצה שכונת המושלמים תראה מסורה קדומה את קבר ר' דוסא בן הרכינס[66] ותלמידיו, הקבור במערה אשר בה שש עשרה כוכין, וגם הישמעאלים מכבדים ומעריצים במאד את המערה הזאת וידליקו שם נרות, ומסורה מאוחרה אשר מהאר"י ותלמידיו מוצאה, תראה בקרבת השכונה הזאת את קברי עדיני העצני, יהוידע הכהן, יוסי בן יועזר, יוסי בן יוחנן, בנימן בר יפת, בנימן הצדיק וחוצפית המתורגמן, ושמשי העדה יראום לכל החפץ להתבונן ולהשתטח עליהם.

---

66 המסורה הזאת נזכרת במכתב הר"ש בר' שמשון וברשה"ק של ר' יעקב שליח מפאריז, (בספר אלה המסעות) וכנראה אין כל ספק באמתתה.

אחרי הצהרים ילך הנוסע דרך שכונת האשכנזים, וירד מההר, ואחרי רבע שעה יבוא למעין מים גדול הנקרא עין זיתון, ואצל המעין עומד בית מסגד, אשר לפי המסורה היה לפנים בהכנ"ס של הרב ר' משה בן מכיר בעל סדר היום. סמוך להמעין עומד הכפר עין זיתון, בהמאה הרביעית להאלף הנוכחי ישבו בו יהודים רבים ובו הדפיס הר"מ די לונזאנו את ספר "מדרש אגור" בדפוס הר"א אשכנזי. מאחורי הכפר יראו את קבר ר"י הלבן מבעלי התוספות וקרוב לו מערה אשר בה קבור לפי המסורה ר' כרוספדאי, ובצלע ההר אשר ממולו קבר ר' יהודא ב"ר עילאי[67], וביום י"ד איר ילכו כל יושבי צפת להשתטח על הקברים האלו.

מפה ישוב על עקבו עדי בואו להעיר ויעבור דרך שכונת הספרדים ובכלותה יראה לרגלי ההר בית הקברות אשר להיהודים.

ככל בתי הקברות בארץ כן גם בית הקברות הזה איננו מוקף בגדר, והמצבות מונחות על גבי בנין הקברים. מהקברים המצוינים אשר בו (של הישוב החדש) הם: ר' יצחק לוריא, ר' משה קורדובירו, הרב ר' יוסף קארו, הרב ר' משה אלשיך (במערה), הרב ר' יעקב בי רב, הרב

---

67 הראשון נזכר במכתב הר"ש בר שמשון, והשני נזכר במכתב ר"י שליח מפאריז (אך הוא מזכיר במקום ר' כרוספדאי את ר' חנינא בן דוסא) ובמכתב הנוסע מליורנא (רמ"א) וגם בס"ם שער הגלגולים.

ר׳ דוד בן זמרא (הרדב״ז), ר׳ משה מטראני (המבי״ט). על כולם מונחות אבני מצבות גדולות לאורך כל הציון; ונשי צפת מהדרות ללכת בכל יום ער״ח לסיד את הקברים האלו בסיד. מלבד קברי רבני וגאוני האלף הזה עומד בראש בה״ק חדר מרובע וכפתו עגולה ובהמערה אשר בכותלו הצפוני תראה המסורה קבר ר׳ יהושע בן חנניה, וההמון יקראו לו (בטעות) קבר הנביא הושע בן בארי[68]. ועוד יוסיפו להראות בהמערה אשר בפאת דרום את קבר בארי אביו, וביום אסרו חג של שבועות ילכו כל יושבי צפת להשתטח ולהתפלל על הקבר הזה, ונרות רבות ידליקו לעילוי נשמתו, ומטול הקבר הזה נמצאים עוד קברים רבים, וזה קרוב לארבעים שנה מצאו בעומק האדמה אבן גדולה אשר עליה היה חרות: החכם וכו׳ ר׳ דוד אבוהב. סמוך להקבר הזה תראה המסורה את קבר

---

68 מסורת קבר הושע נזכרת במהנ״ז מליורנא, והוא יוסיף עוד לספר כי הבית אשר על הקבר נבנה מאת פקיד הקראים אשר בדמשק, וכן אסף את המסורה הזאת בעל גלילות ארץ ישראל, והסדר הדורות בשם שלשלת הקבלה מביא ג״כ את המסורה הזאת ויוסיף עוד לספר מה שקבל מזקני סאלניקי, כי ארונו של הושע בן בארי בא דרך נס מבבל לצפת, והנה באמת מת ונקבר הושע בארץ אשור כמבואר בילקוט שמעוני (הושע), וכן אמנם גילה האר״י כי במקום הזה קבור התנא יהושע (סתם) ומחבר ספר "אהבת ציון" מוסיף לאמר כי הוא ר׳ יהושע בן חנניה, והמסורה הזאת מתקבלת על הלב יען כי גם יתר תלמידי הריב״ז קבורים ג״כ בסביבות העיר הזאת.

ר׳ שמעון בן חלפתא ואביו[69] ואין כל ציון עליו.

המושבות בארץ הגליל.

ארבע מושבות נמצאות בארץ הגליל, שלש מהן עומדות כבר על תלן, והאחת עומדת להבנות, והן: ראש פנה, מחנים, יסוד המעלה, משמר הירדן. — עד המושבה הראשונה אין דרך סלולה והנוסע נאלץ לרכוב על הסוס או החמור, אך ממנה להמושבות האחרות תעבורנה עגלות.

הנוסע ילך מצפת בעלות השחר, ואחרי חצי שעה יבוא להכפר בִּרְיָה, הוא כפר בירי הנזכר בב״מ (פ״ד ב׳). בהמאה הרביעית להאלף הנוכחי ישבו בו יהודים, והרב ר׳ יוסף קארו השלים בו אחד מחלקי השו״ע, וגם זמן מצער עמד בו בית הדפוס של הר״א אשכנזי הנז׳, ובו תראה המסורה את קבר בניהו בן יהוידע, ועליו גל אבנים. אחרי שעה יבוא להמושבה

ראש פנה (גַ׳יוּנִי).

אדמת המושבה תכיל 300 הקטאר (כל הקטאר $11\,{}^1/_9$ דונם) אדמת זרע, וכמאה הקטאר אדמת סלע. בה נטוע כרם גדול הנחלק לתשע ושלשים חלקים ובכל חלק נטוע 5000 גפנים, מלבד גן גדול לגידול נטיעות, ושלש עשרה

---

69 נזכרים במכתב הר״ש בר שמשון, אולם במהנ״ו נזכר כי קברו בכפר ע״נן, הרחוק מהלך יום מצפת, אך שם כתוב בטעות ר׳ אבא חלפתא.

הקטאר שתולים עצי שטה ופרחים שונים, ואצלם חצוב באר גדולה אשר מימיה יעלו בכח הבהמה להשקות את הגנות. כארבע וחמשים משפחות יושבות בהמושבה הזאת אשר מספר נפשותיהם יעלה לשליש מאות, ובה נמצאים חמשה וארבעים בתי אבן, בה בית ספר לנערים ונערות, בית רפואות, והרופא ד"ר בלידען יבקר את המושבה שלש פעמים בשבוע. מנהל המושבה הוא ה' א. אסאוויצקי, איש אשר כבר תכן את רוח יושבי הארץ הזאת, וחלק גדול מאדמת המושבות בארץ אבותינו נקנו על ידו. מצב המושבה התקדם הרבה מעת בואה תחת הנהגתו, ויושביה גם הם שבעים רצון ממנו.

המושבה הזאת נקנתה ראשונה מאת אחדים מאחינו יושבי צפת בשנת תרמ"ב, ולהם נלוו בראשית תנועת הישוב, אחדים מאחינו במאנעשטי אשר ברומניה, ומאשר כי אדמתה דשנה ופוריה לכן קוו בראשונה כי אחרי עבור שנים מספר יוציאו לחמם מאדמתם ולא יצטרכו לתמיכת זולתם, אך אחרי שלש שנים תם הכסף אשר הביאו עמם ורפה ידם וכמעט אמרו הרבה מהם לעזוב את הארץ, אז הואל הנדיב הנודע לקבלם תחת חסותו, ותהי פעולתו הראשונה להרחיב את שטח אדמתם, ולבנות בתים בעד המשפחות אשר לא היה להם עוד בתים טובים למעונם, ומעת הזאת הולכת המושבה מעלה מעלה, והיא כעת אחת המושבות הטובות בארצנו, ולא יארכו הימים ויושביה לא יצטרכו עוד לתמיכה.

אחרי שתי שעות יעבור על פני אדמת זִיתון, אשר הוסב שמה „מחנים". אדמת זיתון תכיל ערך עשרת אלפים דונם והאדמה אדמת מישור יפה ונחמד במאד, והיא נקנתה מאת אחדים מאחינו במסקווא ובקרוב יבוא פקיד החברה לסיר את האדמה ולהחל בעבודה. כעבור שתי שעות יבוא להמושבה

יסוד המעלה.

המושבה הזאת עומדת על שפת „מי מרום". ששח אדמתה הוא כשתי מאות הקטאר, והיא טובה גם למזרע תבואה, ויושביה יעסקו כמעט אך בתבואת האדמה. ובשנה החולפת כונן בה הנדיב גן גדול אשר בחלק גדול ממנו נטועים פרחי חמד מפיקי ריח, אשר מהם יוציאו שמנים מריחים, ובהחלק הנשאר יגדלו נטיעות בעד המושבה הזאת ויתר המושבות. ארבעה עשר בתי אבן בנוים בהמושבה, ובהם יגורו ארבע עשרה משפחות. בה בית רפואות והרופא ד"ר בלידען יבקר גם אותה בעברו לראש פנה. ומלמד אשר ילמד את נערי המושבה תורה, והיא עומדת תחת פקודת ה' אסאוויצקי. אנית תורן קטנה תעבור על פני מי מרום להביא קנים וזבל מעברו השני להמושבה. ועל נס התורן כתוב בעברית מעבר האחד „יסוד המעלה" ומעבר השני „מי מרום".

המושבה הזאת נוסדה מאת אחדים מיושבי מעזעריטש (בפולין) בשנת תרמ"ג, אך המה מהרו לעלות

ולהאחז באדמתם בטרם בנו להם בתים וישבו בבתים רעועים ורעים של הפַלָחים, ועי"ז נחלו במחלות שונות; גם הם השבו בראשונה כבני המושבה הקודמת להנזר מכל תמיכה ויסבלו תלאות מרבה להכיל, וכאשר לא יכלו עוד נשוא, תמכה אותם חברת חו"צ פעמים אחדות בסכומים קטנים, אשר על ידם לא יכלו עוד להחלץ מהמצר, וכה היה מצבם רופף מאד עד שנת תרמ"ט אשר אז הואל הנדיב ברחמיו וחסדיו הגדולים להושיט יד עזרה גם להם, ויצו על פקידו ה' אספאוויצקי לבנות להם בתים טובים למעונם וגם גן גדול נטע בו, ויושבי המושבה יעבדו בו (בעת אשר הם פנוים מעבודת שדותיהם), ומזה לחמם נמצא.

במשך חצי שעה יבוא הנוסע להמושבה הצעירה.

משמר הירדן.

המושבה הזאת עומדת על יד הירדן אצל הגשר הנקרא ג'שֶר בַּנַאתְ יַעֲקוּב. שטח אדמתה הוא 200 הקטאר וארבעה חמשיות ממנה טוב גם לתבואה, אך בעליה החליטו לעשותה כולה למטעי גפנים ושאר עצי פרי. אדמת המושבה נחלקת לחמשה ועשרים חלקים והרבה מחבריה הם ילידי עיה"ק צפת, אשר עבדו מלפנים בתור שכירי יום במושבות הנדיב. לע"ע כבר נטעו בה 70000 גפנים וגם עצי פרי שונים במספר לא כביר. עשרה בתים בנוים כבר על תלם בהמושבה, ששה מהם בתי אבן,

והנשארים בתי לבנים וגגותיהם מצופים פח.

המושבה הזאת נוסדה זה כשנתים באמצעות ה' לובארסקי אשר קנה את האדמה הזאת, וימכור אותה לחלקים קטנים, ומנהל המושבה הוא ה' משה דוד שו"ב. וחבריה החליטו בעת התיסדותה לבלי קבל תמיכה מכל איש או חברה מלבד צרכי הכלל, ומי יתן כי חפצם זה יצליח בידם, והיו למופת לשאר המושבות.

מצפת לעכו וחיפה.

מצפת לחיפה מהלך 12 שעות, והנוסע נאלץ לרכוב עד עכו על גב הפרדה או הסוס. מחיר המסע הוא 1 מג'ידי וחצי, והנוסע יתנה עם החמר ללכת עמו על פני מ י ר ו ן ולעמוד שם.

מצפת למירון מהלך שתי שעות, באמצע הדרך יראה גל אבנים אשר לפי המסורה קבור תחתיו ר' יוסי דמן יוקרת ובנו [70], ואחרי שעה יבוא לפני החצר המקיף את קבר ר' **שמעון בן יוחאי** ובנו [71] אשר בכפר **מירון**.

---

70 במהג"ו כתוב כי במקום הזה נקבר אך בנו לבדו, אולם בס"ם שעה"ג כתוב כי "במקום הזה נקבר גם ר' יוסי, והוא כמו שאומרים העולם".

71 באמתת שני הקברים האלה אין כל ספק כי במד"ר קהלת (פסוק תן חלק לשבעה) כתוב מפורש כי ר"א ברשב"י מת בגוש חלב, ובא ר"ש אביו בחלום לבני מירון ויאמר להם: "עין ימין אחד יש לי ומדוע לא תביאו אותו אצלי" מיד הלכו בני מירון להביאו ולקברו אצל אביו, אך בני גוש

החצר גדול ורחב ידים, בעברו הדרומי והצפוני בנוים חדרים קטנים למעון לנכבדי האורחים אשר יבואו לחוג את חג ה ל ו ל א ד ר ש ב ״ י, ובעברו המערבי עומד ביהכ״נ הבנוי על מערת הקברים. בו שני חדרים מרוחים, בהחצון עומד ציון קבר ר׳ אלעזר (בן רשב״י), ובהפנימי עומד ציון הרשב״י, והם מכונים מעל הקברים אשר בהמערה.

הרשב״י אשר אליו מיוחס ספר הזוהר ושאר ספרי הקבלה הראשונים נערץ ונקדש במאד בעיני אחינו אשר בארץ הקדם, ומקרוב ומרחוק ינהרו המונים המונים אנשים נשים וטף להתפלל ולהשתטח על קברו ביום פטירתו הוא יום ח״י איר (ל״ג בעומר), והרבה מהם יכתתו רגלם ללכת רגלי בהדרך הרחוקה הזאת, וכמעט כל איש מיושבי ארץ הקדם מתאמץ לעלות למצער פעם אחת בימי חייו, ביום ל״ג בעומר, למירון, ויש אשר יבואו בכל שנה או שנתים, ולההשתטחות הזאת יקראו ״הלולא דרשב״י״ [72], וכשמה כן היא כי הלולא וחגגי ילוו להתפלה והלמוד ביום הזה.

חלב יצאו לקראתם ויגרשום, ורק בעיוהכ״פ עלה בידי בני מירון לקחת גוית ר״א משם ולקברו אצל אביו, והספור הזה מובא (בשנוים) בבבלי בבא מציעא פ״ד ב׳, ושם כתוב במקום גוש חלב ע כ ב ר א והשלוחים אשר הלכו להביאו היו בני בירי, (אולם בכו״פ פ׳ י״א כתוב הגרסא שדרו ר ב נ ן ל ב נ י מ י ר ו ן) וכן נזכרת המסורה אצל כל מציני הקברים.

72 יום פטירתו נזכר בזוהר פ׳ שמיני ופ׳ האזינו וטעם ההלולא הוא על כי ביום הזה, לפני מותו גלה לתלמידיו את האדרות (רבא וזוטא).

וזה סדר ההלולא וההדלקה: ימים אחדים עוד לפני ליל ההדלקה מלאים חדרי החצר והחצר כולו המון אנשים ונשים העומדים צפופים עד כי אין מקום לעבור. בביהמ״ד פנימה תלוים מנורות רבות במאד ועליהן מדובקות פתקאות מכל שמות התנאים והאמוראים הנזכרים בתלמוד ובזוהר. על גג ביהכ״נ עומד אגן אבן גדול על גב עמוד גבוה, וכל האורחים הבאים ישפכו בה שמן זית וישליכו אל תוכה מטפחות משי, צעיפים ומגבעות, ומהם מרוקמים בחוטי זהב וכסף, והדלקת הקערה וכן הדלקת המנורות אשר בביהכ״נ ימכרו לכל המרבה במחירן. מיד בהתקדש ליל ל״ג בעומר יודלקו המנורות אשר בביהכ״נ, וכשלש שעות בלילה ידליק האיש, אשר זכה לקנות את ההדלקה, בנר דונג את החפצים אשר בהאגן, והשלהבת ללהב תצא ועשן חזק ימלא את כל החצר עד כי יושבי צפת יראו לפניהם את כל הככר הזה כמדורת אש.— מיד אחרי ההדלקה יחל ההמון הרב, אשר דממת קדש שכן עליו במשך עת ההדלקה להתנענע. החכמים והזקנים ישובו לביהכ״נ פנימה לתורתם ותפלתם, והצעירים ועמי הארץ יתגודדו לאגודות וכתות על פני כל מרחב החצר, ובקול המולה ושאון נורא ירקדו ויזמרו, יפזזו ויכרכרו, יצהלו ויריעו, וגם קול התוף, הנבל והחליל לא יעדר, מהם ישירו שירי שבח והודיה, ומהם ישבו באחת הפנות לבכות ולתנות על קשי יומם ועל צרת בת עמם, וההלולא הזאת תמשך עד חצות הלילה, והמהדרים לא יראו שנה בעיניהם

כל הלילה. ביום המחרת מיד אחרי כלות התפלה יקיפו את החצר שבע פעמים בספר תורה פתוח, ואח"כ תשוב החגיגה לאתנה עוד ביתר שאת ויתר עז מבלילה הקודם, ולה ילוה עוד חגיגת הנחת פאות הראש (בפעם הראשונה אצל הילדים) או חג התספורת (חאלאקא) אשר גם היא תוחג בקול תרועה וצהלה, בשירים ובמחולות, וכל קרובי ומכירי אבות הילדים, יקחו חבל בהחגיגה הזאת. — הרבה מהנאספים ילכו אח"כ לבקר ולהשתטח על קברי התנאים הקבורים בההר הזה ובההר אשר ממולו, והנשארים יתעכבו שם עד נטות היום ומהם אשר ילינו שם הלילה, לראות בההדלקה אשר יעשו האשכנזים יושבי צפת.

מלבד יום ההלולא ילכו הרבה מיושבי צפת בכל ימי חדש אלול להשתטח ולהתפלל על הקבר הזה.

סמוך לחצר קבר הרשב"י עומד ציון קבר ר' יוחנן הסנדלר [73] ובו פתח קטן למערת הקבר. אשר אי אפשר להכנס בה. לא רחוק מהמערה הזאת, בצלע ההר חצובה מערה גדולה ויפה אשר בה שלשים ושש כוכין, ועל דברת המסורה קבור בה הלל הזקן ותלמידיו, ובההר אשר ממולו תראה המסורה את קבר שמאי [74] ואשתו במערה

---

73 נזכר בספר כפו"פ פי"א.

74 שתי המערות האלו נזכרות במכתב הר"ש בר שמשון ובמכתב הרי"ץ לטיף ובמכתב הנוסע מליוורנא ובשאר ספרי המסעות ומציני הקברים, והנוסעים הנזכרים יספרו ספורי נפלאות על אדות המערה הזאת והבארות אשר היו בה (ראה מאמרנו קברי ארץ הצבי "ירושלים" ש"א).

אחת, ויושבי צפת יראו בההר אשר ממולו עוד מערות קברים שונים.

בעבור שעה יבוא הנוסע לעֵין פַּרַדֶּה, העומד בעמק, ואחרי ארבעה שעות להכפר מג׳דל כרום, ואחרי שלש שעות יבוא להעיר

ע כ ו.

בהעיר הזאת יושב פחה וממלא מקום צירי ממשלות אחדות ובית פקודת פוסט וטלגרף כללי.

בית אכסניא של ר׳ יצחק שו״ב.

ז כ ר ו נ ו ת.— העיר הזאת עומדת בחלק אשר, והמה לא הורישו את יושביה וישבו בקרבם, ובכל ימי הבית הראשון ישבו בה היהודים והכנענים יחד. גם בימי הבית השני לא עשתה לה העיר הזאת שם בדברי ימי הארץ. היונים קראו לה Ptolemais, אך השם הזה נשכח מהר ע״י הערבים אשר לכדוה ושמה העתיק הושב לה. נושאי הצלב (בשנת 1104) לכדו את העיר הזאת ויחזקוה ויבצרוה. היא היתה מהוללת בחופה הטוב, ואניות כל הארצות השונות עמדו בה. סלח אדין לכד גם את העיר הזאת, אך זמן מה אח״כ צרו עליה נושאי הצלב (השנים) עוד הפעם וילכדוה, ואחרי אשר שבה ירושלם לידי המושלמים היה בה מושב מלכי הנוצרים ובה התאחזו גם כל ראשי וחברי האגודות השונות של הנוצרים ויקראוה בשם St. Jean d'acre, ובשנת נ״א לאלף הנוכחי לכד אותה השולטן מֶלֶך אלְאַשְׁרַאף ויחריבה עד היסוד, אז בא הקץ לממשלת הנוצרים גם בעיר האחרונה הזאת. בשנת ת״ם אוה השיך דאהיר אלאמהאר את העיר הזאת למושב לו, והוא בצר ויחזק את חומותיה, ובימיו עלתה העיר כפורחת, וג׳זאר פחה אשר ישב על כסאו אחריו חזק את ממשלתו על כל חבל הארץ הזאת סביב ויכן בה ארמונות ומבצרים רבים, ובימיו עלה נפוליון הראשון (תקנ״ט) ויצר על העיר ויזר עליה, אך כל עמלו היה ללא הועיל.

בשנת תקצ״ב עלה עליה אברהים פחה וילכדה בסערת מלחמה ויהרוס את בתיה ויושביה היו לשלל ולבזה. ובשנת ת״ר שבה ע״ד הפעם לממשלת השולטן בעזר מלכי ארופא.

יהודים לא נאחזו בה במספר רב מימות החורבן והלאה עד התח׳ת המאה החולפת. בשנת ת״ר נמצאו בה כארבעים יהודים.

העיר הזאת מוקפת חומה בצורה אשר לה רק שער אחד בפאת מזרח. מספר יושביה הוא 9800 נפש, ובהם 6600 מושלמים, 3000 נוצרים, 200 יהודים.

סחר העיר הזאת רב, כי כל האכרים אשר סביבותיה והבדוים היושבים בהרי הורן יביאו את יבול אדמתם אליה למכור. חופה מלא חול ולכן אך לעתים רחוקות תעמודנה אניות קטור בחופה, וסוחריה נאלצים לשלוח את מרכולתם באניות רוח אשר לימי הלוכן אין קצב, ולכן מהעת אשר אנית הקטור לחברת הלויד החלה לעמוד פעם בשבועים בחיפה ישלחו את סחורתם להעיר הקרובה הזאת, ומשם ישולחו באנית הקטור לכל הארצות.— שרידי עתיקות לא נשארו בה זולת בית המסגד העומד בצפון העיר הנבנה מאת ג׳זר פחה, משרידי הבנינים העתיקים אשר היו בקרבתה, וביחוד מחורבות קסריה.

מעכו לחיפה מהלך שתי שעות וחצי, ועגלות תלכנה בהדרך הזה רצוא ושוב על פני חוף הים, מחיר המסע 6 גרוש, הדרך כולו מלא חול ואופני המרכבה ינהגו בכבדות, אך בכ״ז המסע ערבה ונעימה. אחרי עשרה רגעים יראה אצל החוף חורבות מבצר ישן הנבנה מאת

נושאי הצלב, ואחרי עשרים רגעים לימינו הגבעה אשר עליה שפך נפוליון הראשון סוללותיו בהצותו על עכו, ואחרי רגעים אחדים יבוא להנהר הנקרא כעת נהר נעמן, והיונים קראו לו בילוס, ואותו יעברו (מלבד בימי הגשמים) ברגל. בהנהר הזה ובסביבותיו ימצא גם עד היום קליפת תולעת החלזון (Murex brandaris) אשר בימים מקדם הוציאו ממנו מיץ יקר האצור בכלי גרונו לצבוע הארגמן והתכלת, ועד היום יקראו ילידי הארץ לאחד הנחלים אשר בקרבת הנהר הזה "ואדי חלזון". החול אשר בסביבות הנהר ובכל הככר הזה יפה וטוב מאד למעשי הזכוכית, ולפי עדות פליניוס לקחוהו הצורים להכנת הזכוכית אשר המציאו. — כל חבל הארץ הזה נקרא ארד אלג׳דְרַאְ, ושטח של 40000 דונם ויותר קם בשנה הזאת למקנה לאחינו, ובקרוב יוסדו שמה מושבות חדשות. אחרי שעה וחצי יבוא הנוסע לנהר הנקרא נהר אלמוּקְטַא והוא נ ח ל ק י ש ו ן.

הנחל הזה יוצא מהרי הגלבוע ומהר תבור, ומשם ילפות ארחות דרכו, חלקו העליון יבש ויחרב בימי הקיץ ורק עין סַעְדִיֶּה ושאר המעינות הנופלים אל תוכו (בהדרך מנצרת לחיפה) ישגוהו וירחיבוהו עד כי יהיה לנחל שוטף העובר בהמולה וברעש, ובימי הגשמים יגרוף אל תוכו כל אשר בסביבו, שפתו מכוסה בקני גומא ובעצי דפלה רבים. תוצאותיו יהיו להים אצל חיפה ולכן יקראוהו הערבים גם נהר חיפה, יפה הוא רחב כששה מטר, וגם

בימי הקיץ לא יוכלו לעבור אותו ברגל, ובכל עת נמצאת אניה קטנה מוכנת אשר תוביל את העוברים לשפתו השנית (מחיר העברה 3 גרוש), והנוסעים במרכבה ימצאו בעברו השנית מרכבה אחרת מוכנת אשר תביאם במשך עשרים רגעים להעיר

חיפה (חַיְפַא).

בה יושב קאים־מקאם וממלאי מקום צירי ממשלות אוסטריא, אמריקא, אשכנז, ברטניא, צרפת ורוסיא.

בית פקודת פוסט וטלגרף כללי.

בתי אכסניא: פיגה הורויץ.— יהושע שוחט.

זכרונות.— העיר הזאת איננה נזכרת בכה"ק, רק בתלמוד ומדרשים והיא העיר אשר יוסף הכהן יקרא לה גבע (מלחמות ג׳ ג׳ א׳) והיונים קראו לה Purpurium על שם החלזון אשר צדו בחוף הים הסמוך לה. בסוף ימי הבית השני נתישבו בה הרבה מחיל הרוכבים של המלך הורדוס אחרי אשר כלו חוק עבודתם, וכנראה ישבו בה גם יהודים רבים, והיא היתה עיר מולדת הרבה חכמים כמו ר׳ אבדימי ועוד. נושאי הצלב הראשונים תחת פקודת טנקריד לכדו את העיר הזאת בסערת מלחמה ותשאר תחת ידם עד ימי השולטן סלח אדין. ובשנת תקכ"א הרס אותה השיך דאהיר אל אמהאר הנזכר וילכדה.

העיר הזאת שוכנת על חוף הים לרגלי הר הכרמל, ותכונתה זאת תשכלל את יפיה. בעת האחרונה נתרחבה ונתגדלה הרבה מחוץ להחומה העתיקה. בה בתי מלאכה לבורית רבים. סחרה גדול, ואניות הקטור אשר יעמדו בחופה (רחוק מהחוף, כי החוף לא טוב) יוציאו ממנה

חטה, דורה, שומשמין ושמן למכביר. התקדמות העיר הזאת החלה ביחוד זה כשתים ועשרים שנה מהעת אשר האשכנזים בני ההיכל תקעו יתדם בה, ויבנו להם מושבה חדשה, אשר בתיה בנוים בטוב טעם, וחלק גדול מהר הכרמל, אשר היה נעזב ושומם, נהפך על ידם לכרם חמד. אחינו בני רו"פ אשר עלו להאחז בה, והמושבה זכרון יעקב אשר בקרבתה, עזרו גם הם להתקדמותה ולהטבת מצבה.

מספר נפשות יושבי העיר הזאת הוא 8140 ובהם 1640 יהודים (1400 ספרדים 240 אשכנזים), 3000 מושלמים, 3500 נוצרים.

עדת הספרדים היא העתיקה בעיר הזאת ולה שני בתי כנסיות, ובית ספר לנערים, הנוסד מאת חברת כי"ח, ותלמידי הבית רואים ברכה בלמודם כי המנהל ה' אנג'יל הוא איש אשר המשרה הזאת הולמתו. — עדת האשכנזים היא צעירה לימים ועוד אין לה כל צרכי עדה בישראל, ורק בשנה הזאת קנו חצר בעל חדרים אחדים לאחוזה להעדה, לשלם מחירו מעט מעט.

סמוך לביה"ק של העיר הזאת תראה המסורה את קבר ר' אבדימי (דמן חיפה), ובשפולי ההר מערת אליהו הנביא, ויושבי הארץ יקדישו אותה ויאמינו כי בכחה וסגולתה לרפאות מוכי מחלת השגעון והנכפה, ומכל ערי הארץ יוליכו חולים כאלה להמערה אשר שם ילינו לילה אחד לבדם, וכח ההתפעלות והאמונה יפעל לפעמים על החולים.

הר הכרמל.—ההר הזה העומד על גבול הדרומי של חלק אשר, בודד ונפרד משאר הרי שומרון, והוא משתרע לפאת צפונית מערבית מול הים. אדמתו אדמת גיר דשנה ופוריה, וכמעט בכל ימות השנה הנהו מעולף במעטה ירוק ונצני הוד, כי טי הים המלחכים את רגליו ושפעת הטל היורד עליו ירווהו דשן. ראשו היותר גבוה, אצל הכפר אַסְפִיָה גבוה 552 מ. מעל פני הים. מול הים הנהו יורד ומשפע, ובחלקו המערבי נמצאות מערות ומנהרות רבות העשיות בידי הטבע.

מחיפה ליפו

דרך זכרון יעקב ופתח תקוה.

הנוסע ילך בעגלת האכרים בני המושבה זכרון יעקב מחיפה עד המושבה ומשם עד יפו, והנוסע יתנה עם העגלון ללכת עמו דרך טנטור, קסריה ונהר אלעוג׳ה.

אחרי שלש שעות יבוא הנוסע להכפר אַטְלִיט.

זכרונות.— להכפר הזה יד ושם רק בקורות נישאי הצלב כי בו נאחזו אגודת ההיכל ויעשוהו למקום מרכז אגודתם, ויבצרו את המקום הזה בחומה גבוה ובצורה, ומסביב לה תעלה אשר נמלאה בעת הצרך מימי הים. בשנת ד״א תתק״פ (1220) צר עליה אלמועזם מלך מצרים, אך כל עמלו היה ללא הועיל, ורק אחרי שבעים שנה נפלה בידי המושלמים, והשולטן מלך אלאשראף הרס אותה עד היסוד. וגם כעת יראו בה שרידי המבצר והחומה הבנוים מאבנים גדולות ומקוצעות, והרבה מאבני ועמודי בניניה הובלו לעכו ע״י ג׳זאר פחה. בהחורבות האלו יושבות כעת כחמשים משפחות מושלמיות.

אחרי שתי שעות יבוא הנוסע להכפר טַנְטוּר העומד על שפת הים במקום העיר העתיקה דאר (יהושע י״ז י״א).

ז כ ר ו נ ו ת. · העיר הזאת היתה עיר מושב מלך דאר, והיא נפלה לנחלה לשבט מנשה, והמה לא הורישו את הכנעניים וישבו עמהם · המלך שלמה הושיב בה את בן אבינדב אחד מנציביו · בה נאחזו הצורים והם עסקו בצידת תולעת החלזון, אשר נמצא לרוב בסעיפי הסלעים אשר על חופה. גבינוס בנה את העיר הזאת מחדש ·

כעת נמצאית בה עוד חורבות העיר העתיקה מבצריה ומגדליה ושרידי החוף העתיק, וכל הרמה המשתרעת לפאת צפון מלאה חורבות ושרידי העיר הישנה · אניות ת־ן קטנות תבאנה אליה להוציא ממנה את תוצאות אדמת כל המחוז, וממול חופה נמצאים ארבעה איים קטנים · כעת ימצאו בה 1500 נפש כלם מושלמים ושתי משפחות מאחינו היושבות באדמת הנדיב הנודע.

מפה תסור הדרך מהחוף ותסוב ההרה ואחרי שתי שעות יבוא הנוסע להמושבה

זכרון יעקב (סאמרין).

המושבה הזאת היא הגדולה בכל המושבות אשר בארץ ישראל, ולה שלש בנות והן: טנטור (הנ"ז), אֻם אֶלְגִ'מַאל ושֵׁוֵיי.

שטח אדמת המושבה הוא 16000 דונם, ורק חלק השלשי ממנו מוכשר למזרע תבואה.

כשמונים משפחות יושבות בהמושבה ומספר נפשותיהם יגיע לארבעה מאות. באמצעו בנוי בהכ"נ יפה ונהדר במאד ולמולו בית הספר לנערים ונערות, והמה ילמדו עברית, ערבית וצרפתית, והבנות גם מלאכת התפירה והרקמה.

בתוך המושבה נמצא גן גדול לגדול נטיעות וטיול, וחוצה לה שני גנות השלחין הנטועים עצי פרי שונים. בה שלש בארות, אשר מימיהן יעלו בכח הקטור להשקות את הגנות, ואחת מהנה תזיל את מימיה דרך צנורות להברכות העשויות בפנים המושבה. בשנה הזאת החלו לחצוב בה

יקב גדול במאד, אשר יהיה ערוך ומסודר על פי תכנית היקבים בארץ צרפת, להכנת היין ושמירתו.

מלבד השמונים משפחות היושבים בזכרון יעקב יושבים 17 משפחות באדמת אם אלג'מאל ושלש עשרה בשווי, והמה עבדו לפנים בתור שכירי יום בהמושבה, ומלבד המשפחות אשר כבר נתקבלו לאכרים יעבדו עוד כמאתים פועלים ויותר מאחינו, ואלה אשר יצטינו בכשרונם ושקידתם ימנו אחרי מלאות שנות למודם לאכרים.

מנהל המושבה הוא ה' ש' בן שימול.

רב המושבה הוא הרב המופלג וכו' כמה"ו אסאועצקי, ורופא המושבה הוא ה' ד"ר קליין.

המושבה הזאת נקנתה בשנת תרמ"ב מאת הועד הכללי לישוב ארץ ישראל בגאלאץ, והועד מהר לשלוח כשבעים משפחות להאחז בהמושבה מבלי שום לב כי שטח האדמה לא יספיק למלאות שבר רעבון המשפחות האלו. נוסף לזה לא היה להם רשיון מהממשלה לבנות להם בתים, ולכן נאלצו להשאיר את נשיהם ובניהם בחיפה, ועי"ז רבתה הוצאות ביתם, והועד בגאלאץ חדל מתמוך בידם כי תם הכסף מקופתה, ויהיו ברעה ובצרה גדולה מאד. קרוב לשנתים התאבקו את המקרים והפגעים אשר עטרום מכל עברים וכמעט נואשו עוד מתקוה, ויחלו לבקש מאחינו בחו"ל כי למצער יעזרו בידם כי יוכלו לעזוב את ארה"ק ולשוב לאירופא או לאמריקא. אז נגלה עליהם כמלאך מושיע ציר הנדיב, ויודיע להם כי הנדיב יקבלם תחת חסותו והוא יכלכלם בכל צרכיהם, ומאשר כי הרשיון לבנין בתים עוד טרם נתן להם הכין בעדם בתי עץ למושב. אולם עוד טרם שכחו יושבי המושבה את תלאותיהם והנה שואה חדשה באה עליהם, כי בעת ההיא נודע להממשלה כי ה' לעבעל, אשר על שמו נכתב שטר המקנה אשר להמושבה, מת ובנים אין לו, ולפי חוקי ממשלתנו יפלו נכסים כאלה לאוצר ההקדש, וכבר יצאה הפקודה למכור את אדמת סאמארין וכן אשר בה. וימהר ציר הנדיב ללכת לבירת ממשלתנו ולהראות לפני שרי הממשלה כי המושבה הזאת לא קנין כספו של ה' לעבעל היתה, וכי רק על שמו נכתבה, ובישע ה' ובצדקת שרי ממשלתנו יצאה כנוגה צדקם, והמושבה נכתבה מחדש על שם ממלא מקום הנדיב, ואז עלה גם בידי ה' שייד להשיג רשיון לבנין בתים ומעת ההיא תלך המושבה הזאת הלוך וטוב.

מפה יסע הנוסע לפאת דרומית מזרחית, ואחרי שעה יבוא לפני הכפר מִיַאמַאס. על פני כל הדרך מפוזרים שרידי עמודים רבים וגם עקבות התעלה אשר הוליכה מים לקסריה יראו עוד. אצל כפר מיאמאס יעברו את הגשר הבנוי על פני נהר זֶרְקָה (נהר התכלת), הוא הנהר אשר היונים קראו לו נהר התנינים (Crocodilon), ומאשר כי תכונת ומזג המקום הזה, המלא בצות, דומה למזג הדֶלְתַא (נילוס), לכן יוכל היות כי בימים מקדם נמצא בו החיה הזאת, וסופרים רבים מהאלף החולף ומראשית האלף הנוכחי מספרים כי ראו בהנחל הזה תנינים, ולפי הגדת הערבים השוכנים בסביבותיו, הם צאצאי שני תנינים אשר הובאו ממצרים. בשנת תרל"ז הרגו אחדים מאכרי האשכנזים, היושבים בחיפה, תנין נקבה אחת בהנהר הזה. אחרי שעה וחצי יבוא הנוסע להעיר העתיקה ק ס ר י ה.

ז כ ר ו נ ו ת. — העיר הזאת נבנתה מאת הורדוס לכבוד הקסר אגוסטוס, ועל שמו נקראה "קסריה", ויבן בה ארמנות והיכלי חמד גדולים ומפוארים, וכשלש ושמינים שנה לפני החורבן, הוחג השלמת בנינה ברוב גאון והדר. ומהעת הזאת כבר החלה להיות מצירה לישראל כי בה נאחזו ה ר ב ה רומאים, ובה היה מושב נציבי ארץ יהודה, ועוד לפני המלחמה האחרונה נשפך בה דם לרוב. מיד אחרי החורבן נהיתה לעיר המרכז להדת החדשה והיא עלתה במעלתה על ירושלם, ותשאר תחת ידי הנוצרים עד אשר נמסרה לידי המושלמים, אשר צרו עליה שבע שנים. נושאי הצלב לכדו את העיר הזאת פעם ושתים, ובכל פעם כצרוה ויחזקוה במאד, ובאחרונה נפלה בידי השולטן ביבארס אשר הרסה עד היסוד. בשנת תרמ"ד נתן השולטן יר"ה את כל חבל הארץ אשר בסביבה מתנה לחמשים משפחות מושלמיות מבני בוסניה אשר עזבו את ארץ מולדתם, בעת בואה תחת מחסה ממשלה נוצרות, והם נאחזו בחורבותיה, ויכוננו מהם בתים למעונם. שרידי ארמנות והכלי העיר הזאת לוקחו כבר ועוד ימכרו יום יום להבנינים החדשים אך בכ"ז יראה הנוסע שרידי עמודים יפים ואבנים גדולות מפוזרות על פני כל הדרך, ועקבות בית התיאטרון הגדול (אשר בו די מקום לעשרים אלף איש), מסלת המרוץ ועוד.

אחרי 40 מ. יעבור על פני נהר אֶלְחוּדֶירַא. בקרבת המקום הזה קנו בשנה הזאת חברות ויחידים מאחינו ברו"ס שטח אדמה גדולה במדת 28000 דונם, וכבר החלו לעבדה ולנטוע בה כרמים. אחרי שעה ורביע יבוא לנהר אַבּוּ זַבּוּרַא ואחרי שתי שעות לנהר אֶלְפַאלִיק, אשר בימי האביב יסובבוהו בצות גדולות, אשר בהם גדלים עלי הניר (Papyrus). אחרי שעה וחצי יבוא לחורבות ארסוף, העומדת במקום העיר א פ ו ל ו נ י א העתיקה. אחרי 15 רגעים יבוא לכפר סִידְנַא עַלִי, ואחרי שעה יעבור את פני הגשר העובר על פני נהר אֶלְעוֹגַ'ה או נ ח ל ה י ר ק ו ן. הנהר הזה יוצא מרגלי רמה קטנה הנקרא רַאס אֶלְעֵין, (ראש העין), ואל תוכו ישפכו עוד נחלים ומעינות רבים עד כי יהיה לנחל שוטף ההולך בעקלתון ויפול אל תוך הים. הנחל הזה הוא אחד הנחלים הגדולים בארץ, ובכח מימיו הוא מסבב בתי רחים אחדים וגם דגים קטנים ידגו בו, ומפאת מרוצתו החזקה והבצות אשר בקרקעיתו יגרפו מימיו רפש וטיט, ועי"ז הם מזיקים לבריאות. מפה והלאה תחל להשתרע אדמת המושבה

פתח תקוה (אֻמְלַבֶּשׂ).

שטח אדמת המושבה הוא 13078 דונם, והיא נחלקת למאה ושלשים ושלש חלקים, כל חלק 74 דונם. מספר משפחות המושבה הוא 94 (ולהן 446 נפשות) אשר ערך החצי מהם יעסקו בעבודת האדמה והנשארים הם

אומנים, סוחרים ופקידים. 73 בתים בנוים בהמושבה ומאחוריהם רפתים לבהמות, וערך 100000 גפנים נטועים בה.

שטח אדמה המכיל 5552 דונם בהמושבה הזאת הוא אחוזת הנדיב הנודע, אשר תעבד ע"י פועלים שכירי יום, ושטח של 900 דונם הוא אחוזת ה' לאכמאן בהמבורג, אשר עליה נטועים כבר 80000 גפנים, ובית גדול בנוי עליה, והנהגתה מסורה בידי הרא"ל פרומקין.

זכרונות. — המושבה הזאת היא הראשונה בכל המושבות אשר בארץ ישראל, והיא נוסדה לראשונה מאת יושבי ירושלם אשר מכרו אח"כ הלקים אחדים ממנה לאחינו בני רו"ס, והם נתאחזו בשפלת המושבה אצל נהר הירקון, וישתו את מימיו המזיקים לבריאות, למרות התראת ועצת מיסדי המושבה. ולכן נחלו רבים ומהם מתו, והנשארים עזבו את המושבה. אך אחרי עבור שלשה שנים כאשר החלה תנועת העליה בארץ רוסיא, נתישבה המושבה שנית במקים גבוהו, וחברת חו"צ מהרה לתמיך בידם לבנין בתי אבן טיבים ולכלכלת ביתם, אך החברה לא עצרה כח לתמוך בידם תמיכה קבועה ומסודרת, ולכן היה מצבם רע מאד, עד אשר הואל הנדיב הנודע לקבל אותם תחת חסותו בשנת תרמ"ה, אך רק שנתים זכו ליהנות מטובו, מפאת סבות שונות, ומשנת תר"ן שבו עוד הפעם לקבל תמיכה מאת החברה, והנדיב נותן כל צרכי הכלל.

מפה ילך הנוסע ליפו דרך המושבה יהוד. המושבה הזאת נוסדה למושב להאכרים אשר יעבדו את אדמת פ"ת, אחרי ראותם כי שפלת פתח תקוה מזקת לבריאת הגוף, בה נמצאים כעת שנים עשר בתים ובהכ"נ קטן, ובה ילמדו אחדים מצעירי ירושלם הנתמכים מאת חברת "דגל תורה", וגם הרב הגאון ר' מרדכי גימפל נ"י אב"ד דרוזינאי, אוה את המעון השקט הזה למושב לו. אויר המקום טוב ונעים ובסביבותיו נטועים עצי זית רבים, ובשתי שעות יבוא הנוסע ליפו.

לוח הענינים בסדר א"ב.

הודעות

בתי מלון, בתי ספר וחסד,

בתי מלאכה וחרושת

בארץ ישראל.

HOTEL PALESTINE,
Jaffa.

Proprietaire

E. L. KAMINITZ.

האטעל פאלעסטינא
יפו
מאת
א. ל. קאמיניץ.

מקומו במושבת האשכנזים, כחמשה רגעים מהעיר.

בית המלון הזה עומד במקום גבוה, אשר אוירו זך ונעים, נשקף על פני הים, ובסביבו גנות ופרדסים מפיקים ריח טוב, וביניהם גם הגן המהולל אשר להבאראן אומטינאף. חדריו מרוחים ומפוארים, מאכליו טובים וערבים, ובו מרחצאות ושאר תענוגי האדם, מתורגמני ומשרתי הבית עומדים הכן למלאות רצון וחפץ הנוסעים בכל עת, ומרכבות תלכנה ממנו ישר לירושלם, וכן לכל מקום אשר הנוסע יחפוץ לנסוע. כל הנוסעים אשר התאכסנו בהבית הזה (ב"ב ושאב"ב) שבעו ממנו רצון ויהללוהו בקהל.

Drogen-und Apotheker-Waaren-Handlung.

בית מסחר

לסמי מרפא, בשמים, תמרוקים וכל מיני צבעים.

אתכבד להודיע כי כוננתי פה עיה"ק יפו בית מסחר לכל מיני סמי מרפא, בשמים ותמרוקים לנוי וליופי (KOSMETIK) וכל שארי הדברים המתיחסים ונוגעים להמסחר הזה, הכל מאד נעלה מהמינים היותר טובים ומחודשים על פי שטת וסדרי הכימיא והרפואה החדשים.

כיד ה' עלי הגדיל, אקבל את סחורתי מהמקורים הראשונים היותר גדולים ומפורסמים, וקונה אני אותה בכמות גדולה ובכסף מזומן ולכן אוכל למכרה במקח השוה גם לבתי הרפואה והמרקחת אשר הביאו עד היום את סחורתם מאירופא, ולערוב ערובה על שלמות וטוב הדברים אשר אמכור.

בית מסחרי זה אשר הוא הראשון בכל ארץ פלשת יביא טובה רבה לבתי הרפואה בארץ הזאת כי לא יאלצו עוד להביא את סחורתם מארצות רחוקות ולחכות עליהם

עדן ועדנים ולסבול היזק ע"י טלטול הדרך. ובן אקוה כי כל העוסקים בסחורות האלו ימהרו לבוא עמי בברית המסחר ובטוח אני כי ישבעו רצון, ויחדשו את ברית מסחרם עמדי כפעם בפעם.

חיים עפשטיין.

Mechanische Werkstelle

von Eisen-und Gelbgiesserei

von L. STEIN.

להודיע לכל באי שערי אה"ק, כי הוכן פה בית חרשת להתכת ברזל ועשיית כל מיני מכונות שונות מכל מיני מתכות.

מדרגות, מעקות, תנורי חורף, סבכות, מכבשים, כל אשר מברזל מוצק וכו', כל מכונות הקטור והרוח, וכל השייכות לעבודת אדמה ולכלי מלאכה וכו'.

הבית הזה יקבל גם מכונות לתקון, וכן תקנה מכונות שלא יצלחו למלאכה.

כל מכונה שתצא מהבית תשא עליה אחריות בעל בית החרשת, כי נעשתה בתקון היותר טוב כהמכונות יוצאי מבתי החרשת המפורסמות באייראפא, ולא יופסדו ולא יתקלקלו כי אם בשבור אותם בידים.

כל מכונה תשא עליה חותם הפאבריק.

האדרעססע:

L. STEIN

Mecanicien Constructeur,

Jaffa, Palaestina.

חברת „עזרת נשים"

נוסדה בירח טבת שנת תרנ"א ביפו.

בהשתדלות הרב וכו' כמו"ה אייזיק בן טובים נ"י.

מטרת החברה הזאת היא: להיות מעוז לדל ומחסה לאביון וביחוד תשתדל החברה ליסד בית תמחוי לעניים, ולתמוך בידי יתומים ללמדם מלאכה אשר תחיה את בעליה, ולכלכל צרכי יולדות עניות.

בברית החברה הזאת כבר באו כל הנשים הנכבדות אשר בעיר הזאת, ובראש החברה עומדת הגבירה הכבודה מרת חי' ציפה פינס, וראויה היא לתמיכה מכל חובבי ארה"ק.

דער צוועק דיזעס ניטצליכען פֿעריין איז דיא אונטערשטיטצונג פון קראנקע, ארמע וועכנערינען וויא אויך דיא גרינדונג איינער פֿאלקסקיכע ווא דיא ארמע האנד־ווערקער אונד טאגלעהנער זאלען בעקאמען בילליג געזונטע אונד גוטע שפייזע, אונד ערציעהונג פון ווייזענ־קינדער. זאלאנג אבער דיא מיטטעל דעס פֿעריינס וועניג זינד, מיססען זיך דיא פארשטעהערינען בעגניגען מיט דיא אוספֿיהרונג דער 2 ערסטען צוועקען; דיעזער פֿעריין איז דאהער ווירדיג צור אונטערשטיצונג פון אללע ציונ'ספריינדע.

דיא פרעזידענטין איז פרוי חי' ציפה פינס.

אדרעססע: Madame Zipe Pines, Jaffa

HOTEL JERUSALEM,

Jerusalem.

Proprietaire

E. L. KAMINITZ.

בית אשל ירושלם

ירושלם

מאת

א. ל. קאמיניץ

עומד על דרך יפו, במקום גבוה ונעים.

בבית המלון הזה חדרים מרוחים ומפוארים, מאכלים טובים וערבים, מרחץ, וגן גדול לטיול, ומרכבות מיוחדות להוליך את האורחים למחוז חפצם. מתורגמני ומשרתי הבית עומדים הכן למלאות רצון וחפץ הנוסעים בכל עת, הכל כסדר ומשפט בתי המלון הגדולים באירופא, דבר לא נעדר. שרים ורוזנים מאחינו ושלא מאחינו, מתאכסנים בבית המלון הזה, והוא מפיק רצון מכולם, כאשר יעידו תעודותיהם אשר בספר האורחים אשר להבית ובמכ"ע.

HOTEL HEBRON,

Hebron.

Proprietaire

E, L, KAMINITZ

בית אשל אברהם

חברון

מאת

א. ל. קאמיניץ

עומד על דרך ירושלם, כחמשה רגעים מהעיר.

בו חדרים גדולים ומרוחים, ואויר המקום צח ומשיב נפש, וגן גדול בו לטיול, ובו שלשה מעינות המפכים מים חיים להשיב נפש, מאכליו בריאים ונעימים, ודבר לא יחסר בו מכל סדרי ומשפטי בתי המלון באירופא.

ירושלים

ספר שנתי

לחקירת ארה"ק, מצבה, קורותיה וכל הנוגע לה בשכבר הימים ובימינו אלה, בשפת עברית ואשכנזית.

מאת

אברהם משה לונץ.

בעזרת סופרים מצוינים בארץ ובחו"ל.

מחירו (חפשי) 2 רו"כ — 6 פראנק — 1 דאללאר.

מהספר הזה המקדש כולו אך לחקירת ארה"ק ומדעיה כבר יצאו לאור שלשה כרכים, והם קנו להם שם טוב בעולם הספרות. כמעט כל מכה"ע אשר לאחינו ללשונותם והרבה מכ"ע הכללים הביעו תהלתו והכמים רבים הנודעים לשם לקחו ממנו חמר ואבנים לבנין מאמריהם בחקירת ארה"ק.

הכרך הרביעי הוא תחת מכבש הדפוס ויצא לאור בקרוב, ומהכרכים הראשונים נמצאים רק עקזעמפלארים מספר וכל הקודם זכה.

החפץ בספר הזה בארץ רוסיא ישלח מחירו 2 רו"כ

במכתב כסף וישיג את הספר בטוח (רעקאמאנדירט), כי
כבר יצא בשלום דרך בית הבקורת.
האדרעססע לחמו"ל:
A. M. Luncz, Jerusalem.

האור

(לפנים „הצבי")

העורך

א׳ בן יהודה.

גליון יוצא פעם בשבוע בירושלם, יאיר אור בהיר ואמתי על כל עניני היהודים בארץ ישראל, יביא ידיעות נאמנות על כל עניני הישוב והמושבות בפרט, וחדשות הנוגעות לעם ישראל בכל ארצות גלותו, חדשות בעניני המדינות, חדשות העולם בכלל, מאמרים בספרות וחכמה, ספורים ובקרת ספרים, באופן שקוראי האור ידעו כל הנעשה בעולם הגדול בכלל ובעולם ישראל בפרט.

מחיר „האור" לשנה בירושלם שתי מג׳ידיות, וגליון אחד גרוש אחד. ביתר ערי ארצנו: לשנה שתי מג׳ידיות וחצי, וגליון אחד ארבעה עשריות. בחו"ל לשנה חמשה עשר פרנק. ברוסיה חמשה רו"כ.

האדרס:

BEN JEHUDA

Redacteur des HAOR

Jérusalem, Palestine.

בית ספר התורה והמלאכה בירושלם.

אחת המוסדות היותר נכבדות וראויות למשוך עליהן את עיני תרי ארה"ק הוא "בית הספר אשר לחברת כל ישראל חברים", (מוסדת ליוניל די רוטשילד). הבית עומד על דרך יפו, תחת ההנהגה הראשית של המנהל ה' נסים בכר, ותחת השגחתו נמצאים מאה נערים אשר יחונכו בחנוך טוב ונעלה, בידיעת שפות עברית, (בכללה גם תלמוד ושו"ע) צרפתית, תורקית וערבית, וכל המדעים הנחוצים; ומאה ועשרים נערים אחרים יאמנו את ידיהם בלמוד מלאכות שונות, כמו חרשי עץ (לכל סעיפיה השונים), חרשי ברזל ונחושת, רודדי פחים, סנדלרים, חיטים, יוצרי פסילים ומכנקים.— בית חרושת המכונות ערוך על פי השטה והסדרים החדשים הנהוגים בבתי החרושת הגדולים באירופא, ובית החרושת ליצירת פסילים ומעשי צעצועים הוא הראשון והמהולל בהעיר הזאת. אין בית מלאכה בירושלם אשר בו יוכלו למצוא כל מיני כלים עשוים בתכלית השלמות והיופי כבהמקום הזה.

פעולות המוסדה הזאת גדולה ונכבדה מאד על השכלת והטבת מצב הארץ הזאת ויושביה. — בבית

הספר והמלאכה הזה יושבים נערים מכל ערי ארץ הקדם ובני עמים ואמונות שונות על ספסל אחד איש בצד רעהו להקשיב בלמודים ולחנך את ידיהם במלאכה. מספר נכון מהתלמידים עוזבים בכל שנה את הבית והמה עתידים להיות נושאי דגל ההשכלה והדעת ללחום נגד החשך והבערות, ולהיות למופת לבני גילם כי יחזיקו גם הם בעץ הדעת והמלאכה למען יוכלו להביא לחמם בעמל כפם ובפרי תבונתם.

The Technical School at Jerusalem.

One of the most interesting Establishments that one can visit at Jerusalem is the **School of the Alliance Israelite**, Foundation Lionel de Rothschild, situated on the Jaffa road, and about half a mile from the Jaffa gate. The director is M. Nissim Béhar under whose superintendence 100 lads receive a sound commercial & scientific education, in French, Turkish, Arabic, Hebrew etc., while at the same time,

120 others are engaged in the practice of trade in the Carpenters, cabinet-makers, coppersmiths, tinsmiths, shoemakers, tailors, sculptors & mechanics shops of the School. The mechanic's shop is installed in quite European style, and the sculptor's shop is, in its way, the first & best in the town. Nowhere in Jerusalem can be found articles so remarkable for variety, beauty & high finish.

The influence of this Establishment for the regeneration of the country & its inhabitants is immense. Here childern from all the towns of the East & of all religions may be seen working or studyng, side by side. Every year a good number of these young people leave this School to go — champions of civilization — to fight against the ignorance & misery of their surroundings some in spreading in their turn education and the others in teaching their compatriots to gain their living by the sweat of their brow.

בית המדרש
דורש ציון (Blumenthal-Schule).

בית המדרש הזה נוסד זה כששה ועשרים שנה מאת הגביר המנוח הרב ר' יוסף בלומענטהאל זצ"ל, בעזרת חברת דורשי שלום ירושלם, ומאז ועד היום ילמדו בו צעירי עי"ק תורה ודרך ארץ יחד ותלמידים למאות כבר יצאו ממנו חכמים, מורים וסופרים, ומהם סוחרים המרויחים לחם חוקם בכבוד. והנה בשנים האחרונות נתמעטו מאד הכנסות הבית, ומנהליה נאלצו ללוות כפעם בפעם כסף להחזקת הבית, ובכל זאת לא ירפה ידם ועוד ישתדלו להגדיל ולהאדיר את כבוד הבית בכל אשר יוכלו, ובשנה האחרונה הגדילו את מספר התלמידים הלומדים בבית המדרש הזה, עד כי מספרם עולה למאה ושלש עשרה, בני כל העדות השונות, והרבה מהם יתומים ועזובים. ובחג השבועות תרנ"א כאשר ראו מנהלי הבית כי הילדים העניים הולכים בבגדים קרועים ערומים ויחפים התאמצו להלביש את כל הנערים הנצרכים בגדים טובים וחדשים, והה לבשה נעשתה בפני כל רבני וחכמי עירנו ובפני כל רבי וגדולי הממשלה ובעת מצוא הזאת בחנו כל הנאספים את הנערים כן בלמודי קדש, וכן בלמוד שפת ערבית ויפיקו

רצון מהם באופן מאד נעלה כעדות תעודותיהם הכתובים בספר הבית. לכן לכל חובבי ארץ אבותינו ותומכיה נקרא, כי ימהרו להחזיק במעוז בית המדרש הזה, אשר נחיצתו ותועלתו רבה במאד, למען יוכל עמוד, ומנהליו יוכלו עוד להרחיבו לפי מצב העת, כי הבית צר מהכיל את כל התלמידים הדופקים יום יום על דלתותיו. ובשנה האחרונה קנו המנהלים כר נרחב הנשען אל הבית וחפצם לבנות עליו בתים אחדים, אשר בהם יהיה ישיבה בעד הנערים אשר גמרו חוק למודם בבהמ"ד ובה ישתלמו להיות למורי הוראה בישראל, ובתי למוד מלאכה להנערים אשר אין להם כשרון להשתלם בתורה"ק. ולכן כל איש החפץ לבנות בית על שמו ישלח סך אלפים פראנק, ואז יקרא הבית על שמו.

תקותנו חזקה כי אחינו חובבי ציון ישימו לב לקול הקורא הזה, היוצא מעמקי לבב המנהלים, וימהרו לשלוח את נדבותיהם אם ישר לירושלם על האדרעסע של המנהל הראשי

Rabb. I. Prager, für Blumenthal-Schule
Jerusalem (Palästina).

או לידי הרה"ג וכו' כמה"ו צדוק הכהן הי"ו, רב הכולל על כל ארץ צרפת יע"א, או לידי הרבנים פקוא"מ דאה"ק בעי"ת אמשטרדם יע"א.

בית החולים אשר לחברת
משגב לדך
(נוסדה בשנת תרל"ח).

התקדמות החברה הזאת הוא העד היותר נאמן על תועלתה, נחיצתה וסדריה הטובים. בראשית זמן התיסדותה היה חוג פעולתה אך מצער ובהשתדלות גבאיה ומנהליה עלה בידה לרכוש לה בהשנים האחרונות בית גדול ורחב ידים (אשר היה לפנים ביה"ח של שרי בית רוטשילד) לבית חולים, ועשרים מטות קבועות בו, ובו יקובלו כל חולי בני עירנו מבלי הבדל בין עדה לעדה ומבלי קבלת שכר. אולם הכנסות קבועות אין להחברה הזאת ורק לגשמי נדבות אחינו בכל ארצות פזוריהם עיניה נשואות, והוצאת החברה תרבינה משנה לשנה מפאת החולים הרבים הדופקים על דלתות ביה"ח והכנסת הבית נתמעטו, ולכן על כל איש חובב ארצנו הקדושה וחפץ בטובה לבוא לעזרת החברה היקרה הזאת אשר רבות וגדולות פעלה כבר, וידי מנהליה נטויות עוד להגדיל ולהאדיר את בית החולים למען לא יאלצו להשיב לפעמים את החולים העניים ריקם

החברה תפרסם בכל שנה ושנה (בירח ניסן) את חשבון הוצאותיה והכנסותיה ועניני פעולותיה.

האדרעססע לסוכן החברה:

MENAHEM S. T. COHEN Tresorier de la Société „Misgab Ladach" à Jérusalem.

אנכי הח״מ בעל בית מעשה ומסחר גדול מיי״ג
ויי״ש כשר לפסח, הנני מתכבד להודיע לאחב״י כי אוכל
לשלוח כל מיני יי״ג ויי״ש לארצות תבל במקחים
המבוארים בהקאטאלאג שלי, וכפי המבוארים הלאה בקיצור
בלע״ז. ואני מקבל עלי אחריות כל המשקאות שלא
יתקלקלו בדרך ושלא יחסר ממשקלם עדי יגיעו למקומם.
ומבטיח אני כי כל מיני היי״נ שלי יעמדו ימים רבים.

עיני נשואות לכל חובבי ציון וירושלם להעלות
את ירושלם על ראש שמחתם ולהגות מיינה, ובזה
ירימו כבוד ויקר לארץ צבי נחלת אבותינו.

ליב ליפשיץ.

Dem Geehrten Publikum empfehle Ich meinen Wein. Roth & Weissweine aller Sorten zu Billigster Preisen nach allen Welttheilen Exportirt. Meine Weine sind ausschlisslich aus Trauben von besten lagen Jerusalems und Hebron etc., alle sind כשר גם לפסח עצהיו״ט בלי שום חשש ופקפוק.

Worüber ich הכשר von hisigen Oberrabbinat auf Wunsch stets beilege.

Die Preise von meine Weine sind:

Weisswein herber Kräftiger Tischwein per 100 Liter frs.	60
Dieselbe Süssweine „ „ „ „ „ „	80
Rothweine herber „ „ „ „ „ „	60
Dieselbe Süsslich Stärkungswein „ „	80
dito frühsrücks & dessert Rotweine (Süss) „ „ „ „ „ „	100

N. B. Preise verstehen sich frei Triest Marseille.

Für streng reine und gute Waare, sowie für sorgfältigste Ausführung aller Werthen Orders Leiste ich Garantie.

Hochachtungsvoll

Leib Lipschitz.

אדרעססע LEIB LIPSCHITZ, Weinhandlung
Jerusalem Palästine.
